

ความขัดแย้งเรื่องนิพพานในคัมภีร์กถาวัตถุ

พระนพน สงุมโสภโณ (ชุนหะหิรัณย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๖

ISBN 974-386-065-7

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE CONTROVERSY ON NIBBANA IN KATHAVATTHU

PHRA NAPHON SANGHASOBHANO (CHOONHAHIRUN)

A thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

ISBN 914-386-065-7

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระสุธีวรญาณ)

.....กรรมการ

(พระมหาไสว เทวปญฺโญ)

.....กรรมการ

(ศ.(เกียรติคุณ)แสง จันทรงาม)

.....กรรมการ

(ดร.ประมวล เพ็งจันทร์)

.....กรรมการ

(ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาไสว เทวปญฺโญ ประธานกรรมการ

ดร.ประมวล เพ็งจันทร์ กรรมการ

ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ความขัดแย้งเรื่องนิพพานในคัมภีร์กถาวัตถุ
ผู้วิจัย	: พระนพน สุภมโสมโน (ชุนหะหิรัณย์)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: ดร. พระมหาไสว เทวบุญโญ ป.ธ. ๔, B.A, M.A, Ph.D. [Philosophy] ประธานกรรมการ
	: ดร. ประมวล เพ็งจันทร์ ป.ธ. ๕, B.A, M.A, Ph.D. [Philosophy] กรรมการ
	: ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง ป.ธ. ๕, พธ.บ (ปรัชญา), M.A, Ph.D. [Philosophy] กรรมการ
วันสำเร็จการศึกษา	: ๒๖ มกราคม ๒๕๔๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างในเนื้อความของนิพพานระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายมหาสังฆิกะ (ต้นนิกายของมหายาน) พร้อมทั้งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็นนั้น

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยได้คัดเอาเรื่องนิพพานที่ขัดแย้งกันจากคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นลำดับที่ ๕ ของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ อันจะสามารถทำให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาสาระของนิพพานได้อย่างถูกต้อง รวม ๑๒ เรื่อง ความเห็นที่ต่างกันทั้ง ๑๒ เรื่องนั้น ปัจจุบันยังมีการนำมาสอนกันอยู่ ได้นำปัญหาที่ขัดแย้งกันมาเปรียบเทียบและอธิบายตามความเป็นจริงและเป็นกลางพร้อมทั้งความเห็นของบุคคลสำคัญในยุคปัจจุบันมาประกอบการวิจัยให้สมบูรณ์ด้วย ขณะเดียวกันก็ได้บ่งถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็นขัดแย้งดังกล่าว ซึ่งสันนิษฐานไว้หลายนัย เช่น ความเห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ทางความคิดที่อยู่บนพื้นฐานแตกต่างกัน กล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งถือความคตินิยม อีกฝ่ายหนึ่งถือตามคำสอนที่สืบ ๆ กันมา หรือวิวัฒนาการด้านภาษา กล่าวคือฝ่ายหนึ่งเรียกนิพพานตรงมรรคจิตว่าเป็นนิโรธสัจจะ อีกฝ่ายหนึ่งเรียกนิพพานตรงผลจิตว่าเป็นนิโรธสัจจะ เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกเป็นนิกายต่าง ๆ อย่างไม่มีวันตกลงกันได้

จากการได้ค้นคว้าวิจัยพบว่า ความขัดแย้งนั้นมี ๒ ประเด็น คือ (๑) ความดับของสังขารตรงมรรคจิต (๒) ลักษณะของนิพพานที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (ผลจิต) วิธีลดการขัดแย้งสามารถทำได้

โดยการนิยามความหมายของศัพท์ที่จะนำมาอภิปรายให้ตรงกัน ซึ่งจะทำให้ทราบความหมายของ
นิพพานได้อย่างถูกต้อง

Thesis Title : The Controversy on Nibbana in Kathavatthu

Researcher : Phranaphon Sanghasophano

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee :

Phramaha Swai Devapunno, Pali 4, B.A. (Pali Buddhism)

M.A., Ph.D. (Philosophy)

Dr. Pramuan Peangchan, Pali 5, B.A., M.A., Ph.D.

(Philosophy)

Dr. Somwang Kaewsufong, Pali 9, B.A., M.A., Ph.D.

(Philosophy)

Date of Graduation : 26 JANUARY 2005

ABSTRACT

The main objective of this thesis is to point out the differences in the substantial meaning of Nibbana as held by the two sects : the Theravada and the Mahasangika and also the factors influencing such different views.

This is a documentary research. The researcher selected materials, 12 cases in all dealing with the subject of Nibbana from Kathavatthu, the fifth volume of the seven volumes of Abhidhamma Pitaka. These contextual evidences will serve to lead both parts to reach the same and right understanding of Nibbana. The 12 cases or issues representing 12 different views regarding Nibbana. These twelve different points of view have persisted by Abhidhamma teachers in various parts of Thailand. The study of the 12 issues causing different views of interpretation of Nibbana have been presented impartially and realistically. In addition, personal opinions of certain Abhidhamma scholars of present day in Thailand are brought to be considered here in order to have the thesis complemented. In the same time, the factor influencing such different views are also mentioned. The main

cause of the difference is the different outlook they adhere, i.e. one way is conservative outlook, another way is progressive outlook or outlook made by linguistic evolution. Hence, it causes Nibbana was called by one group of Nirodhasacca while on Maggacitta by another group of Nirodhasacca while on Phalacitta. Caused by this, the basic teachings were broken into different sects uncompromisingly.

From the study, it was also found that the points of controversy are two. They are (1) ceasing of Sankhara while on Maggacitta and (2) characteristic of Nibbana without condition (phalacitta). The resolution of the controversial points can be made by giving the clear definition of the term before starting any discussion. By the way, the meaning of Nibbana could be rightly understood.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความกรุณาจากอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ ท่าน คือ พระมหา ดร.ไสว เทวบุญโญ, อาจารย์ ดร. ประมวล เพ็งจันทร์, อาจารย์ ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ปรึกษา ตรวจสอบแก้ไข ปรับปรุงวิทยานิพนธ์มาโดยตลอด จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบคุณพระมหา ดร.ณรงค์ กนฺตสีโล (อุนคำ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่ติดตามตรวจสอบและแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้อย่างใกล้ชิดเสมอมาจนสำเร็จ

ขอขอบคุณ ดร. พระสงเสริม แสงทอง วัดอุโมงค์ ที่ให้คำแนะนำและจุดประกายความคิด และให้กำลังใจมาตลอด

ขอขอบคุณท่านอาจารย์แสง จันทร์งาม ที่ตรวจสอบ ท้วงติงข้อผิดพลาดต่าง ๆ ทั้งชี้แนวทางในการศึกษาค้นคว้าที่ถูกต้อง

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร. พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ ที่ปรับโครงสร้างวิทยานิพนธ์และแนะแนวชี้นำจนประสบความสำเร็จ

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร. เทพประวิณ จันทร์แรง ที่ตรวจสอบรูปแบบ ตรวจทาน ให้ถูกต้องตามระเบียบวิธีการวิจัย จนเกิดความสมบูรณ์ในงานวิจัย

ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์พรพิลาส เรืองโชติวิทย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ให้แนวคิดหลักเนื้อหาวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณอาจารย์เกษร ชีระกุล ที่ตรวจสอบต้นฉบับวิทยานิพนธ์เล่มนี้อย่างละเอียด

ขอขอบคุณอาจารย์กัญญามาศ สายประเสริฐ บรรณารักษ์ห้องสมุดคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ให้ความอนุเคราะห์จัดหาหนังสืออ้างอิง

ขอขอบคุณนักศึกษากลุ่มอภิธรรมพัฒนา วัดลอมพระเจ้าทอง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ที่ร่วมกันส่งเสริมเผยแผ่วิทยานิพนธ์นี้

คุณประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ขอถวายเป็นพุทธานุชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดามารดา บูรพาจารย์ทุกท่าน

พระนพน สงฺฆโสภโณ

๒๖ มกราคม ๒๕๔๘

สารบัญ

น

เรื่อง

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย

ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ค

กิตติกรรมประกาศ

จ

สารบัญ

น

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

ช

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

๑

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๓

๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๓

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้

๓

๑.๕ ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๔

๑.๖ ขอบเขตและวิธีการดำเนินการวิจัย

๗

บทที่ ๒ ความหมายและความเห็นเรื่องนิพพาน

๒.๑ ความหมายของนิพพานจากพระไตรปิฎก

๘

๒.๒ ความเห็นเกี่ยวกับนิพพานในปัจจุบัน

๒๐

๒.๓ ความเห็นที่ขัดแย้งเรื่องนิพพานของนิกายต่าง ๆ ในคัมภีร์กถาวัตถุ

๒๓

๒.๔ กระบวนการตั้งคำถาม นิคคหะ และอธิบายความเรื่องนิพพาน

๓๒

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๓ วิเคราะห์มิติที่เห็นขัดแย้งเกี่ยวกับนิพพาน	
๓.๑ ความเห็นขัดแย้งเกี่ยวกับอาการดับของสังขารธรรม	๗๒
๓.๒ ความเห็นขัดแย้งเกี่ยวกับลักษณะของนิพพาน	๘๕
๓.๓ ความเห็นขัดแย้งเกี่ยวกับสภาวะของอสังขตะ	๙๔
บทที่ ๔ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็นเกี่ยวกับนิพพานของปราชญ์	๙๘
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๐๖
บรรณานุกรม	
ประวัติผู้วิจัย	

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ครั้งที่ ๔ พุทธศักราช ๒๕๒๕, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕, และอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัย ฯ เรียงตามคัมภีร์ ดังนี้

พระไตรปิฎก

- พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

- พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิณิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)

ช.ช. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย ชุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ช.อ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ช.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.วิ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ช.เธร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย เธรคาถา	(ภาษาไทย)
ช.เธรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย ชาดก	(ภาษาไทย)
ช.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.จู. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย จูพนิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ช.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ชุททกนิกาย พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

- พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

- อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ม.อ.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อูปริปิณณาสกัอรรถกถา(ภาษาไทย)
ส.ส.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา(ภาษาไทย)

วิธีอ่าน เช่น

๑. พระไตรปิฎก อ่าง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ ตัวอย่าง ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๒๐๓.
หมายถึง สุดตันตปิฎก ทีมนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑๓๗ หน้า ๒๐๓.

๒. อรรถกถา อ่าง เล่ม/หน้า ตัวอย่าง ม.อ.อ. (ไทย) ๔๔/๑๗๕. หมายถึง มัชฌิมนิกาย
ปปัญจสุทนี อูปริปิณณาสกัอรรถกถา (ภาษาไทย) เล่มที่ ๔๔ หน้า ๑๗๕. ฉบับมหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนามีนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดที่พุทธศาสนิกชนพึงเข้าถึง นิพพานเป็นธรรมที่สำคัญและควรรู้อย่างยิ่ง

นิพพานคืออะไร บ้างก็บอกว่านิพพานเป็นธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในใจ เมื่อใดก็ตามหากไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เมื่อนั้นเรียกว่านิพพาน บ้างก็ว่านิพพานเป็นขั้นวิมุตติ บ้างก็ว่านิพพานเป็นสิ่งเดียวกับขั้น ๕ บ้างก็ว่านิพพานหมายถึงสิ่งที่ถูกละ เช่นเมื่อเลิกบุหรี่ได้ เมื่อนั้นก็เรียกว่าบุหรินิพพาน บ้างก็ว่านิพพานเป็นสภาวะ บ้างก็ว่านิพพานเป็นภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ตายแล้ว ฯลฯ สรุปว่ายังไม่มีผู้ใดชี้ชัดว่านิพพานคืออะไร

นิพพานเป็นธรรมที่ลุ่มลึก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ สงบ ระวัง ประณีต ไม่ใช่ธรรมที่จะหยั่งถึงได้ด้วยตรรกะ ผู้เป็นบัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้^๑ ผู้ที่ปฏิบัติต่อพระธรรมอย่างถูกต้องจึงจะพบบรมธรรมคือนิพพานได้ ฉะนั้นการปฏิบัติที่ถูกต้องจะต้องมีความเห็นถูกเป็นประการแรก ดังมีพุทธพจน์ว่า “ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังอวิชชาให้เกิด ทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้ด้วยทฤษฎีที่ตั้งไว้ชอบ ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ นี่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใด ก็เพราะตั้งทฤษฎีไว้ชอบแล้ว”^๒

เพื่อให้มีความเห็นถูกและป้องกันไม่ให้ความเห็นผิด ชาวพุทธควรปฏิบัติตามพุทธพจน์

^๑ วินย.(ไทย) ๔/๗/๙. , ม.ม. ๑๒/๓๒๑/๓๒๓.

^๒ ส.ม.(ไทย) ๑๙/๔๓/๑๐.

นี้ คือ “...เมื่อได้ยินว่าเป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา ภิกษุทั้งหลายยังไม่ควร ยินดี ไม่ควรคัดค้าน ซึ่งถ้อยคำนั้นจนกว่าจะนำมาเทียบเคียงกับพระวินัย ลงกันได้กับพระสูตร และ ควรจำไว้ให้ดี...”^๓

แต่ปรากฏการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบัน แม้พระวินัยและพระสูตรจะอธิบายเรื่องนิพพานไว้ หลายแห่งก็ตาม ชาวพุทธก็ไม่ได้ให้ความสนใจที่จะศึกษาให้ถูกต้องเพื่อให้มีความเห็นถูกและปฏิบัติ ถูก ชาวพุทธบางหมู่บางคณะกลับไปฟังความเห็นของอาจารย์ต่าง ๆ หรือตีความเอาเองตามความเชื่อ ของตน ฯลฯ เป็นเหตุให้คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคลุมเครือและผิดเพี้ยนไป ก่อ ให้เกิดมีความเห็นขัดแย้งกันมีประการต่าง ๆ เช่นความเห็นแย้งกันว่านิพพานเป็นอนัตตาหรือเป็น อัตตา ตลอดจนแนวปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงนิพพาน อาจารย์บางท่านมีความเห็นว่า นิพพานก็คือนิพพาน ไม่เป็นทั้งอนัตตาหรืออัตตา บางท่านก็ว่านิพพานเป็นแดน ๆ หนึ่ง บางท่านก็ว่านิพพานคือจิตว่าง เป็นต้น จนเป็นเหตุให้ถ้อยแย้ง^๔ และทำให้พระธรรมวินัยเลอะเลือน^๕

การมีเรื่องเกี่ยวกับนิพพานที่แตกต่างกันดังกล่าวไม่ใช่ปรากฏเฉพาะปัจจุบันเท่านั้น แม้ ในอดีตหลังจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานได้ประมาณ ๑๐๐ ถึง ๒๐๐ ปี พระพุทธศาสนาแยกเป็นนิกายต่าง ๆ แต่ละนิกายก็มีทัศนะในธรรมะต่างกันออกไป นิพพานก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ถูกตีความต่างกันออกไปจนไม่สามารถบ่งชี้ว่าทัศนะของนิกายใดถูก จนถึง รัชสมัยพระเจ้าอโศก (พ.ศ. ๒๗๑-๓๑๒) เป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์จึงร่วมกับพระโมคคัลลีบุตร ดิสสระเถระชำระคำสอนต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องนิพพาน ให้หมดจด หมดมลทิน และทำสังคายนาพระไตร ปิฎกครั้งที่ ๓^๖ ในการทำสังคายนาครั้งนั้นพระโมคคัลลีบุตรดิสสระเถระได้ร้อยกรองคัมภีร์กถาวัตถุ ขึ้น เพื่อแก้ทัศนะที่มีความคลุมเครือและขัดแย้งต่อหลักพระธรรมวินัยฝ่ายเถรวาทให้แจ่มแจ้งตามนัย และมาติกาที่จะพุทธองค์ทรงวางเป็นแบบไว้

ในคัมภีร์กถาวัตถุนี้มีเรื่องนิพพานขัดแย้งกันหลายแง่มุม แต่ละแง่มุมย่อมเกิดจากปัจจัยที่มี

^๓ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๓/๑๐๑-๑๐๓.

^๔ ชุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๓๘/๑๒๖.

^๕ อญ.ปญ.(ไทย) ๒๒/๑๕๔/๑๖๐-๑๖๑.

^๖ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า ๑๘. ฉบับมหาจุฬาฯ เฉลิมพระเกียรติ, ๒๕๓๙.

อิทธิพลต่อความเห็นต่างกันออกไป จึงเป็นประเด็นที่สมควรทำการวิจัยให้ละเอียดว่าในคัมภีร์กถา
วัตถุนี้มีความเชื่อเรื่องนิพพานแตกต่างกันในแง่มุมใดบ้าง มีปัจจัยอะไรที่มีอิทธิพลทำให้เกิดความ
เห็นเรื่องนิพพานแตกต่างกัน พร้อมทั้งกระบวนการตรวจสอบเรื่องที่ขัดแย้งกับหลักพระธรรมวินัย
ของพุทธเถรวาท ผลจากการศึกษาน่าจะทำให้มีกรอบความคิดที่ชัดเจนอันจะช่วยวินิจฉัยความขัดแย้ง
เรื่องนิพพานในปัจจุบันได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาถึงความเห็นเรื่องนิพพานที่ขัดแย้งกับนิกายเถรวาท และกระบวนการ
การกล่าวแก้ความเห็นผิดนั้น
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้เกิดความเห็นที่ขัดแย้ง
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาสถานะของนิพพานให้ชัดเจนตามนัยของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๓.๑ ได้ทราบถึงเรื่องที่ขัดแย้ง และกระบวนการการกล่าวแก้แต่ละเรื่อง
- ๑.๓.๒ ได้ทราบปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้เกิดความเห็นที่ขัดแย้ง
- ๑.๓.๓ มีทรรศนะเรื่องนิพพานที่ถูกต้องตามพุทธเถรวาท

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้

- ๑.๔.๑ มรรควิถี คือวิถีจิตหรือชวนะจิตที่ถึงมรรคถึงผล โดยประหารกิเลสและเข้าสู่
นิพพาน มี ๔ วิถีได้แก่ มรรควิถีของพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี
และพระอรหันต์
- ๑.๔.๒ มรรคจิต คือชวนะจิตที่เกิดขึ้นด้วยมรรคญาณ เพื่อประหารกิเลส โดยมีนิโรธ
เป็นอารมณ์ ได้แก่ โสดาปัตติมรรคจิต สกทาคามีมรรคจิต อนาคามีมรรคจิต
และอรหัตมรรคจิต
- ๑.๔.๓ ผลจิต คือชวนะจิตที่เกิดต่อจากมรรคจิต เป็นจิตที่ประหารกิเลสโดยมีนิโรธ
สัจจะเป็นอารมณ์ มรรคจิตเป็นกุศล ผลจิตเป็นวิบาก มรรคจิตกับผลจิตต่างก็
ประหารกิเลสด้วยกันทั้ง ๒ ต่างกันตรงที่มรรคจิตประหารกิเลสให้ดับลง ผลจิต
ประหารกิเลสให้ดับสนิท เปรียบได้กับการดับกองไฟที่ลุกโชน มรรคจิตทำให้

เปลวไฟดับลง ผลจิตทำให้ความร้อนของกองไฟ (ที่มรรคจิตทำให้ดับแล้ว) ให้ดับสนิทเย็น

- ๑.๔.๔ นิโรธ คือการดับของสังขาร ได้แก่ ๑. ตัทธกนิโรธ คือการดับกิเลสได้ชั่วคราว เช่น ในขณะที่เจริญวิปัสณากรรมฐาน มีสติกำหนดที่รูปนาม หรือการละกิเลสด้วยองค์ฌาน ๒. วิกัมภกนิโรธ คือการข่มกิเลสด้วยสมณะกรรมฐาน ๓. สมุจเฉทนิโรธ คือการดับกิเลสได้เด็ดขาดด้วยมรรคจิต ๔. ปฏิปัสสัทธินิโรธ คือการดับกิเลสด้วยการสงบระงับด้วยผลจิต ๕. ขณานิโรธ คือการดับของจิตเจตสิก
- ๑.๔.๕ สังขาร สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เช่นรูป นาม ซึ่งมีสภาพไม่เที่ยงเป็นต้น และถูกยึดด้วยอำนาจอุปาทาน
- ๑.๔.๖ นิโรธสัจจะ (นิพพานธาตุ) คือสภาวะของจิตที่สังขารสงบระงับ

๑.๕ ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีเอกสารที่มีทัศนะเรื่องนิพพานดังนี้

๑.๕.๑ พุทธทาสภิกขุ^๙ มีมติว่านิพพาน คือ สภาพชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุขอันแท้จริง ความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด, เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวงก็ยังน้อยไป, พูดว่าอยู่คู่กับสิ่งทั้งปวงก็ยังน้อยไป, เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวเองจนตลอดอนันตกาล, เราจึงกล่าวได้เพียงว่า พระนิพพาน คือ อมตธรรม-สิ่งที่ไม่มีการตาย...” ท่านมีเรื่องต่อไปว่า “ทุกคนต้องลูถึงพระนิพพานไม่วันใดก็วันหนึ่ง, ทั้งที่ในบัดนี้จะเป็นคนโง่หรือคนฉลาดก็ตาม ทุกคนจะจบการเดินทางของเขาลงในชาติที่บรรลุนิพพาน, ในชาติที่ตาภายในของเขาหายบอด, เพราะทุกคนมีที่สุคแห่งสงสารวิญญู” อีกแห่งท่านมีความเห็นว่า “นิพพานไม่มีอารมณ์ ไม่ใช่อารมณ์ ; จิตว่างคือนิพพาน”

๑.๕.๒ พระปลัดสมพงษ์ อภิปัญโญ^{๑๐} เห็นว่าผู้เห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใด

^๙ พุทธทาสภิกขุ, นิพพานสำหรับทุกคน, (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์สุขใจ, ๒๕๔๓), น. ๑๐-๑๒.

^{๑๐} พระปลัดสมพงษ์ อภิปัญโญ, “เห็นปฏิจจสมุปบาท”, พุทธศาสนา, ปีที่ ๖๙ เล่มที่ ๔ น. ๔๑-๔๕.

เห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจสงฺมุปบาท คำว่า “ธรรม” ในที่นี้หมายถึง “นิพพาน” อันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนั้นคำว่า “เห็นธรรม” ก็คือเห็นนิพพานนั่นเอง ถ้าจะพูดว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสงฺมุปบาท ผู้นั้นเห็นพระนิพพาน ผู้ใดเห็นพระนิพพาน ผู้นั้นเห็นปฏิจสงฺมุปบาท” ก็ได้เหมือนกัน เห็นปฏิจสงฺมุปบาท คือเห็นอย่างไร? เห็นธรรมคือเห็นปฏิจสงฺมุปบาทอย่างไร? ตอบว่า เห็นปฏิจสงฺมุปบาทก็คือเห็นความไม่เกิดขึ้นแห่งกระแสปฏิจสงฺมุปบาท เห็นตั้งแต่อวิชชาไม่เกิด สังขารไม่เกิด วิญญาณไม่เกิด นามรูปไม่เกิด สฬายตนะไม่เกิด ผัสสะไม่เกิด เวทนาไม่เกิด ตัณหาไม่เกิด อุปาทานไม่เกิด ภพไม่เกิด ชาติไม่เกิด ชรามรณะไม่เกิด ถ้ามต่อไปว่า ทำไมกระแสปฏิจสงฺมุปบาทจึงไม่เกิด? ตอบว่า วิชาคือความรู้อย่างแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง สว่างไสวอยู่ตลอดเวลา เพราะได้ฝึกอบรมมาตามระบบอานาปานสติ กระแสปฏิจสงฺมุปบาทจึงไม่เกิด เมื่อกระแสปฏิจสงฺมุปบาทไม่เกิด จิตก็ว่าง (สุญญตา) ภาวะของความว่างนั้นแหละคือนิพพาน” ฉะนั้นการเห็นปฏิจสงฺมุปบาทก็คือ เห็นนิพพานนั่นเอง

๑.๕.๓ พระมหาสมจินต์ สุมปาญโญ (วันจันทร์) กล่าวว่านิพพานเป็นฐานะต่าง ๆ ดังนี้

(๑) เป็นการ/เป็นที่/เป็นความดับกิเลส : นิพพานจะบอกว่าเป็นการดับกิเลสก็ได้ ซึ่งบ่งถึงกิริยาอาการ จะบอกว่าเป็นที่ดับกิเลสก็ได้ ซึ่งบ่งถึงจุดหรือตำแหน่งหรือขั้นหนึ่ง หรือจะบอกว่าเป็นความดับกิเลสก็ได้ ซึ่งบ่งถึงภาวะอย่างหนึ่งที่ไม่มิกิเลสเหลืออยู่ กิเลสที่ว่านี้กล่าวโดยสรุปครอบคลุมทั้งหมดก็คือ สังโยชน์ ๑๐ เป็นพระอรหันต์ก็ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด เรียกว่าดับกิเลสได้ทั้งหมด

(๒) เป็นบรมสุข : มีพุทธภาษิตบทหนึ่ง ว่า “นิพพานํ ปรมํ สุขํ” แปลว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ซึ่งไม่มีนัยซับซ้อนอะไร เมื่อดับกิเลสตัณหาได้ทุกอย่างแล้วย่อมได้รับสุขอย่างยิ่งอยู่แล้ว

(๓) เป็นกิริยาที่หมายถึงการตายของคนทั้งหมดกิเลส : คนที่เป็นอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นพระหรือคฤหัสถ์สิ้นชีวิต เราไม่บอกว่า “ตาย(มรณะ)” แต่บอกว่า “นิพพานหรือปรินิพพาน(นิพพานะ, ปรินิพพานะ)” หมายถึงว่า ตายไปด้วยความเย็นสงบ ไม่มีปัจจัยคือกิเลสเป็นแรงผลักดันหรือผลักให้ต้องห่วงหน้าพะวงหลัง ที่จะทำให้จิตเศร้าหมองหรือไม่เศร้าหมองอย่างไร

(๔) เป็นธรรมารมณ์ : คนที่บำเพ็ญธรรมล้วนแต่หวังนิพพานทั้งนั้น ในระดับขั้น ๆ ที่ยัง

มีกิเลสหนาอยู่(ปุณฺณ)ก็คิดถึงนิพพาน แต่มีลักษณะ "คิดถึงข้างเดียว" เพราะตัวเองไม่มีคุณสมบัติเพียงพอที่จะไปคิดอย่างนั้น แต่เมื่อกิเลสเบาบาง ละนิวรณ์ ๕ ได้ สภาวะจิตก้าวข้ามโคตรภู(สะพานเชื่อมระหว่างโลกียะกับโลกุตตระ)บรรลุถึงขั้น "โสดาบัน" (แปลว่าผู้ถึงกระแส) นิพพานจะเป็นอารมณ์ของเขาตลอดเวลา จะบอกว่านิพพานอยู่ในห้วงความคิดตลอดเวลาก็ได้

๑.๕.๔ พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ^{๑๑} กล่าวว่านิพพานเป็นอัตตาดังนี้ว่า “เราหรือตนกับพระนิพพานมีในทีเดียวกัน แยกออกจากกันไม่ได้ เราก็คือพระนิพพาน ๆ ก็คือเรานั้นเอง เมื่อเป็นดังนั้นจะว่าเราหรือตนนั้นไม่มี พระนิพพานเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนได้อย่างไร เหลวไหล อุตส่าห์พยายามอาบน้ำขี้ด้างเหงื่อไหล จนหมดน้ำตั้งคุ่ม เหงื่อไหลของตนจะได้ร่วงสักนิดก็ไม่มี ยังสกปรกโสมนอยู่อย่างนั้นเอง แต่ไปได้ความบริสุทธิ์หมดจดอยู่ที่ต้นเสา ซึ่งไม่เป็นเรา เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน อนิจจาพวกเราชาวโลกผู้ไม่มีที่พึ่ง พวกกันตั้งหน้า ไปพึ่งนิพพานตามพุทธบรรหาร แต่ถูกนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญคัดค้านสรีระสลอนว่า พระนิพพานเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนเสียอีก พวกกันจะไปตามกันวินิจฉัยอย่างไรกันจึงกลายเป็นเรื่องขบขันไปเสียเช่นนี้”

๑.๕.๕ อุเทน ปญฺญาปริทัตฺต^{๑๒} เป็นจดหมายของผู้ที่ใช้ชื่อว่า “สามเณรน้อย” เขียนมาที่พระมหาอุเทน ปญฺญาปริทัตฺต มีความเห็นว่า นิพพานเป็นทั้งอัตตาและอนัตตา ที่เป็นอัตตาเพราะเป็นจิตหรือร่าง ละเอียบบริสุทธิ์ผ่องที่ยังอยู่ และเป็นทั้งอนัตตาเพราะไม่มีตัวตนที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ จันท์ ๕

๑.๕.๖ เสริมชัย ชยมงฺคโล^{๑๓} มีมติว่าอายตนะนิพพานมีอยู่ โดยอ้างถึงคำว่า “มีอยู่” ดังนี้ว่า “มีอยู่นะ ภิกษุทั้งหลาย อายตนะที่ไม่มีปฐวี ไม่มีอาโป ไม่มีเตโช ไม่มีวาโย ไม่มีอากาศาณญายตนะ ไม่มีวิญญูณญายตนะ ไม่มีอาภิกขุจัญญายตนะ ไม่มีเนวสัณฺญาณาสัณฺญายตนะ ไม่มีโลกนี้

^{๑๑} พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๔๒), น. ๓๙.

^{๑๒} พระมหาอุเทน ปญฺญาปริทัตฺต, พระนิพพานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขใจ, ๒๕๔๓), น. ๔๑-๔๕.

^{๑๓} พระมหาเสริมชัย ชยมงฺคโล, ทางมรรคผลนิพพาน, (กรุงเทพฯ : เอชที พี เพรส จำกัด, ๒๕๔๐), น. ๑๑๑.

‘ไม่มีปรโลก’ ‘ไม่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง’ เราไม่กล่าวว่าอายตนะนั้นว่าเป็นการมา การไป การหยุดอยู่ การจุติ การอุบัติ, อายตนะนั้น ไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่เป็นไป ทั้งไม่ต้องมีเครื่องยึด หน่วง, นั่นแหละคือ ที่สุดแห่งทุกข์”

.. อายตนะนิพพาน คือที่ประทับหรือสถิตอยู่อันยั่งยืน (ฐฎฐาน) ของพระนิพพาน คือ ธรรมกายที่บรรลुพระอรหัตผลแล้ว ของพระอรหันต์ (อเสขมุนี) ที่ดับขันธเข้าสู่นิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ...ผู้ทรงสภาวะนิพพาน ชื่อนิพพานธาตุ ก็คือธรรมกายของพระอริยะเจ้าที่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว โดยความหมายสูงสุดคือธรรมกายที่บรรลุพระอรหัตผลแล้วของพระอรหันต์ เจ้านั่นเอง หาใช่เบญจขันธไม่ นิพพานธาตุไม่สามารถเห็นด้วยตามนุษย์ ทิพพจักขุ เพราะเป็นธรรมที่ละเอียด แม้อายตนะพรหมและอรุพพรหม ก็ไม่สามารถเห็นได้ ..เพราะเบญจขันธเป็นมคธธรรมที่ต้องตาย แต่ความบรรลุนิพพานอันไม่จุติ อันไม่ตาย คือบรรลุนิพพานธาตุ อันเป็นอมตธรรมที่เที่ยงที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย อีก จึงเป็นบรมสุข เมื่อยังครองเบญจขันธอยู่ ชื่อว่า สอุปาทิเสสนิพพาน, ถ้าเบญจขันธแตกทำลาย (ตาย) แล้ว ชื่อนิพพาน...

อายตนะนิพพานมีสัณฐานกลมรอบตัว ขาวใสบริสุทธิ์ จนกระทั่งมีรัศมีปรากฏสว่างไปทั่ว ในอายตนะนิพพานเป็นสถานที่โล่งโล่ง ปราศจากสิ่งกำบังใด ๆ ทั้งสิ้น สว่างไสวไปด้วยรัศมีธรรมอันโชติช่วง ปราศจากความสว่างจากรัศมีใด แต่เป็นธรรมรังสีที่เกิดแต่ความใสบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส และอวิชชา เครื่องเศร้าหมองนั่นเอง, อายตนะนิพพานนี้อยู่พื้นภพ ๓ ขึ้นไป จึงได้ชื่อว่า โลกุตตระ หรือพ้นโลก อายตนะนิพพานจึงเป็นส่วนยอด คือส่วนบนที่สุดของจักรวาล ซึ่งเป็นที่ประทับของธรรมกายของผู้บริสุทธิ์ที่สุด อายตนะจึงไม่นับเป็นส่วนของโลก (อันได้แก่กามโลก รูปโลก อรูปโลก)

จะเห็นได้ว่าปัจจุบันมีอาจารย์หลายท่านตีความพระนิพพานต่างกันออกไป แต่ละท่านต่างก็มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ บางท่านก็สอดคล้องกับพระไตรปิฎก บางท่านก็แปลกออกไปจากพระไตรปิฎก จึงเกิดทัศนะที่ขัดแย้งกัน

๑.๖ ขอบเขตและวิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตที่จะทำการศึกษาเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานะของนิพพาน ที่ถูกตีความขัดแย้งกับทัศนะของนิกายเถรวาทในคัมภีร์กถาวัตถุ จากกลุ่ม

อสังขตะธรรม (นิพพาน) และกระบวนการตรวจสอบความเห็นที่ขัดแย้ง วิธีการกล่าวแก้ และปัจจัย
ที่มีอิทธิพลต่อความเห็นเกี่ยวกับสถานะนิพพานของนิกายต่าง ๆ

๑.๖.๒ วิธีดำเนินการวิจัย

รวบรวมเรื่องนิพพานของแต่ละนิกายจากคัมภีร์กถาวัตถุเป็นหลัก โดยใช้พระ
ไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ครั้งที่ ๔ พุทธศักราช ๒๕๒๕ และคัมภีร์ต่าง ๆ ประกอบ เช่น พระไตร
ปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙, อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย ฯ ปรมัตถทีปนี และเอกสารต่าง ๆ แล้วนำมาวิเคราะห์ เรียบเรียง นำเสนอผลงานวิจัย

บทที่ ๒

ความหมายและความเห็นเรื่องนิพพาน

๒.๑ ความหมายของนิพพานจากพระไตรปิฎก

ความหมายโดยพยัญชนะหรือความหมายตามตัวอักษร นิพพานมาจาก นิ อุปสรรค แปลว่า พ้น เลิก หมดไป ออกไป และคำว่า วาน แปลว่า เครื่องร้อยรัดหรือตัณหา (รวมศัพท์เป็นนิวาน แปลง ว เป็น พ แล้วซ้อน พ สำเร็จรูปเป็นนิพพาน) จึงมีความหมายว่าพ้นจากเครื่องร้อยรัดหรือพ้นจากตัณหา ดังพุทธพจน์ว่า “โลกมีความเพติดเพติดเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น เพราะละตัณหาเสียได้ขาด จึงเรียกว่า นิพพาน”^๑

วัตถุกามทั้งหลายที่ยังกิเลสกำให้ฟุ้งซ่าน ติดตรึง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ตัณหาที่ฉาบทาโลกไว้ สัตว์เป็นอันมากถูกความอยากผูกมัดไว้ เหมือนนางนกถูกบ่วงรัดไว้”^๒ “ตัณหาย่อมยังคนให้เกิดจิตของเขาอยากวิ่งพล่าน สัตว์ยังต้องท่องเที่ยวไป จึงมีทุกข์เป็นภัยใหญ่”^๓ “เพราะละตัณหาได้เด็ดขาดจึงได้ชื่อว่าตัดเครื่องผูกทั้งปวงได้”^๔

ตัณหา มีความหมายกว้างขวาง การที่จะให้คำจำกัดความลงไปตรง ๆ ย่อมไม่ถูกต้องนัก หากจะกล่าวเป็นกลาง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ตัณหา คือ ความอยาก ความทะยานอยาก ความคั่นรน ความปรารถนา ความกระหาย ความต้องการ ความใคร่ ความเส่นหา ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ความไม่รู้จักอิ่ม

^๑ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๔๗.

^๒ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๖/๕๔.

^๓ ข.ส.(ไทย) ๒๕/๔๒๕/๓๙๗.

^๔ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๗/๔๗.

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ก่อนประกาศพระธรรมท่านทรงดำริว่า นิพพานเป็นธรรมที่
ลุ่มลึก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ สงบ ระวัง ประณีต ไม่ใช่ธรรมที่จะหยั่งถึงได้ด้วยตรรกะ ผู้เป็นบัณฑิต
เท่านั้นจึงจะรู้ อีกแห่งท่านตรัสว่า “ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยากชื่อนิพพาน ไม่มีตัณหา นิพพานนั้นเป็น
ธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว ก็เลสเครื่องกังวล
ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่”^๕ ฉะนั้นการที่จะบรรยายถึงสภาวะนิพพานให้เป็นที่ประจักษ์จึงใช้วิธี
อธิบายเชิงสภาวะ เชิงอุปมา เชิงปฏิเสธ และเชิงไวพจน์ ดังนี้

๒.๑.๑ นิพพานเชิงสภาวะ เมื่อว่าด้วยความหมายแล้วสภาวะนิพพานหมายถึงสัจจะคือ
สภาวะธรรมขั้นสูงสุด สามารถประจักษ์ชัดแก่ตนเองได้ หรืออีกนัยหนึ่งสภาวะนิพพานคือสภาพที่ไม่มี
สิ่งปรุงแต่ง(อสังขตะ) หรืออาการดับของสังขาร เมื่อกล่าวโดยสรุปสภาวะนิพพาน คือ การดับทุกข์ ได้
แก่การสงบสังขาร ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความ
ออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว^๖

คำว่า สงบสังขารทั้งปวง ขยายความได้ว่า ธรรมดาแล้วทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใดทั้งหมดย่อม
เกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขารทั้งหลายดับไปโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด, ภิกษุรู้โทษนี้ว่า
เพราะสังขารเป็นปัจจัย ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งมวล สัญญาทั้งหลายจึงดับ ความ
สิ้นทุกข์ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดยถ่องแท้, บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นชอบ
รู้ถึงเวท (อริยมรรคญาณ) รู้โดยชอบแล้ว ครอบจำกิเลสเป็นเครื่องประกอบของมารได้แล้ว ย่อมไม่ไปสู่
ภพใหม่^๗

คำว่า สละคืนอุปธิทั้งปวง อุปธิ คือสภาพที่ถูกกรรมกิเลสถือครอง หมายถึงการยึดมั่นเบญจ

^๕ พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๕๙/๑๔๔.

^๖ พ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๕๐/๒๗๕.

^๗ พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๕/๒๓๗.

ชั้นด้วยอำนาจของอุปทานว่า เป็นของเรา หากผู้ไม่รู้ทันก่ออุปธิอยู่อย่างนี้ ย่อมทุกข์บ่อย ๆ^๔ ความหมดจากกรรมกิเลส สละคืนอุปธิแล้ว คือการดับทุกข์

คำว่า สิ้นตัณหา ตัณหาเป็นเหมือนหัวผี ผู้ใดกำจัดหัวผีนี้ได้ ถอนขำยคือตัณหาได้ ผู้นั้นย่อมสิ้นสงสาร^๕

คำว่า สාරอกตัณหา อากาสารอกคือการนำสิ่งที่ไม่ต้องการให้หลุดออก, ฉะนั้นเมื่อพิจารณาเห็นโทษของตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว พึงกำจัดด้วยอริยมรรค เพราะละความอยากเสียได้ จึงได้ชื่อว่า พ้นบ่วงมาร^๖

คำว่า ความดับตัณหา การก้าวล่วงเครื่องร้อยรัดคือตัณหาในขณะที่เกิดผัสสาชยตนะ ๖^๗

คำว่า ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด มีพระพุทธพจน์ว่า “โลกมีความเพติดเพตินเป็นเครื่องผูก มีวิตกเป็นที่เกี่ยวไป เพราะละตัณหาได้ จึงชื่อว่าตัดเครื่องผูกได้ทั้งหมด”

นอกจากความหมายดังกล่าวข้างต้น ยังกล่าวถึงสภาวะนิพพานว่า นิพพานเป็นที่สิ้นชาติ^๘ ซึ่งเกิดจากขบวนการดับมาตามลำดับ คือ เมื่อวิชชาดับ ตัณหาดับ อุปาทานดับ ภพดับ การเกิดใหม่ย่อมไม่มีคือสิ้นชาติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชนใดละกามราคะ ภวราคะ อันเป็นอนุสัย และโมหะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรภ์ต่อไป เพราะว่าเป็นผู้บรรลุนิพพานมีความเขือกเย็นเกิดแล้ว

^๔ พุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๒/๓๕๒.

^๕ พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๓๒/๒๖๙.

^๖ พุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๘๔/๘๗-๘๘.

^๗ อง.ฉกุก.(ไทย) ๒๒/๓๓๒/๓๕๕-๓๕๙.

^๘ พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๓๖/๒๒๖.

“ไม่มีความชรา และมรณะ”^{๑๓} ทั้ง “ไม่เศร้าโศก”^{๑๔} และ “เป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๕}

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แต่ความสุขของนิพพานเป็นความสุขที่ปราศจากเวทนา คือการเสวยอารมณ์ทางจิต, จะกล่าวว่าสัมผัสด้วยสุขเวทณาก็ไม่ได้ ทุกขเวทณาก็ไม่ได้ อทุกขมสุขเวทณาก็ไม่ได้^{๑๖} ดังคำกล่าวของพระสารีบุตรดังนี้

“ดูกรอาวุโสทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข ดูกรอาวุโสทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข”
เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุททมิได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตร
ว่า“ดูกรอาวุโสสารีบุตร นิพพานนี้ไม่มีเวทนา จะเป็นสุขได้อย่างไร” ท่านพระสารี
บุตรกล่าวว่า “ดูกรอาวุโส นิพพานนี้ไม่มีเวทนานั้นแหละเป็นสุข ดูกรอาวุโส กาม
คุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นโชน คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ยั่วยวน ชวนให้กำหนัด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ กลิ่น
ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ฯลฯ รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ฯลฯ โสภณูปพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วย
กายอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ยั่วยวนชวนให้กำหนัด กามคุณ ๕
ประการนี้แล” “ดูกรอาวุโส สุขโสมนัสย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้
นี้เรียกว่ากามสุข ฯ ”^{๑๗} “นิพพานเป็นสุขสำหรับผู้ประจักษ์ แต่ผู้บรรลุก็ไม่ตั้งใจ ยึด
มั่นในนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่พึงกำหนดรู้เท่านั้น”^{๑๘}

^{๑๓} พ.พทุธ.(ไทย) ๓๓/๑๕๕/๑๙๑.

^{๑๔} พ.วิมาน;พ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๖๖/๒๔๒.

^{๑๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๒๑๗.

^{๑๖} อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๘๗๙/๓๐๓.

^{๑๗} อง.สตตก.-อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๒๓๘/๓๓๕-๓๓๖.

^{๑๘} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๕-๙/๖-๙.

นิพพานไม่ใช่จิต จิตต่าง ๆ มีกุศล อกุศล วิปากจิต กิริยาจิต เป็นสังขตธรรม เพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง ส่วนนิพพานไม่ใช่จิต^{๑๙} ไม่ใช่รูป, นิพพานเป็นอสังขตธรรม^{๒๐} ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง^{๒๑} แต่มีอยู่โดยปรมาตม คังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “มีอยู่นะ ภิกษุทั้งหลาย ไม่เกิด (อชาตะ) ไม่เป็น (อภูตะ) ไม่ถูกสร้าง (อกตะ) ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตะ) หากว่า ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง จักมิได้มีแล้วไซ้ การรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง ก็จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้ได้เลย; แต่เพราะเหตุที่ มิได้เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง ฉะนั้นการรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง จึงปรากฏได้”^{๒๒}

นิพพานเป็นอสังขตธรรม คือเป็นสภาพที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คังพระพุทธองค์ตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้วไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้นการสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้วจึงปรากฏ”^{๒๓}

ในมิลินทปัญหา^{๒๔}เปรียบเทียบความเป็นอสังขตะของนิพพานกับสภาพของลม ธรรมกาลม

^{๑๙} อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๙๔๓, ๙๔๗/๓๒๖-๓๒๗.

^{๒๐} อภิ.สง.(ไทย) ๔/๙๐๗/๓๑๔.

^{๒๑} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘๕/๓๒๑.

^{๒๒} พุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๔๕.

^{๒๓} พุ.พ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๔๔.

^{๒๔} พระธรรมมหาวิราณวัตร, มิลินทปัญหา (กรุงเทพ ฯ : ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๑) น. ๓๓๕-๓๕๗.

ย่อมไม่ปรากฏสี ฐาน เล็ก ใหญ่ ยาว สั้น อย่างไร แต่ว่าลมมีอยู่ นิพพานจึงมีอยู่ แต่อยู่ในสภาพอสังขตะ ไม่มีอะไรตกแต่งได้ ไม่มีอะไรกระทำได้ นิพพานเป็นของไม่ควรกล่าวว่าเกิดขึ้นแล้วหรือยังไม่มีเกิด หรือจะต้องเกิด ไม่ควรกล่าวว่าในอดีต หรืออนาคต หรือปัจจุบัน ไม่ควรกล่าวว่าเป็นอย่างต้องเห็นจักษุ ได้ยินด้วยโสตะ รู้ด้วยมานะ ชิวหา กายะ อย่างใดเลย นิพพานเป็นของรู้ด้วยใจเท่านั้น

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสกับพราหมณ์คนหนึ่งว่า “คุณพราหมณ์ ท่านจงพยายามตัดกระแสน้ำเสีย จงบรรเทาความทั้งหลายเสีย คุณพราหมณ์ ท่านรู้ความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลายแล้ว จะเป็นผู้นิพพานอันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งมิได้”^{๒๕}

นิพพานเมื่อว่าโดยสถานะแท้จริงแล้วมีเพียงสัจจะเดียวคือปรมาตม์สัจจะ แต่ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงปริยายคือโดยอ้อมเท่านั้น, นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์เกี่ยวกับนิพพานอีกดังนี้

“นิพพานเป็นธรรมอันไม่ตาย เพราะไม่มีการเกิดย่อมไม่มีการตาย”^{๒๖}

“นิพพานคือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ จึงเรียกว่านิพพานธาตุบ้าง”^{๒๗}
หรือ “ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะบ้าง”^{๒๘}

“นิพพานหมายถึงการดับภพ, เมื่อบุคคลเห็นขั้นปัญจกกล่าวคือภพตามความเป็นจริงด้วย

^{๒๕} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๔๖.

^{๒๖} พ.ว. (ไทย) ๒๖/๕๐/๗๒.

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑/๗.

^{๒๘} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔๓๕/๔๐๘.

ปัญญาอันชอบอย่างนี้อยู่ ย่อมละภาวะค้นหาได้ ทั้งไม่เพติดเพตินวิภวค้นหา ความดับด้วยอริยมรรคเป็นเครื่องสำรอกไม่มีส่วนเหลือ ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น”^{๒๘}

๒.๑.๒ นิพพานเชิงอุปมา เป็นการบรรยายเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจและสะดวกต่อการศึกษา เช่น “ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายในโลก ย่อมไหลไปรวมลงในมหาสมุทร และสายฝนก็ตกลงสู่มหาสมุทร มหาสมุทรก็ไม่ปรากฏว่าพร่องหรือเต็ม ฉะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุทั้งหลายจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น นี่เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือวิมุตติรส เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือ วิมุตติรส”^{๒๙}

“พระอริยบุคคลเหล่าใดผู้มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป มีกรรมเก่าสิ้นแล้ว ไม่มีกรรมใหม่ เครื่องสมภพ พระอริยบุคคลเหล่านั้นมีพืชอันสิ้นแล้ว มีความพอใจไม่งอกงามแล้ว เป็นนักปราชญ์ ย่อมนิพพาน เหมือนประทีปอันดับไป ฉะนั้น”^{๓๐}

๒.๑.๓ นิพพานเชิงปฏิเสธ คือให้ความหมายแสดงถึงการละภาวะที่ตรงกันข้ามกับวิวัฏฐะ ได้แก่ “พระนิพพานเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งค้นหา คลายความกำหนัด ดับทุกข์”^{๓๑} “บุคคลผู้มีความเพียร ถึงจะแก้แต่เผากิเลสให้เร่าร้อน พึงบรรลุนิพพานอันไม่รู้จักแก้ ไม่มีอมิส เป็นธรรมที่สงบอย่างยิ่ง”^{๓๒} “โลกมีความเพติดเพตินเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็น

^{๒๘} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๘๘.

^{๒๙} ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๑๑๑.

^{๓๐} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๗/๕.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒/๒๙.

^{๓๒} ขุ.วิมาน; ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๖๙/๒๑๓.

เครื่องท้าวไปของโลกนั้น เพราะละตัณหาเสียได้ขาด จึงเรียกว่า นิพพาน” บางแห่งพระพุทธองค์ตรัส
ปฏิเสธตรงๆ ดังเช่น

“ ควรรู้อย่างนี้ว่า ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร	ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน,
ความเป็นไปเป็นสังขาร	ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน,
เครื่องหมายเป็นสังขาร	ความไม่มีเครื่องหมายเป็นนิพพาน,
ความประมวลมาเป็นสังขาร	ความไม่ประมวลมาเป็นนิพพาน,
ความสืบทอดเป็นสังขาร	ความไม่สืบทอดเป็นนิพพาน,
ความไปเป็นสังขาร	ความไม่ไปเป็นนิพพาน,
ความบังเกิดเป็นสังขาร	ความไม่บังเกิดเป็นนิพพาน,
ความอุบัติเป็นสังขาร	ความไม่อุบัติเป็นนิพพาน,
ความเกิดเป็นสังขาร	ความไม่เกิดเป็นนิพพาน,
ความแก่เป็นสังขาร	ความไม่แก่เป็นนิพพาน,
ความป่วยไข้เป็นสังขาร	ความไม่ป่วยไข้เป็นนิพพาน,
ความตายเป็นสังขาร	ความไม่ตายเป็นนิพพาน,
ความเศร้าโศกเป็นสังขาร	ความไม่เศร้าโศกเป็นนิพพาน,
ความรำพันเป็นสังขาร	ความไม่รำพันเป็นนิพพาน,
ความคับแค้นใจเป็นสังขาร	ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน ^{๓๔} ฯ

พระพุทธองค์ตรัสปฏิเสธว่านิพพานไม่ใช่ภพภูมิ ดังนี้ว่า

“ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานนั้นดาวทั้ง
หลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความ

^{๓๔} ชุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘-๒๙/๑๐-๑๑.

มีดข้อมไม่มี ก็เมื่อโคพราหมณ์ชื่อว่าเป็นมุนีเพราะรู้ (สัจจะ ๔) รู้แล้วด้วยตน
เมื่อนั้น พราหมณ์ข้อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์”^{๓๕} “น้ำ ดิน
ไฟ ลม ข้อมไม่ตั้งอยู่ในที่ใด สงสารทั้งหลายก็ข้อมไม่มีในที่นี้ วัฏฏะข้อมไม่
เป็นไปในที่นี้ นามก็คิริรูปก็คิ ข้อมคับหมดในที่นี้”^{๓๖}

๒.๑.๔ นิพพานเชิงไวพจน์ คือคำที่ใช้เรียกแทนนิพพานที่มีรูปคำต่างกัน แต่มีความหมาย
เดียวกัน เพื่อสื่อให้บุคคลบางหมู่เข้าใจและประจักษ์คุณของนิพพานยิ่งขึ้นไปอีกตามสภาวะ กาล สถาน
บุคคล เป็นต้น คำต่าง ๆ เหล่านี้มีดังนี้

๑. ธรรมอุคม เป็นคำเรียกแทนอมตะนิพพานหรือความสงบสังขารทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด”^{๓๗}

๒. อุปริวิเวก เป็นคำเรียกแทนอมตะนิพพาน, ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “อุปริเป็นไหน? กิเลสก็
ดี ขันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี เรียกอุปริวิเวก เพราะเป็นธรรมที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปริทั้ง
ปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกไปจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด”^{๓๘}

๓. มทนิมุตทุทโน ธรรมที่ย่ำยีความมัวเมา

๔. ปิปาสวินโย ธรรมที่บรรเทาเสียซึ่งความกระหายในกามคุณอารมณ์

๕. อาลยสมุคฺฆาโต ธรรมที่ถอนเสียซึ่งความอาลัยในกามคุณอารมณ์

๖. วฏฏุปฺปะเจโท ธรรมที่ตัดเสียซึ่งการเวียนไปในวัฏฏะทั้ง ๓ (กิเลส กรรม วิบาก) ให้ขาด

๗. ตัณฺหกุขโย ธรรมที่สิ้นแห่งตัณหา

๘. วิราโค ธรรมที่ปราศจากราคะ

๙. นิโรโธ ธรรมที่ดับแห่งตัณหา

^{๓๕} พ.พ.(ไทย) ๒๕/๕๐/๕๙-๖๐.

^{๓๖} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๗๑/๑๗.

^{๓๗} พ.อป.(ไทย) ๓๐/๑๗๓/๖๗.

^{๓๘} พ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๓/๒๕.

๑๐. ฐวี ธรรมที่ตั้งมั่นอยู่เสมอ
๑๑. อชวี ธรรมที่ไม่มีความแก่
๑๒. นิปุปฺพลจ ธรรมที่ปราศจากเครื่องเน้นซ้ำ ที่ทำให้วิญญูสงสารกว้างขวาง
๑๓. สจฺจ ธรรมที่มีความจริงแน่นอน
๑๔. ปาริ ธรรมที่ข้ามพ้นจากฝั่งแห่งวิญญูทุกข
๑๕. สุทุทฺทล ธรรมที่ผู้มีปัญญาน้อยย่อมนั้นได้ยาก
๑๖. สิว ธรรมที่สลายปราศจากกิเลส
๑๗. อมค ธรรมที่ไม่มีความตาย
๑๘. เขม ธรรมที่ปราศจากภัย
๑๙. อพฺภูต ธรรมที่มหัศจรรย์อย่างยิ่ง
๒๐. อณิติก ธรรมที่ไม่มีภัยอย่างร้ายแรงที่นำความเสียหายมาสู่
๒๑. ตาณ ธรรมที่ช่วยรักษาสัตว์ไม่ให้ตกอยู่ในวิญญูสงสาร
๒๒. เลณ ธรรมที่หลบภัย
๒๓. ทิป ธรรมที่พ้นจากการท่วมทับของโอฆะ(ห้วงน้ำ)ทั้ง ๔^{๓๙} จึงเปรียบเหมือนเกาะ
๒๔. วิสุทฺธิ ธรรมที่บริสุทธิ์จากกิเลส
๒๕. วร ธรรมที่สัปปุรุษทั้งหลายพึงปรารถนา
๒๖. นิปฺปณ ธรรมที่สุขุมละเอียด
๒๗. อสงฺขค ธรรมที่ไม่ปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔
๒๘. โมกฺโข ธรรมที่พ้นจากกิเลส
๒๙. เสฏฺโฐ ธรรมที่ควรสรรเสริญโดยพิเศษ
๓๐. อนุตฺตโร ธรรมที่ประเสริฐยิ่งหาที่เปรียบมิได้
๓๑. โลกสุตฺนโต ธรรมที่สุดสั้นแห่งโลกทั้ง ๓ ได้แก่ กามโลก, รูปโลก, อรูปโลก

^{๓๙} กาโมฆะคือการยึดติดกามคุณ ๕, ภโวฆะคือการยึดติดรูปภพอรูปภพ, ทิฏฐิฆะคือการยึดติด ทิฏฐิ

๖๒. อวิชโฆฆะคือไม่แจ้งอริยสัจ ๔.

นอกจากคำเรียกนิพพานข้างต้น ยังมีสภาวะโดยอ้อม^{๔๐} ได้แก่ ทิฏฐธรรมนิพพาน(นิพพานที่ได้จากการเจริญฌานตั้งแต่ปฐมฌานถึงสัญญาเวทิตนิโรธ^{๔๑} และอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญา) อนุปปนิโรธ (การดับไปขององค์ฌานต่าง ๆ จนถึงนิโรธสมาบัติ) ตทังคนิพพาน (การละกิเลสด้วยองค์ฌาน ได้แก่ วิตก ประหารถีนะมิทธะ วิจารประหารวิจิกิจฉา ปิติประหารพยาบาท สุขประหารอุทธัจจะกุกกุจจะ เอกัคคตา ประหารกาม) นอกจากความหมายโดยอ้อมข้างต้นแล้ว นิพพานยังแบ่งเป็น ๒ ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ๑ อนุปปาทิเสสนิพพาน ๑ ดังพระพุทธพจน์ ดังนี้

“นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้ ๒ ประการเป็นไฉน คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ คูกริกขุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ริกขุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ริกขุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว คูกริกขุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของริกขุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คูกริกขุทั้งหลายก็อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ริกขุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบเวทนาทั้งปวงในอภัพนี้แหละของริกขุนั้น เป็นธรรมชาติอันกิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น ให้เพลิดเพลิมมิได้แล้วจัก(ดับ) เย็น คูกริกขุทั้งหลายนี้เราเรียกว่า อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุ คูกริกขุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้แล”^{๔๒}

ฉะนั้นจึงสรุปความหมายของนิพพานโดยรวมว่า นิพพานเป็นสภาวะของจิตพ้นที่จากตัณหา เป็นสภาวะของจิตที่สงบสงัด ปราภวชัดแก่ผู้บรรลุอริยมรรคจิต อริยผลจิต (อริยบุคคล ๘) และเป็น

^{๔๐} อัง.มหาวารวรรค. (ไทย) ๒๓/๒๓๕-๒๕๕/๓๖๑-๓๖๙.

^{๔๑} คือสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา เป็นธรรมชาติที่ละเอียด เพราะไม่มีเวทนาและสัญญา (นิโรธสมาบัติ ก็เรียก)

^{๔๒} ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๒๒/๑๙๒.

ธรรมชาติที่พระอริยบุคคลประจักษ์ในขณะที่เจริญภาวนาโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพื่อเสวยโลกุตตรสุข เป็นความสุขที่ประจักษ์ได้ในปัจจุบัน หรือการเข้าผลสมบัติของพระอริยบุคคล

๒.๒ ความเห็นเกี่ยวกับนิพพานในปัจจุบัน

พระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บรรจุไว้ในพระไตรปิฎก ในประเทศไทย มีทั้งภาษาบาลีและที่แปลเป็นภาษาไทย อรรถกถาที่อธิบายความในพระไตรปิฎกก็มีทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยเช่นเดียวกัน ฉะนั้นการศึกษาหลักพุทธธรรมจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา น่าจะอำนวยความสะดวกและให้ความกระจ่างชัดในหลักธรรมต่อชาวพุทธเป็นอย่างยิ่ง แต่ความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ชาวพุทธส่วนมาก ไม่ได้ศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถาโดยตรง แต่ศึกษาคำสอนที่ถูกต้องดีความ จากอาจารย์ที่ตนนับถือและไว้วางใจอีกชั้นหนึ่ง อาจารย์ตีความพระธรรมออกมาอย่างไร ศิษย์ก็ถือเอาตามนั้น และการตีความของอาจารย์ทั้งหลายก็ต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน อาจารย์ทั้งหลายตีความต่างกันจนไม่สามารถบ่งชี้ว่านิพพานที่แท้จริงนั้นคืออะไร เพราะปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงนิพพานที่ได้จากการตีความของอาจารย์นั้นก็เป็นที่น่าเชื่อถือได้ทั้งสิ้น ความเห็นเกี่ยวกับนิพพานชาวพุทธจึงมีมากมายหลายกลุ่ม ซึ่งมีประการต่าง ๆ กล่าวคือ

๑. ทักษะที่เห็นว่านิพพานไม่ใช่อัตตาและอนัตตา กลุ่มนี้มีความเห็นว่า นิพพานเป็นนิพพาน คือเห็นว่านิพพานมีคุณสมบัติในความเป็นธาตุ คือไม่ใช่สสาร ไม่ใช่ชีวะอัตตะ, เป็นสภาวะแท้ ๆ (ความเป็นเอง) หรือเป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน, ตัวอย่างเช่นปฐวีธาตุ มีสภาวะคือมีลักษณะแข็ง, อาโป มีสภาวะคือการไหลออก, เตโช มีสภาวะคือร้อน, และวาโย มีสภาวะคือเคร่งตึง เป็นต้น ฉะนั้นนิพพานก็เช่นเดียวกัน คือมีสภาวะเดียวคือสันติหรือความสงบกิเลส, นิพพานจึงเป็นนิพพานคือเที่ยง, เพราะความเที่ยง และไม่ใช่ชีวะอัตตะ, นิพพานจึงเป็นตัวนิพพานเอง จึงไม่ใช่อัตตา คือความเป็นสสาร ไม่ใช่ชีวะอัตตะ และไม่ใช่อนัตตาเพราะพ้นจากสังขตธรรมที่มีความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา^{๔๓}

^{๔๓} พระราชญาณวิสุทธิโสภณ (บัว ญาณสมฺปนฺโน), นิพพานคือนิพพาน, (อุดรธานี : ไอโอนิคเพรส, ๒๕๓๔).

จากสภาวะดังกล่าวข้างต้น จึงกล่าวได้ว่านิพพานเป็นธรรมที่มีอยู่โดยตัวเองตลอดกาลนาน

“ หากผู้ใดมีความรู้ความเข้าใจ และปฏิบัติถูกต้องตามธรรม นิพพานก็จะปรากฏชัดกับผู้นั้น เปรียบเสมือนเหรียญที่ถูกกลบด้วยแป้ง เมื่อเป่าแป้งออกหมด ก็จะเห็นเหรียญนั้น เช่นเดียวกัน หากไม่มี โลภะ โทสะ โมหะ ย่อมเห็นนิพพานได้

๒. บางทศนะเห็นว่า นิพพานเป็นทั้งอัตตาและอนัตตา^{๔๕} ที่เป็นอัตตาเพราะนิพพานเป็น ว่างละเอียดที่อยู่ในขันธ ๕ แต่ไม่ใช่ขันธ ๕, และที่กล่าวว่า เป็นอนัตตาคือไม่มีตัวตน เพราะนิพพาน (ว่าง) นั้นไม่ประกอบด้วยขันธ ๕ คือแยกจากขันธ ๕ เมื่อไม่มีขันธ ๕ จึงเรียกว่าอนัตตา, (ความเห็น เหมือนบุคคลวาทีน คือผู้ถือว่ามีบุคคลอยู่จริง เทียงแท้ถาวร : ผู้วิจย) ว่างนี้ เมื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานในขณะที่ยังเกี่ยวข้องกับขันธ ๕ เรียกว่าอุปาทิเสสนิพพาน, ถ้าขันธ ๕ แตกสลาย ก็เรียก ว่างนี้ว่า อุปาทิเสสนิพพาน^{๔๖}

๓. ทศนะที่เห็นว่านิพพานเป็นอัตตา คือเห็นว่าตนกับนิพพานอยู่ในที่เดียวกัน แยกกันไม่ได้

“ เหมือนกับบุคคลทำบุญทำบาป บุคคลผู้ทำบุญทำบาปนั้นย่อมได้รับผลของการกระทำของตนจะ ปฏิเสธผลของบุญของบาปไม่ได้ ถ้าไม่อย่างนั้น เมื่อทำบุญ ใครจะรับผลบุญนั้นเล่า (พึงทราบว่าเป็นความเห็นผิด : ผู้วิจย)

๔. สุธัญญตนิพพาน หมายถึงนิพพานของผู้เจริญอนัตตานุปัสสนาจนได้มรรคจิต ในขณะที่ นั้นจิตจะมีสุทธัญญตนิพพานเป็นอารมณ์ คือจิตว่างจากสังขาร เพราะสังขารดับเป็นสมุจเฉท,^{๔๗} พระปลัด

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน, หน้า ๒๓.

^{๔๖} พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต์, พระนิพพานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุใจ, ๒๕๔๓), น. ๔๑-๔๕.

^{๔๗} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, ทางมรรคผลนิพพาน, (กรุงเทพฯ : เอช ที พี เพรส จำกัด, ๒๕๔๐), น. ๓๙.

^{๔๘} พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๔๒), น. ๓๙.

^{๔๙} สมพร ศิริวราทิตย์, อภิธัมมัตถสังคหะ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิอภิธรรมวัดพระเชตุพน ฯ, ๒๕๔๐), น. ๑๑๔.

สมพงษ์ อภิปัญญา^{๔๙} เห็นว่าการไม่เกิดขึ้นของปฏิจสมุปบาทด้วยระบบอานาปานสติเป็นนิพพาน, ท่านพุทธทาสให้ความเห็นว่านิพพานคือความว่าง^{๕๐} ความว่างในที่นี้หมายถึงจิตที่ว่างจากจากความทุกข์ และว่างจากกิเลสที่เป็นต้นเหตุของทุกข์ คือว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา เป็นของเรา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกร โมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่าเกิด จงถอนความตามเห็นว่าเป็นตัวตนเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้ ด้วยอาการอย่างนี้บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่เห็น”^{๕๑} เช่นในขณะนั่งฟังการแสดงธรรม หากมีจิตว่างจากตัวตนหรือของตนอยู่บ้าง ก็เท่ากับอยู่ในขอบวงของนิพพานแล้ว ฉะนั้นความว่าง (นิพพาน) จึงเกิดได้กับทุกคนเมื่อจิตว่าง, อาจารย์พร รัตนสุวรรณ^{๕๒} เห็นว่าเรื่องความว่างดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ไม่ใช่ทำกันง่าย ๆ ใคร ๆ ก็ทำได้ จะต้องเข้าใจรายละเอียดต่าง ๆ เป็นอย่างดี, การสอนให้เข้าใจนั้นง่าย แต่การที่จะสอนให้ปล่อยวางจริง ๆ นั้นยาก, พระพาหิยะก็ดี พระโมฆราชก็ดี ที่ท่านหลุดพ้นเพราะท่านจนจะหลุดพ้นอยู่แล้ว ความยึดถือเรื่องตัวตนมีน้อย ส่วนคนธรรมดา ทั้งที่รู้ว่าตัวเราไม่มี แต่ก็หลุดพ้น (นิพพาน) ไม่ได้, ถ้าจะให้พ้นจะต้องมองความว่างติดต่อกันทุกขณะเป็นเวลานาน ๆ (ในข้อนี้มุ่งที่อาการดับของทุกข์)

พระมหาเสริมชัย ชยมงฺคโล^{๕๓} มีความเห็นว่าอายตนะนิพพานเป็นแดน เป็นส่วนยอดสุดพ้นจากกามโลก รูปโลก อรูปโลก เป็นส่วนบนสุดของจักรวาล เป็นที่อยู่ของนิพพาน คือธรรมกายของพระอริยะเจ้าที่บรรลุอรหัตต์แล้ว^{๕๔}, ส่วนท่านพุทธทาสมีความเห็นว่าอายตนะนิพพาน หมายถึงว่านิพพานเป็นอายตนะ คือเป็นสิ่งที่เรารู้จักได้^{๕๕}

ทั้งหมดเป็นความเห็นที่ต่างกันในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๔๖) , แม้ในอดีต องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธได้เพียง ๑๐๐ ปี ความเห็นเรื่องนิพพานยังมีความต่างกัน ดังนี้

^{๔๙} พระปลัดสมพงษ์ อภิปัญญา, “เห็นปฏิจสมุปบาท”, พุทธศาสนา, ปีที่ ๖๙ เล่มที่ ๔ น. ๔๑-๔๕.

^{๕๐} พุทธทาสภิกขุ, ความว่าง (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๓๙), น. ๕๐-๗๑.

^{๕๑} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๙/๔๑๑.

^{๕๒} พร รัตนสุวรรณ, ความว่าง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒), น. ๗-๙.

^{๕๓} พระเสริมชัย ชยมงฺคโล, ทางมรรคผลนิพพาน, หน้า ๑๑๑.

^{๕๔} พระเสริมชัย ชยมงฺคโล, ทางมรรคผลนิพพาน, หน้า ๑๑๑.

^{๕๕} พุทธทาส, ความว่าง, หน้า ๔๑.

๒.๓ ความเห็นที่ขัดแย้งเรื่องนิพพานของนิกายต่าง ๆ ในคัมภีร์กถาวัตถุ

เมื่อพุทธศักราช ๒๗๑-๓๑๒ ปี พระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครองอยู่ในแคว้นมคธ อันมีราชธานีชื่อว่า ปาฏลีบุตร พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๘ นิกาย พระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์วันละห้าแสนทุก ๆ วัน เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ๑ แสน เพื่อบูชาพระธรรมเจ้า ๑ แสน เพื่อบูชาพระสังฆเจ้า ๑ แสน เพื่ออาจารย์ของพระองค์ ชื่อว่านิโครธเถระ ๑ แสน และเป็นเภสัชทานที่ประคุดทั้ง ๔ อีก ๑ แสน อีกทั้งทรงสร้างวัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์ และหลักศิลาจารึก เป็นต้น พระองค์ได้ทรงบำรุงพระภิกษุสงฆ์ ก็เพื่อที่จะให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้รับความสะดวก มีโอกาสบำเพ็ญสมณธรรมได้เต็มที่ ไม่ต้องกังวลในการแสวงหาปัจจัย ๔ แทนที่จะเป็นเช่นนั้น แต่กลับปรากฏว่ามีพวกเดียรถีย์เป็นจำนวนมากปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ เมื่อบวชแล้วก็คงสั่งสอนลัทธิศาสนาเก่าของตนว่าเป็นธรรม นี่เป็นวินัย โดยอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา ข้อวัตรปฏิบัติที่ควรต่อพระธรรมวินัยก็ไม่สามารถปฏิบัติได้ ชำยังทำความเลื่อมเสียแก่พระพุทธศาสนา บางพวกบำเรอไฟ บางพวกก็ฆ่าคนด้วยไฟ ๕ อย่าง บางพวกก็แหงนดูพระอาทิตย์เรื่อยไป บางพวกก็มุงมั่นในการที่จะทำลายพระธรรมวินัยด้วยวิธีการต่าง ๆ

เดียรถีย์ผู้ปลอมบวชในพระพุทธศาสนานั้น พระเหล่านั้นได้มัวเมาหลงใหลในลาภสักการะไม่พอใจในการปฏิบัติธรรม อาศัยผ้าเหลืองเลี้ยงชีวิต ประพฤติผิดพระธรรมวินัย ไม่สำรวมในศีลาจารวัตรเที่ยวवादอ้างคุณสมบัติโดยอาการต่าง ๆ เพื่อหลอกลวงประชาชนให้หลงเชื่อเพื่อหาลาภสักการะเข้าตัว ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระสังฆธรรมอันบริสุทธิ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องพลอยค้างพร้อยไปด้วย ความอลเวงได้เกิดขึ้นในวงการของพระพุทธศาสนาทั่วไป ลาภสักการะมีอำนาจเหนืออุดมคติผู้เห็นแก่ได้ แม้กระทั่งผู้ทรงเพศพระภิกษุหม่มเหลืองเอง ก็กลับกลายเป็นอลัชชีติดอยู่ใต้อำนาจของลาภสักการะที่จริงผู้มีลาภคือผู้มีบุญ แต่ผู้มัวเมาในลาภคือผู้สั่งสมบาป การที่พระได้ของมากมาย จากประชาชนที่เขาบริจาคด้วยศรัทธานั้น นับว่าเป็นการดี ไม่ผิด แต่การที่พระสั่งสมของ มัวเมาในลาภ หลงใหลในเกียรติเหยื่อเหิมและเพลิดเพลีนในโลกียวัตถุ จนลืมหน้าที่ของตนนั้น นับว่าเป็นสิ่งเลวร้ายที่สุด

จำนวนพระนอกธรรมวินัยเหล่านั้นมีมากกว่าพระภิกษุแท้ ๆ จึงต้องหยุดการทำอุโบสถสังฆกรรมถึง ๗ ปี เพราะเหตุที่พระสงฆ์ผู้บริสุทธิ์ไม่ยอมร่วมกับพระอลัชชีเหล่านั้น จึงทำให้พระเจ้าอโศกทรงไม่สบายพระทัยในการแตกแยกของพระภิกษุสงฆ์ ทรงปรารภนาจะให้พระสงฆ์เหล่านั้นสมานสามัคคีกัน จึงได้สั่งให้อำมาตย์หาทางสมานสามัคคี

ฝ่ายอำมาตย์ฟังพระคำรัสไม่แจ้งชัด สำคัญผิดในหน้าที่จึงได้ทำความผิดอันร้ายแรง คือ ได้บังคับให้ภิกษุบริสุทธทำอุโบสถร่วมกับพระอลัชชี พระภิกษุผู้มีความบริสุทธิ์ต่างปฏิเสธที่จะร่วมอุโบสถสังฆกรรม อำมาตย์จึงได้ตัดศีรษะภิกษุเสียหลายรูป

เมื่อพระเจ้าอโศกทรงทราบข่าวนี้จึงเกิดสลดพระทัยมาก ได้เสด็จไปทรงขอขมาโทษต่อพระภิกษุสงฆ์ที่พระอาราม และได้ตรัสถามพระสงฆ์ว่า การที่อำมาตย์ได้ทำความผิดเช่นนี้ ความผิดจะตกมาถึงพระองค์หรือไม่ พระสงฆ์ถวายคำตอบไม่ตรงกัน บ้างก็ว่าความผิดจะตกมาถึงพระองค์ด้วย แต่บางรูปก็ว่าไม่ถึง คำวิสัยที่ขัดแย้งกันเช่นนี้ ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชกระวนกระวายพระทัยยิ่งขึ้น ทรงปรารถนาที่จะให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้มีความสามารถ และแตกฉานในพระธรรมวินัยถวายคำวิสัยอย่างแจ่มแจ้ง จึงได้ตรัสถามถึงพระภิกษุเช่นนั้น ก็ได้รับคำตอบว่า มีแต่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ รูปเดียวเท่านั้น ที่อาจแก้ความสงสัยได้

พระเจ้าอโศกมหาราช จึงได้ทรงส่งสาส์นไปอาราธนาท่านเดินทางมายังเมืองปาฏลีบุตร แต่ก็ไม่ได้สำเร็จ เพราะพระเถระไม่ยอมเดินทางมาตามคำอาราธนา จึงได้รับสั่งให้เจ้าพนักงานออกเดินทางโดยทางเรือไปรับท่านตามคำแนะนำของพระติสสเถระ ผู้เป็นอาจารย์ของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ

ในที่สุดพระเถระก็ยอมมา และในวันที่ท่านเดินทางมาถึงนั้น พระเจ้าอโศกได้เสด็จไปรับพระเถระด้วยพระองค์เอง ได้เสด็จลุยน้ำลงไปถึงพระชานู แล้วขึ้นพระกรให้พระเถระจับ และตรัสว่า “ขอพระคุณเจ้าจงสงเคราะห์ข้าพเจ้าเถิด” แล้วได้นำพระเถระไปสู่วนอุทยาน ได้ทรงแสดงความเคารพพระเถระอย่างสูง และได้ตรัสถามพระเถระว่า การที่อำมาตย์ได้ตัดศีรษะพระภิกษุนั้น จะทำให้บาปตกมาถึงพระองค์หรือไม่ พระเถระถวายวิสัยว่า “จะเป็นบาปได้ก็ต่อเมื่อพระองค์เจตนาที่จะฆ่าท่านนั้น” คำวิสัยนี้ทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยมาก

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้ถวายเทศนาแก่พระเจ้าอโศกมหาราช จนพระเจ้าอโศกมหาราชมีความเลื่อมใส และซาบซึ้งในหลักธรรมอันบริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ พระองค์ได้ประทับอยู่ที่อุทยานนั้นเป็นเวลา ๗ วัน ในวันที่ ๗ พระองค์ได้ประกาศบอกนาคให้พระภิกษุที่อยู่ในชมพูทวีปโดยทั่วกันทั้งสิ้น ให้มาประชุมที่อโศการาม ภายใน ๗ วัน พระองค์ประทับนั่งภายในม่านกับท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้ตรัสสั่งให้ภิกษุผู้สังกัดอยู่ในนิกายนั้น ๆ นั่งรวมกันเป็นนิกาย ๆ แล้วตรัสถามพระเหล่านั้นถึงคำสอนของพระพุทธองค์ ดังสรุปพอสังเขป ดังนี้

พวกสัสสควาที คือผู้มีวาตะว่า อตฺตาและโลกเที่ยง ก็ทูลว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีวาตะว่า อตฺตาและโลกเที่ยง

พวกเอกัจจสัสสตทิกฺขุ คือ พวกที่มีความเห็นว่า บางอย่างเที่ยง ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีวาตะว่า เที่ยงแต่บางอย่าง

พวกอันตานันตทิกฺขุ คือ พวกที่มีความเห็นว่า โลกมีที่สิ้นสุดก็มี ไม่มีที่สิ้นสุดก็มี ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่า โลกมีที่ สุด และไม่มีที่ สุด

พวกอมราวิกเขปิกาทิกฺขุ คือ พวกที่มีวาตะคั่นได้ไม่ตายตัว ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะคั่นได้ไม่ตายตัว

พวกอริจฺจสมุปปันนิกทิกฺขุ คือ พวกที่มีความเห็นว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นเอง ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่าอตฺตาและโลกเกิดขึ้นเอง

พวกสัณฺณิวาตะ คือ พวกที่มีความเห็นว่า อตฺตามีสัณฺญา ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่า อตฺตามีสัณฺญา

พวกอัสสัณฺณิวาตะ คือ พวกที่มีความเห็นว่าอตฺตาไม่มีสัณฺญา ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่า อตฺตาไม่มีสัณฺญา

พวกเนวสัณฺณินาสัณฺณิวาตะ คือ พวกที่มีความเห็นว่าอตฺตามีสัณฺญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณฺญาก็ไม่ใช่ ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่า อตฺตามีสัณฺญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณฺญาก็ไม่ใช่

พวกอุทฺเททวาตะ คือ พวกที่มีความเห็นว่าขาดสูญ ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่า ขาดสูญ

พวกทิกฺขุธัมมนิพพานวาตะ คือ พวกที่มีความเห็นว่านิพพานมีในทิกฺขุธรรม ก็ทูลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีวาตะว่า นิพพานมีในทิกฺขุธรรม พวกที่มีวาตะว่า นิพพานมีในทิกฺขุธรรม หรือ

นิพพานปัจจุบันนี้ พวกเขาย่อมบัญญัติศัพท์ว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ของสัตว์ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ :-

๑. สมณะ หรือ พราหมณ์บางพวกมีทิฏฐิว่า อตภาพนี้ต้องบริบูรณ์พร้อมด้วยกามคุณ ทั้ง ๕ จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้

๒. บางพวกมีทิฏฐิว่า อตภาพที่บรรลุปฐมฌาน จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้

๓. บางพวกมีทิฏฐิว่า อตภาพที่บรรลุทุติยฌาน จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้

๔. บางพวกมีทิฏฐิว่า อตภาพที่บรรลุตติยฌาน จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้

๕. บางพวกมีทิฏฐิว่า อตภาพที่บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีสุขและทุกข์ มีแต่อุเบกขา อันเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้

เมื่อพระเจ้าอโศกทรงทราบว่า “พวกนี้ เป็นอัญญเดียรถีย์ไม่ใช่พระภิกษุ” เพราะพระองค์ได้ทรงศึกษาลัทธินี้มาก่อน จึงทรงพระราชทานผ้าขาวแก่พวกเดียรถีย์เหล่านั้นให้สึกไปเสียถึง ๖๐,๐๐๐ คน

คัมภีร์กถาวัตถุเรียกพระโมคคัลลีสันุตรติสสเถระและคณะว่า สกวาที และเรียกนิกายฝ่ายอื่นว่า ปรวาที

จากความเป็นมาของนิกายต่าง ๆ จนถึงยุคพระโมคคัลลีสันุตรติสสเถระ จึงกล่าวสรุปว่านิกายฝ่ายปรวาที เป็นนิกายที่มีได้ถือพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยตรง เป็นนิกายที่ถือคำสอนของอาจารย์ฝ่ายตนที่แต่งขึ้นมาเองกล่าวสืบ ๆ กันมา^{๔๖} คำเหล่านั้นเป็นธรรมที่ไม่ได้ประจักษ์แก่ตน ที่

^{๔๖} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒๘/๑๒๖.

คนไม่ได้รู้เฉพาะเอง โดยบอกตามที่ได้ยินกันมา บอกตามลำดับที่สืบ ๆ กันมา โดยอ้างตำรา โดยเหตุที่นึกเอาเอง โดยเหตุที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตรึกตามอาการ ด้วยความชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้นคำทั้งหมดจึงได้ชื่อว่าเป็นคำที่กล่าวสืบ ๆ กันมา เป็นอาจารย์วาท ซึ่งคำนั้น ๆ ขัดแย้งกับพระธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว

ส่วนฝ่ายสกวาทินาได้กล่าวขัดแย้งไม่ คำต่าง ๆ เป็นคำสอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประจักษ์แก่ตนเอง อันพระองค์ทรงทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อผู้อื่นว่าธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่ฟังต่อ ๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่โดยนึกเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอาเอง มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบว่าควรแก่ทฤษฎีของตน^{๕๗}

✱ การวิบัติแห่งทฤษฎีหรือเห็นผิดในธรรม ซึ่งเป็นความเห็นที่ขัดแย้งกับมติของฝ่ายเถรวาท พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระท่านรวบรวมไว้ ๒๑๕ เรื่อง จาก ๑๗ นิกาย (เว้นนิกายเถรวาท) และ ๑ ใน ๒๑๕ นั้น มีเรื่องของอสังขตธรรม (นิพพาน) ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญและควรศึกษาให้ละเอียด และควรให้ได้มาซึ่งความหมายของ “นิพพาน” โดยแท้จริง

✱ คัมภีร์กถาวัตถุ^{๕๘} ได้รวบรวมเรื่องของอสังขตะ (นิพพาน) จากลัทธิของ ๔ นิกาย ดังนี้

๑. นิกายมหายานิกะ เป็นนิกายที่แยกตัวไปจากคณะสงฆ์เดิม (เถรวาท) เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐ นิกายนี้มีความเห็นเกี่ยวกับอสังขตะ ๓ เรื่อง ได้แก่ เรื่องความดับ ๒ ประเภทคือ การดับโดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา และการดับโดยไม่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ๑ , เรื่องปฏิจจนูปบาทเป็นอสังขตะ ๑ , เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ ๑

๒. นิกายอันธกะ เป็นนิกายย่อยที่เกิดขึ้นภายหลังจากการแยกเป็น ๑๘ นิกายแล้ว เป็นนิกายที่แยกจากฝ่ายมหาสังฆิกะ นิกายนี้มีความเห็นเกี่ยวกับอสังขตะ ๖ เรื่อง ได้แก่ เรื่องความดับ ๒ ประเภทคือ

^{๕๗} พ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒๘/๓๔๑.

^{๕๘} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า ๑๘. ฉบับมหาจุฬา ฯ เฉลิมพระเกียรติ, ๒๕๓๙.

การดับโดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา และการดับโดยไม่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ๑ , เรื่องเห็น
อานิสกัณิพพาน ละสังโยชน์ได้ ๑ เรื่องนิยาม (อริยมรรค) เป็นอสังขตะ ๑ เรื่องนิโรธสมาบัติเป็น
อสังขตะ ๑ เรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศล ๑ เรื่องพระอรหันต์สะสมบุญ ๑

๓. นิกายปุปผเสลียะ เป็นนิกายย่อยที่เกิดขึ้นภายหลังจากการแยกเป็น ๑๘ นิกายแล้ว เป็น
นิกายที่แยกจากฝ่ายมหาสังฆิกะ นิกายนี้มีความเห็นเกี่ยวกับอสังขตะ ๓ เรื่อง ได้แก่ เรื่องผลแห่งความ
เป็นสมณะ (ผลจิต ๔) เป็นอสังขตะ ๑ เรื่องปฏิจจนุปบาทเป็นอสังขตะ ๑ เรื่องสังโยชน์มีอมตะ
(นิพพาน) เป็นอารมณ์ ๑

๔. นิกายอุตตราปถกะ เป็นนิกายย่อยที่เกิดขึ้นภายหลังจากการแยกเป็น ๑๘ นิกายแล้ว เป็น
นิกายที่แยกจากฝ่ายมหาสังฆิกะ นิกายนี้มีความเห็นเกี่ยวกับอสังขตะ ๔ เรื่อง ได้แก่ เรื่องอากาสนัญ
จายตนะเป็นอสังขตะ ๑ เรื่องนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ ๑ เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ ๑ เรื่องการบรรลุ
ธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในภพ ๑

สรุปความเห็นของนิกายทั้ง ๔ ดังนี้

เรื่องที่ ๑ เรื่องความดับ ๒ ประเภท^{๕๙} ได้แก่ การดับโดยไม่ใช้ปัญญาเป็นเครื่อง
พิจารณา ๑ การดับโดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ๑

นิกาย : มหิสาสกะ และนิกายอันธกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การดับทั้ง ๒ ย่อมดับทุกข์ได้ ความทุกข์ย่อมดับด้วย ๒
อาการนี้

เรื่องที่ ๒ เรื่องเห็นอานิสกัณิพพาน ละสังโยชน์ได้^{๖๐}

นิกาย : อันธกะ

^{๕๙} อภ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๑/๓๐๓.

^{๖๐} อภ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๓๐๖/๕๔๒.

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การพิจารณา, หมายรู้, ระลึก ถึงความสุขของนิพพาน
เพียงอย่างเดียว ก็เป็นการละสังโยชน^{๖๑}ได้ โดยอ้างจากพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นว่าเป็นสุข หมายรู้ว่าเป็น
สุข มีความรู้สึกว่าเป็นสุข น้อมใจไปเนื่องนิคฺชัมมาเสมอ ไม่สับสน หยั่ง
ปัญญาลงในพระนิพพานอยู่”

เรื่องที่ ๓ เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ(ผลจิต๔) เป็นอสังขตะ คือเป็นธรรมที่ไม่มี
ปัจจัยปรุงแต่ง^{๖๒}

นิกาย : ปุพพเสติยะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การละกิเลสคือการเกิดขึ้นแห่งผล เพราะเหตุที่นั่นผลแห่ง
ความเป็นสมณะจึงเป็นอสังขตธรรม

เรื่องที่ ๔ เรื่องความเป็นจริงแห่งสภาวะธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ^{๖๓}

นิกาย : อุตตราปถกะบางพวก

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : ความเป็นรูปของรูปธรรมนั้นเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๕ เรื่องนิยาม (อริยมรรค) เป็นอสังขตะ^{๖๔}

นิกาย : อันธกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : นิยามไม่มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๖ เรื่องปฏิจจสมุปปาทเป็นอสังขตะ^{๖๕}

^{๖๑}.อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๗๗๙/๗๘๐.

^{๖๒} อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๗๘๕/๘๗๕.

^{๖๓} อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๗๗/๔๓๑.

^{๖๔}.อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๘๔/๔๓๔.

นิกาย : ปุพพเสลียะและมหิสาสกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : พระตถาคตเจ้าจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ความตั้งอยู่แห่งปฏิสงฆสมุปบาท^{๖๕} ก็มีอยู่แล้วในโลกนั่นเอง เหมือนกับอตุที่มีอยู่ประจำโลก เหมือนกับพระผู้สร้าง ฉะนั้นบุคคลเมื่อเกิดมาในโลกล้วนเกิดจากปฏิสงฆ สมุปบาทนี้, นิกายนี้ถือว่าปฏิสงฆสมุปบาทมีสภาพเดียวกับนิพพาน แต่ไม่ใช่นิพพาน คือเป็นธรรมที่มีขึ้นพร้อมกับโลก ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นอสังขตธรรมเหมือนนิพพาน กล่าวโดยสรุปนิกายนี้ถือว่าอสังขตธรรมมี ๒ ได้แก่ ปฏิสงฆสมุปบาท กับนิพพาน

เรื่องที่ ๗ เรื่องอริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ^{๖๖}

นิกาย : ปุพพเสลียะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๘ เรื่องอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ^{๖๗}

นิกาย : อุตตราปถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : อรูปภพเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๙ เรื่องนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ^{๖๘}

นิกาย : อันธกะและอุตตราปถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : นิโรธสมาบัติไม่เป็นสังขตะ ฉะนั้นจึงเป็นอสังขตะ

^{๖๕} องค์ธรรมมีวิชาเป็นต้น เกี่ยวเนื่องกันจนเกิดเป็นทุกข์.

^{๖๖} อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๙๐/๔๓๙.

^{๖๗} อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๙๖/๔๔๓.

^{๖๘} อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๑๐๐/๔๔๖.

เรื่องที่ ๑๐ เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ^{๖๙}

นิกาย : อุตตราปถกะและมหิสาสกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : เพราะอากาศไม่เป็นสังขตะ ฉะนั้นอากาศจึงเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๑๑ เรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศล^{๗๐}

นิกาย : อังธกะทั้งหลาย

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : นิพพานมีสภาพเดียวกับกุศลธรรม คือเป็นกุศล

เรื่องที่ ๑๒ เรื่องสังโยชน์มีอมตะ(นิพพาน)เป็นอารมณ์^{๗๑}

นิกาย : ปุพพเสลียะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : จิตที่มีสังโยชน์มีนิพพานเป็นอารมณ์ได้

เรื่องที่ ๑๓ เรื่องพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน

นิกาย : อังธกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : พระอรหันต์เป็นผู้มีสติโพบูลย์ แม้แต่ปรินิพพานก็มีสติสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์จึงมีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน

เรื่องที่ ๑๔ การบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรรค์และผู้ฝืน^{๗๒}

นิกาย : อุตตราปถกะบางพวก

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การตรัสรู้ธรรมของสัตว์ผู้นอนอยู่ในครรรค์มีอยู่ เพราะเชื่อ

^{๖๙} อภ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๑๐๔/๔๔๘.

^{๗๐} อภ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๗๗๘/๗๘๘.

^{๗๑} อภ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๓๐๘/๕๔๔.

^{๗๒} อภ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๘๖๕/๘๒๗.

ว่าพระโศคานันในอดีตกฟุ้งนอนอยู่ในครรภ์มารดาในปัจจุบันสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้

เรื่องที่ ๑๕ เรื่องการบรรลุอรหัตผลของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน^{๓๓}

นิกาย : อุตตรปกะบางพวก

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การบรรลุพระอรหันต์มีอยู่แก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ เพราะยึดถือเอาการบรรลุพระอรหันต์ของพระโศคานันผู้เกิดแล้วไม่นาน และเห็นครรภ์ตั้งอยู่ ๗ ปีของนางสุปปวาสาอุบาสิกา และเหตุให้บรรลุได้แก่ ความฝันที่ไปสู่ความว่าง ๑ ความหลับ ๑

๒.๔ กระบวนการตั้งคำถาม นิคคหะ และการอธิบายความเรื่องนิพพาน

ตามที่ปรากฏในคัมภีร์กถาวัตถุ การซักถามกันนั้น บางครั้งสกวาที่เป็นฝ่ายถาม ประวาที่เป็นฝ่ายตอบ, บางครั้งประวาที่เป็นฝ่ายถาม สกวาที่เป็นฝ่ายตอบ หากสกวาที่เป็นฝ่ายถามก่อนก็เรียกกันว่า อนุโลมปัญจกะ, หากประวาที่ถามก่อนก็เรียกกันว่า ปังจนิกปัญจกะ (ปังจนิกานุโลมปัญจกะ ก็เรียก)

ทั้งอนุโลมปัญจกะและปังจนิกปัญจกะ แม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน แต่ก็มีโครงสร้างเดียวกัน คือ มีหมวด ๕ เหมือนกัน, หากเป็นหมวด ๕ ของสกวาก็เรียกกันว่า หมวด ๕ แห่งอนุโลม, หากเป็นหมวด ๕ แห่งประวาก็เรียกกันว่า หมวด ๕ แห่งปังจนิกะ, หมวด ๕ ดังกล่าวมีดังนี้

หมวดที่ ๑ เป็นหมวดเพื่อการกล่าวข่ม (นิคคหะ) ฝ่ายถามจะตั้งคำถาม ๒ คำถาม โดยมุ่งให้คำตอบของคำถามทั้ง ๒ ขัดแย้งกัน, หมวดที่ ๑ นี้มี ๔ องค์ ดังนี้

องค์ที่ ๑ : ฝ่ายถามตั้งคำถามนำ (ปัญหาแรก)

องค์ที่ ๒ : ฝ่ายถูกถามตอบรับว่า “ใช่, ถูกแล้ว”

^{๓๓} อภิ.ภ.(ไทย) ๓๗/๑๘๖๘/๘๒๘.

องค์ที่ ๓ : ฝ่ายถามตั้งคำถามหลัง (ปัญหาหลัง)

องค์ที่ ๔ : ฝ่ายถูกถามตอบปฏิเสธว่า “ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น”

อธิบายองค์ที่ ๑ : คำถามนำ (ปัญหาแรก) คือคำถามที่ผู้ถามยกเอาเรื่องความเชื่อของผู้ถูกถามมาตั้งเป็น”ปัญหาแรก” โดยมุ่งให้ผู้ถูกถามตอบรับว่า “ใช่, ถูกแล้ว”

อธิบายองค์ที่ ๒ : ผู้ถูกถามตอบรับรองความเชื่อของตนว่า “ใช่, ถูกแล้ว” เพื่อเป็นการยืนยันความเชื่อของตน

อธิบายองค์ที่ ๓ : คำถามที่ผู้ถามอ้างสังขรณ์ขึ้นตั้ง แล้วนำเรื่องที่ถูกถามรับรองมาเทียบเคียง เพื่อให้เห็นความขัดแย้งกันระหว่างสังขรณ์กับเรื่องความเชื่อของผู้ถูกถาม

อธิบายองค์ที่ ๔ : เมื่อผู้ถูกถามเห็นว่าขัดแย้งกัน จึงกล่าวไม่รับด้วยคำว่า “ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น”

แสดงอนุโลมปัญหา

ตัวอย่างขององค์ธรรมทั้ง ๔ ในหมวดที่ ๑ นี้ โดยสมมติเรื่องราวสกวาที่เป็นฝ่ายถาม
ปรวาที่เป็นฝ่ายตอบ

หมวดที่ ๑

(๑) สกวาที : ท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ หรือ ?^{๗๔}

^{๗๔} อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑/๑.

(๒) ประวาที : ใช่, ถูกแล้ว

(๓) สกวาที : สภาวะใด (มีชั้น ๕, อายุคนละ ๑๒ เป็นต้น) ที่จริงแท้มีอยู่, ท่านยังเห็นด้วยว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น หรือ?

(๔) ประวาที : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

*ข้อสังเกต : จะเห็นว่าคำตอบของประวาที คือ (๒) และ(๔) ขัดแย้งกัน

เมื่อประวาทีตอบปัญหาแรกกับปัญหาหลังขัดแย้งกัน สกวาทีจึงกล่าวข่ม (นิคฺคหะ) ด้วยหมวดที่ ๒-๕ ดังนี้

หมวดที่ ๒ มี ๒ องค์ ได้แก่

(๕) อนุโลมรูปนา หมายถึงการตั้งอนุโลม คือการกล่าวย้อนถึงปัญหาแรก (ท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้)

(๖) อนุโลมปาปนา หมายถึงการถึงอนุโลม คือการกล่าวถึงปัญหาหลังเพื่อข่มให้ผู้ถูกถามตอบคำตอบของปัญหาแรกกับปัญหาหลังให้ตรงกัน(ท่านก็พึงรับด้วยว่าสภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่, ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่ตามสภาวะนั้น)

หมวดที่ ๓ มี ๑ องค์ ได้แก่

(๗) อนุโลมอาโรปนา หมายถึงการยกอนุโลม (ของหมวดอนุโลม) คือการยกคำตอบที่ไม่ตรงกันหรือขัดแย้งกันของปัญหาแรกกับปัญหาหลังขึ้นมาเพื่อชี้ผิด (ในปัญหาแรก) ท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น..คำของท่านจึงผิด

หมวดที่ ๔ มี ๒ องค์ ได้แก่

(๘) ปฏิโลมรูปนา หมายถึงการตั้งปฏิโลม คือการนำคำตอบไม่รับในปัญหาหลังมาตั้งเพื่อชี้คำตอบในปัญหาแรก (ถ้าไม่รับในปัญหาหลังว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น)

(๙) ปฏิโลมปาปนา หมายถึงการถึงปฏิโลม คือการชี้คำตอบที่พึงตอบ คือ ตอบไม่รับในปัญหาแรก ท่านต้องไม่กล่าวรับหรือปฏิเสธในปัญหาแรกว่า ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้

หมวดที่ ๕ มี ๑ องค์ ได้แก่

(๑๐) ปฏิโลมาโรปนา หมายถึงการยกอนุโลม (ของหมวดปฏิโลม) คือการยกคำตอบที่ไม่ตรงกันของปัญหาแรกกับปัญหาหลังขึ้นมาเพื่อชี้ผิด (ในปัญหาแรก) ท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น..คำของท่านจึงผิด

นำมาเรียงใหม่เพื่อง่ายต่อการศึกษา จึงได้โครงสร้างดังนี้

หมวดที่ ๑

(๑) คำถามแรกหรือปัญหาแรก : สก. ท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ หรือ?

(๒) ตอบรับในปัญหาแรก : ประ. ใช่, ถูกแล้ว

(๓) คำถามหลังหรือปัญหาหลัง : สก. สภาวะใด (มีขั้น ๕ อายุคนละ ๑๒ เป็นต้น) ที่จริงแท้มีอยู่, ท่านยังเห็นด้วยว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะธรรมนั้น หรือ?

(๔) ตอบไม่รับในปัญหาหลัง : ประ. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

หมวดที่ ๒

(๕) ถ้าหากท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก)

(๖) ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

หมวดที่ ๓

(๗) นี่ท่านยังเห็นว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น.. คำของท่านจึงผิด

หมวดที่ ๔

(๘) ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

(๙) ท่านก็ไม่ต้องกล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

หมวดที่ ๕

- (๑๐) นี่ท่านยังเห็นว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น..คำของท่านจึงผิด

อธิบาย : ในหมวดที่ ๑

- (๑) สก. ท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ หรือ?
(๒) พร. ใช่, ถูกแล้ว

คำถามนี้สกวาทิถามปรวาทิเพื่อให้ปรวาทิตอบความเชื่อของคนออกมา, ปรวาทิจึงตอบว่า “ใช่, ถูกแล้ว” ที่ตอบรับเช่นนี้ก็เพราะไม่เข้าใจความหมายและความแตกต่างระหว่างสมมติสัจจะ กับปรมัตตสัจจะ จึงเข้าใจว่าบุคคลเป็นปรมัตตสัจจะ เข้าใจว่า สัตว์ บุคคล เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงแท้ เป็นปรมัตตสัจจะ, ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว สัตว์ บุคคล เป็นเพียงสมมติสัจจะเท่านั้น เมื่อเข้าใจผิดเช่นนี้จึงตอบรับว่า “ใช่, ถูกแล้ว”

เมื่อสกวาทิรู้ว่าปรวาทิเข้าใจผิด จึงอ้างสังขธรรมเพื่อเทียบเคียงความเห็นของปรวาทิ ดังนี้

- (๓) สก. สภาวะใด (มีขันธ ๕, อายุคนะ ๑๒ เป็นต้น) ที่จริงแท้มีอยู่, ท่านยังเห็นด้วยว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น หรือ?
(๔) พร. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

เหตุที่ปรวาทิปฏิเสธก็เพราะปรวาทิมีความเชื่อตามความเห็นตนว่าบุคคลหรืออัตตาไม่ใช่สภาวะนั้น แต่ก็ไม่ได้อยู่ภายนอกสภาวะนั้น เมื่อปรวาทิปฏิเสธด้วยคำว่า “ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น” สกวาทิจึงกล่าวข่ม (นิคฺคหะ) ดังนี้

หมวดที่ ๒

- (๕) ถ้าหากท่านยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก)
(๖) ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

หมวดที่ ๓

- (๗) นี่ท่านยังเห็นว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น.. คำของท่านจึงผิด

หมวดที่ ๔

- (๘) ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น
- (๙) ท่านก็ไม่ต้องกล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

หมวดที่ ๕

- (๑๐) นี่ท่านยังเห็นว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น.. คำของท่านจึงผิด

แสดงปัญหานี้กะปัญจกะ

ต่อไปนี้จะแสดงปัญหานี้กะปัญจกะ คือปรวาทที่เป็นฝ่ายถาม สกวาที่เป็นฝ่ายตอบ, ดัง กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ทั้งอนุโลมปัญจกะและปัจจนิกปัญจกะ ต่างก็มีโครงสร้างเดียวกัน มีหมวด ๕ เหมือนกัน จะต่างกันตรงที่ว่าการถามเป็นการถามแบบเชิงปฏิเสธ (ปัจจนิกะ) โดยเพิ่มคำว่า “ไม่” เข้ามาในประโยคคำถามเท่านั้น นอกนั้นคือโครงสร้างเหมือนกันทุกอย่าง ดังนี้

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจนิกะ) ว่า

หมวดที่ ๑

- (๑) คำถามแรกหรือปัญหาแรก :
- ปร. ท่านไม่ยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ หรือ?^{๗๕}

^{๗๕} อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒/๒.

(๒) ตอบรับในปัญหาแรก :

สก. ใช่, ถูกแล้ว

(๓) คำถามหลังหรือปัญหาหลัง :

ปร. สภาวะใด (มีชั้น ๕, อายุคนละ ๑๒ เป็นต้น) ที่จริงแท้มีอยู่, ท่านไม่ยังเห็นด้วยว่า
บุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะธรรมนั้น หรือ?

(๔) ตอบไม่รับในปัญหาหลัง :

สก. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ปรวาที่จึงกล่าวข่ม (นิคฺคหะ)

หมวดที่ ๒

(๕) ถ้าหากท่านไม่ยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก)

(๖) ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยังเห็น
บุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

หมวดที่ ๓

(๗) นี่ท่านไม่ยังเห็นว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหา
หลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตาม
สภาวะนั้น.. คำของท่านจึงผิด

หมวดที่ ๔

(๘) ถ้าไม่รับในปัญหาหลัง ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยังเห็นบุคคล
มีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

(๙) ท่านก็ไม่ต้องกล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้าไม่
ยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น

หมวดที่ ๕

(๑๐) นี่ท่านไม่ยังเห็นว่าบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ(ในปัญหาหลัง) ว่า สภาวะใดที่จริงแท้มีอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยังเห็นบุคคลมีอยู่โดยจริงแท้ตามสภาวะนั้น.. คำของท่านจึงผิด

อธิบาย :

ถึงแม้ว่าสกวาที่จะใช้การถามโดยมีสังขธรรม (สภาวะธรรม) นำหน้าในปัญหาหลัง (ในอนุโลมปัญจกะ) แต่ประวัติก็ไม่สามารถเข้าใจได้ และยึดความเห็นของตนไว้อย่างมั่นคง ดังนั้นในปัจจุบันปัญจกะนี้ ประวัติยังคือสิ่ง และซักถามสกวาเพื่อให้สกวาที่ยอมรับความเห็นของตน แต่คำถามนั้นเป็นคำถามที่เกิดจากความเห็นผิด เพราะประวัติยังไม่สามารถแยกแยะระหว่างสมมติ สัจจะกับปรมาตตสัจจะ และยังยืนยันว่าบุคคลเป็นปรมาตตสัจจะอยู่นั่นเอง

ตัวอย่างที่ ๑ เพื่อความเข้าใจ จึงเพิ่มตัวอย่างอีกดังนี้, สมมติเรื่องว่านิพพานฝ่ายประวัติที่เชื่อว่านิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง สกวาที่จึงต้องถามดังนี้ว่า

หมวดที่ ๑ ตอน ๑

สก. ท่านเห็นว่านิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่งหรือ ?

ปร. ถูกแล้ว (ด้วยเข้าใจว่านิพพานเป็นสถานที่)

สก. ภูมิที่สัตว์ปฏิสนธิมี ๓๑ ภูมิ ได้แก่ อบายภูมิ ๔ มนุษยภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔, นิพพานเป็นภูมิที่มีสัตว์ปฏิสนธิ หรือ ? (ยกสังขธรรมขึ้นเพื่อให้ประวัติได้ระลึก)

ปร. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น (เพราะมุ่งว่านิพพานเป็นภูมิที่เกิดของพระอรหันต์หรือพระพุทธเจ้าเท่านั้น สัตว์อื่นจะไปปฏิสนธิไม่ได้)

ตอน ๒

สก. ท่านเห็นว่านิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่งหรือ ?

ปร. ใช่ ถูกแล้ว

สก. ภูมิที่สัตว์ปฏิสนธิมี ๓๑ ภูมิ ได้แก่ อบายภูมิ ๔ มนุษยภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔, นิพพานเป็นภูมิที่ ๓๒ หรือ ?

ปร. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น (เพราะไม่พบพุทธพจน์ว่านิพพานเป็นภูมิที่ ๓๒)

หมวดที่ ๒ นิลกหะ ท่านจงรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

ถ้าหากท่านยังเห็นว่านิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง (ในปัญหาแรก) ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ภูมิที่สัตว์ปฏิสนธิ (ทั้งเป็นภูมิที่ ๓๒) มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นนิพพานตามภูมินั้น

หมวดที่ ๓

นี้ท่านยังเห็นว่านิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ภูมิที่สัตว์ปฏิสนธิ (ทั้งเป็นภูมิที่ ๓๒) มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นนิพพานตามภูมินั้น..คำของท่านจึงผิด

หมวดที่ ๔

ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ภูมิที่สัตว์ปฏิสนธิ (ทั้งเป็นภูมิที่ ๓๒) มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นนิพพานตามภูมินั้น ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า นิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง

หมวดที่ ๕

นี้ท่านยังเห็นว่า นิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ภูมิที่สัตว์ปฏิสนธิ (ทั้งเป็นภูมิที่ ๓๒) มีอยู่ ข้าพเจ้ายังเห็นนิพพานตามภูมินั้น..คำของท่านจึงผิด

ตัวอย่างต่อไปนี้ เป็น แบบป้อนปัญหาจะ คือฝ่ายปรวาทที่เป็นผู้ตั้งคำถาม

หมวดที่ ๑ นิคคหะ, ปรวาทิถามสกวาทิ (ในปัญหาแรก) ว่า

(๑) ปร. ท่านไม่เห็นว่านิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง หรือ ?

(๒) สก. ใช่ ถูกแล้ว

(๓) ปร. นิพพานเป็นภูมิที่ไปของพระอรหันต์^{๗๖} พระพุทธองค์มิได้ตรัสไว้ หรือ?

^{๗๖} วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๐๔๔/๓๔๕.

(ถามเพราะเข้าใจคำว่า “ภูมิ” เป็นสถานที่ แท้จริงภูมิในที่นี้หมายถึงการถึงสภาพของจิตที่ไม่มีทุกข์ปรากฏแล้ว)

(๔) สก. ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น (เพราะไม่เห็นว่าเป็นสถานที่)

หมวดที่ ๒ ประวัตินิพพานหรือกล่าวข่ม (นิกคหะ)ว่า

(๕) หากว่าไม่ยังเห็นนิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง (ในปัญหาแรก)

(๖) ท่านต้องรับ(ในปัญหาหลัง)ว่านิพพานไม่ใช่ภูมิที่ไปของพระอรหันต์ (ปร. ต้องการให้ สก. รับว่า “ใช่”)

หมวดที่ ๓

(๗) (ในปัญหาแรก) ท่านรับว่าไม่ยังเห็นนิพพานว่าเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง แต่ปัญหาหลัง ท่านไม่รับว่านิพพานเป็นภูมิที่ไปของพระอรหันต์ (ปร. ต้องการให้ สก. รับในปัญหาหลังว่า “ใช่”)..คำของท่านจึงผิด

หมวดที่ ๔

(๘) ถ้าหากท่านรับว่าไม่ยังเห็นนิพพานว่าเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง (ในปัญหาหลัง)

(๙) ท่านต้องไม่รับ (ในปัญหาแรก) ในคำพูดที่ว่า ข้าพเจ้าไม่ยังเห็นนิพพานเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง

หมวดที่ ๕

(๑๐) (ในปัญหาแรก) ท่านรับว่าไม่ยังเห็นนิพพานว่าเป็นภูมิ ๆ หนึ่ง แต่ (ในปัญหาหลัง) ท่านไม่รับว่านิพพานเป็นภูมิที่ไปของพระอรหันต์ (ปร. ต้องการให้ สก. รับในปัญหาหลังว่า “ใช่”)..คำของท่านจึงผิด

อรรถาธิบาย : จากอนุโลมปัญจกะ ถึงแม้ว่า สกวาที จะยกเอาภูมิที่เป็นสถานที่สัตว์ปฏิสนธิ มาตั้งหรือชี้ให้เห็น, แต่ประวัติก็ไม่ระลึก ดังนั้น ในปัจจนิกปัญจกะ ประวัติยังพยายามตั้งคำถามด้วยการยกพระพุทธพจน์มาเป็นคำถาม ทั้งที่ไม่เข้าใจในอรรถนั้นเอง

ตัวอย่างที่ ๒ สมมติเรื่องว่ามีความเห็นหนึ่งเชื่อว่าจิตว่างเป็นนิพพาน สกวาทีจึงตั้งคำถามนี้

ตอนที่ ๑

สก. ท่านยังเห็นว่าจิตว่างเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน หรือ?

ปร. ใช่, ถูกแล้ว

สก. นิพพานเป็นอสังขตะ จิตว่างก็เป็นอสังขตะ หรือ?

ปร. ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ตอนที่ ๒

สก. ท่านยังเห็นว่าจิตว่างเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน หรือ?

ปร. ใช่, ถูกแล้ว

สก. นิพพานเป็น ๒ หรือ?

ปร. ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ตอนที่ ๓ (ปัญญานิกะ)

ปร. ท่านไม่ยังเห็นจิตว่างเป็นนิพพาน หรือ?

สก. ใช่, ถูกแล้ว

ปร. จิตว่างเป็นทุกข์ หรือ?

สก. ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ปร. ถ้าอย่างนั้นจิตว่างก็เป็นนิพพานนะสิ

จากโครงสร้างของการตั้งคำถามที่แสดงมาข้างต้น เมื่อนำความเห็นนิกายฝ่ายปรวาทิมที่ตั้งแล้วแสดงวิธีการกล่าวแก้ด้วยโครงสร้างนั้น จะได้ดังนี้

เรื่องที่ ๑ เรื่องความดับ ๒ ประเภท^{๑๗}

นิกาย : มหิสาสกะ และอัมมกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : ความดับมี ๒ ประเภท ได้แก่ ความดับโดยไม่ใช้ปัญญา (อริยมรรค) เป็นเครื่องพิจารณา ๑ ความดับโดยใช้ปัญญา (อริยมรรค) เป็นเครื่องพิจารณา ๑ โดย

^{๑๗} อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๑/๕๗๐-๕๗๕.

ความดับทั้ง ๒ นั้นคือสังขจะเดียวกันคือเป็นนิโรธสังขจะ เพราะทุกข์ย่อมดับได้ด้วยอาการของการดับทั้ง ๒ อย่างนั้น

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. นิโรธเป็นสองหรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา (โลกุตตรญาณ) จะพิจารณาแล้วให้ดับได้ มิใช่หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. หากว่า สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา จะพิจารณาแล้วให้ดับได้ (ด้วยปัญญา) ก็ต้องไม่กล่าวว่า นิโรธเป็นสอง (หมายถึงการดับที่ยังไม่ดับด้วยปัญญานั้น ถ้าหากจะดับโดยไม่เกิดอีก ก็ต้องดับด้วยปัญญาเช่นเดียวกัน)

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจุบันะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่า นิโรธเป็นสองหรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. สังขารทั้งที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ทั้งที่ดับแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ต่างก็ย่อยยับไปสิ้นแล้ว มิใช่หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. หากว่าสังขารทั้งที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ทั้งที่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ต่างก็ย่อยยับไปสิ้นแล้ว ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต้องกล่าวว่า นิโรธเป็นสอง

ปรวาทิอ้างอาการดับไปของสังขารทั้ง ๒ อย่าง, สกวาที่จึงถามว่า

ส. นิโรธเป็นสอง หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. สังขารที่ดับแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคหรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. แม้สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ก็ชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรค หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ

ปรวาทมีความเห็นว่า นิโรธหรือการดับของสังขารมี ๒ อย่าง คือการดับเป็นปกติของสังขาร กับ การดับด้วยมรรคญาณ การดับของสังขารทั้ง ๒ อย่าง เป็นการย่อยยับของสังขาร ฉะนั้นการดับหรือนิโรธทั้ง ๒ เรียกว่านิโรธสัจจะได้ นิโรธสัจจะจึงมี ๒

เมื่อสกวาทิถามว่า “แม้สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ก็มีสภาพเดียวกับสังขารที่ดับเพราะอาศัยอริยมรรค (คือการไม่สืบทอดของสังขาร) ด้วยหรือ?” (ท่านจึงเรียกนิโรธสัจจะ) ปรวาทิจึงกล่าวปฏิเสธเพราะมุ่งเพียงอาการดับของสังขารเท่านั้น, สังขารจะสืบทอดหรือไม่ประการใดไม่สำคัญ มุ่งเฉพาะดับเท่านั้น

สกวาทิ(จึง)กล่าวข่มว่ นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นว่า สังขารที่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น (เป็นนิโรธ)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ก็ชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น (จึงจะเรียกว่านิโรธตามที่ท่านอ้าง)

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าสังขารที่ดับแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ชื่อว่าดับแล้วเพราะอริยมรรค (เป็นนิโรธ) (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ปัญหาหลัง) ว่า สังขารที่ยังไม่ดับด้วย ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ก็ชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น (เมื่อสังขารไม่ดับด้วยอริยมรรค จะเรียกว่านิโรธได้อย่างไร?)

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมฐปนา; ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ก็ชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า สังขารที่ดับด้วยปัญญาเป็น

เครื่องพิจารณา เชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น

ปฏิโลมาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่า สังขารที่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สังขารที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ก็เชื่อว่าดับแล้วเพราะอาศัยอริยมรรคนั้น

คำของท่านจึงผิด

เรื่องที่ ๒ เรื่องเห็นอนิสงส์นิพพาน ละสังโยชนได้^{๙๘}

นิกาย : อรรถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การพิจารณา, หมายรู้, ระลึก ถึงความสุขของนิพพานเพียงอย่างเดียว ก็เป็นการละสังโยชนได้

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. ผู้เห็นอนิสงส์ (ในนิพพาน) ละสังโยชนได้ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยง ละสังโยชนได้มิใช่ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. หากว่า บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยงละสังโยชนได้ ก็ต้องไม่กล่าวว่า ผู้เห็นอนิสงส์ (ในนิพพาน) ละสังโยชนได้ ฯลฯ

ส. บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นโรค โดยความเป็นหวัฬ โดยความเป็นลูกศร โดยความเป็นของล้าเค็ญ โดยความเป็นอาพาธ โดยความเป็นดังคนอื่น โดยความเป็นของหลอกลวง โดยความเป็นของเสนียด โดยความ

^{๙๘} อภ.ก.(ไทย) ๘๑/๑๓๐๖-๑๓๐๗/๕๔๒-๕๔๓.

เป็นเครื่องเบียดเบียน โดยความเป็นภัย โดยความเป็นอุปสรรค โดยความหวั่นไหว โดยความเป็นของเปื่อยพัง โดยความเป็นของไม่ยั่งยืน โดยความไม่เป็นที่ด้านทาน โดยความไม่เป็นที่หลีกเร้น โดยความไม่เป็นที่พึ่ง โดยความไม่เป็นที่จักจาย โดยความเป็นของว่าง โดยความเป็นของเปล่า โดยความเป็นของสูญ โดยความเป็นอนัตตา โดยความเป็นโทษ ฯลฯ โดยความเป็นของมีความแปรไปเป็นธรรมดา ละสังโยชน์ได้ มิใช่หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. หากว่า บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของมีความแปรไปเป็นธรรมดา ละสังโยชน์ได้ ก็ต้องไม่กล่าวว่า ผู้เห็นอนิสงส์ (ในนิพพาน) ละสังโยชน์ได้

ส. บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยงด้วย เป็นผู้เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ

ส. บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยงด้วยเป็นผู้เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง ฯลฯ แห่งจิต ๒ ดวง หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ

ส. บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นโรค ฯลฯ โดยความเป็นของมีความแปรไปเป็นธรรมดาด้วย เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ

ส. บุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของแปรไปเป็นธรรมดาด้วยเป็นผู้เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง ฯลฯ แห่งจิต ๒ ดวง หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ

นิกายอันธกะ มีความเห็นว่าการเห็นอนิสงส์ในนิพพาน มีความสุข เป็นต้น พร้อมทั้งมณสิการความไม่เที่ยงด้วย ทำให้ละสังโยชน์ได้ ที่มีความเห็นเช่นนี้เพราะเข้าใจว่าจิตเกิดขึ้นทำงานใน

ขณะเดียวกัน ๒ กิจ คือกำหนดรู้อนิสงส์ (ความสุข) ในสุญญตนิพพานที่เกิดขึ้นพร้อมมรรคจิต ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” ^{๗๙}พร้อมกับกำหนดรู้ความไม่เที่ยงด้วย เมื่อฝ่ายสกวาทิตัวง โดยปรมาตธรรม จึงระลึกได้ แต่ก็ยังแบ่งรับแบ่งสู้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า นิกายอันธกะ ซึ่งเป็นนิกายเล็กๆ จัดเป็นนิกายที่มีการศึกษาพระธรรมพอตัว แต่ยังไม่ศึกษาให้ลึกซึ้ง ศึกษาเพียงเพื่อจะไปสนทนากับกลุ่มบางกลุ่มที่มีศรัทธาในนิกายของตนเท่านั้น

สกวาทิ (จึง) กล่าวข่มวา นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นว่า บุคคลมนสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลายแปรไป เป็นธรรมดาด้วย เป็นผู้เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง ฯลฯ แห่งจิต ๒ ดวงด้วย

อนุโลมอาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าบุคคลมนสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นของแปรไปเป็นธรรมดาด้วย เป็นผู้ เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง ฯลฯ แห่งจิต ๒ ดวงด้วย

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง ฯลฯ แห่งจิต ๒ ดวงด้วย

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในบทแรก) ว่าบุคคลมนสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นของแปรไปเป็นธรรมดา ด้วย เป็นผู้เห็น อนิสงส์ในนิพพานด้วย (ในปัญหาแรก)

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๑๗.

ปฏิโลมาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าบุคคลมณสิการอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นของแปรไปเป็นธรรมดาด้วย
เป็นผู้เห็นอนิสงส์ในนิพพานด้วย (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหา
หลัง) ว่า เป็นการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง ฯลฯ แห่งจิต ๒ ดวงด้วย คำ
ของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจุบันีกะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่า ผู้เห็นอนิสงส์ (ในนิพพาน) ละสังโยชนีได้ หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า อุกกริกขุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้พิจารณา
เห็นว่าเป็นสุข หมายรู้ว่าเป็นสุข มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นสุข น้อมใจไปเนื่องนิคค์ สม่่าเสมอ
ไม่สับสน หยั่งปัญญาลงในพระนิพพานอยู่ ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง มิใช่ หรือ^{๔๐}

ส. ถูกแล้ว

ป. ถ้าอย่างนั้น ผู้เห็นอนิสงส์ (ในนิพพาน) ก็ละสังโยชนีได้นะสิ

เรื่องที่ ๓ เรื่องสามัญญผลเป็นอสังขตะ

นิกาย : ปุพพเสถียะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การละกิเลสด้วย การเกิดขึ้นแห่งผลเป็นสามัญญผล, เพราะเหตุ
นั้น สามัญญผลจึงเป็นอสังขตะ

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. สามัญญผล (ผลจิต) เป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

^{๔๐} ดูเทียบ อจ.สตตก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๘.

ส. นิพพานเป็นอสังขตะ สามัญญผลเป็นอสังขตะเหมือนนิพพานหรือ ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาทิ (จึง) กล่าวข่ม ว่า นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านเห็นสามัญญผลเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่านิพพานเป็นอสังขตะ ข้าพเจ้ายังเห็น
สามัญญผลเป็นอสังขตะตามนั้น

อนุโลม आरोปนา :: นี่ท่านยังเห็นสามัญญผลเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ใน
ปัญหาหลัง) ว่า สามัญญผลเป็นอสังขตะเหมือนนิพพาน

คำของท่านจึงผิด

ปฏิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า สามัญญผลเป็นอสังขตะเหมือนนิพพาน

ปฏิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า สามัญญผลเป็นอสังขตะ

ปฏิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นสามัญญผลเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ใน
ปัญหาหลัง) ว่า สามัญญผลเป็นอสังขตะเหมือนนิพพาน

คำของท่านจึงผิด

ปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน , จิต เจตสิกและรูป ล้วนเป็นสังขต
ธรรม เป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธรรมไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

นิกายปุพพเสลียะ ไม่เข้าใจสภาพอสังขตธรรม เมื่อถูกถามว่า ผลจิตเป็นอสังขตธรรมใช่ไหม
จึงตอบว่าใช่ ทั้งนี้เพราะเข้าใจว่าจิตที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยกิเลสเท่านั้นที่เรียกว่าอสังขตะ แท้จริงแล้ว
อสังขตธรรมคือธรรมชาติที่ไม่ได้ปรุงแต่งด้วยกุศลและอกุศล

เรื่องที่ ๔ เรื่องสามัญญะ ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง

นิกาย : อุตตรปถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง (ชั้น ๕ มีความเป็นชั้น ๕)
เป็นอสังขตะ

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาทิจึงตั้งคำถามดังนี้

ส. ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง เป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ถูกแล้ว

ส. นิพพานเป็นอสังขตะ ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงก็เป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที (จึง) กล่าวข่ม ว่า นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมรูปนา : ถ้าหากท่านเห็นความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง (ชั้น ๕ มีความเป็นชั้น ๕) เป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ ข้าพเจ้ายังเห็นธรรมนั้นเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ ข้าพเจ้ายังเห็นธรรมนั้นเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมรูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ ข้าพเจ้ายังเห็นธรรมนั้นเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง (ชั้น ๕ มีความเป็นชั้น ๕) เป็นอสังขตะ

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ ข้าพเจ้ายังเห็นธรรมนั้นเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน

คำของท่านจึงผิด

นิกายอุตตรปถกะ เชื่อว่ารูปมีอยู่ในความเป็นรูป เวทนามีอยู่...วิญญูณมีอยู่ในความเป็นวิญญูณ ฉะนั้นนิกายนี้จึงเชื่อว่าอตตะและโลกเที่ยง, และสิ่งใดเที่ยง สิ่งนั้นเป็นอสังขตะ นิพพานเที่ยง นิพพานจึงเป็นอสังขตะ เมื่อกล่าวโดยสรุป นิกายนี้ไม่เข้าใจคำว่า อสังขตะ

เรื่องที่ ๕ เรื่องนิยามเป็นอสังขตะ

นิกาย : อรรถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : นิยามเกิดขึ้นและดับไปแล้วในบุคคลใดก็ดี บุคคลนั้นเป็นผู้ที่ไม่
เที่ยงก็หาไม่ เพราะเหตุที่นิยามนั้นจึงเป็นอสังขตะ คือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เพราะอรรถว่าเป็นของเที่ยง
เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. นิยามคือทางอันแน่นอน (อริยมรรค) เป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน
เป็นอมตะ หรือ ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่(จึง)กล่าวข่ม ว่า นิคคหะ ท่านจงรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมรูปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นว่า นิยามเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น
เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่านิยามเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ(ใน
ปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่
หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมรูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็น
ที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็จะต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า นิยามเป็นอสังขตะ

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่านิยามเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ(ในปัญหา
หลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย
เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปึงจนี้กะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่ นิยามเป็นอสังขตะ หรือ ?

ส. ถูกแล้ว

ป. เมื่อนิยามเกิดขึ้นแล้วดับไป บุคคลยังเป็นผู้ไม่แน่นอนอยู่หรือ ?

ส. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ป. ถ้าอย่างนั้นนิยามก็เป็นอสังขตะ นะสิ

นิกายอรรถกะเข้าใจว่านิพพานธาตุเกิดพร้อมมรรคจิต ฉะนั้นมรรคจิตก็ต้องเป็นอสังขตะ เมื่อมรรคจิตเป็นอสังขตะ เหตุให้เกิดมรรคจิตคืออริยมรรค ย่อมเป็นอสังขตะด้วย

แต่เมื่อสกวาทิถามว่า อริยมรรคก็คือนิพพานด้วย หรือ? ปรวาทิกกล่าวปฏิเสธ พร้อมยืนยันว่า อริยมรรคก็คืออริยมรรค นิพพานก็คือนิพพาน อริยมรรคไม่ใช่นิพพาน แต่มีสภาพเหมือนนิพพาน คือเที่ยง

เรื่องที่ ๖ เรื่องปฏิเสธสมุปบาทเป็นอสังขตะ

นิกาย : ปุพพเสลียะ, มหิสสาสกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : พระตถาคตเจ้า อุบัติก็ดี ไม่อุบัติก็ดี ความตั้งอยู่แห่งธรรมคือปฏิเสธสมุปบาท มีอยู่แล้วในโลก เหมือนพระผู้สร้าง หรือมูลการณ์แห่งวิวัฒนาการของโลก, ด้วยการยกพระสูตรว่า “คูกรภิกษุทั้งหลาย ชรา มรณะ มีเพราะชาติ เป็นปัจจัย โดยพระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้น หรือมิอุบัติขึ้นก็ตาม ชาตินั้นได้ตั้งอยู่แล้วเทียว เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม คือความที่ธรรมนี้เกิดขึ้น เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย พระตถาคตตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง คั่นพบด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งชาติ นั้น ครันตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ครันคั่นพบด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงบอก แสดง ประกาศ เผย แพร่ ขยาย ทำให้ง่าย และได้ชี้แจงว่า ชราและมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย คูกรภิกษุทั้งหลาย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย โดยตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้น หรือมิอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติ นั้นได้ตั้งอยู่แล้วเทียว ฯลฯ และได้ชี้แจงว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นโดยประการอื่น คือความที่ธรรมเกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย สภาวะธรรมนั้น ดังกล่าวนี้อันใดนี้ เรากล่าวว่า ปฏิเสธสมุปบาท ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง ฉะนั้นปฏิเสธสมุปบาทจึงเป็นอสังขตะ”

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. ปฏิจฺจสมุปบาทเป็นอสังขตะหรือ ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะ
อันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่ (จึง) กล่าวข่ม ว่า นิคฺคหะ ท่านพึงรับรู้การกล่าวข่ม

อนุโลมรูปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นว่า ปฏิจฺจสมุปบาทเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ(ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็น
ที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่า ปฏิจฺจสมุปบาทเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)แต่ไม่รับ
(ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็น
ที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมรูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาแรก) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่
เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก)ว่าปฏิจฺจสมุปบาทเป็นอสังขตะ

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่า ปฏิจฺจสมุปบาทเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ
(ในปัญหาหลัง) ว่า เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง
เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจุบันกะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่า ปฏิจฺจสมุปบาทเป็นอสังขตะ หรือ ?

ส. ถูกแล้ว

ป. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คูกรภิกษุทั้งหลาย ขรา มรณะ มีเพราะชาติ เป็นปัจจัย โดย

พระคณาจารย์ทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือมิอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นได้ตั้งอยู่แล้วเทียว เป็น
 ธรรมจิติ เป็นธรรมนํยาม คือความที่ธรรมนี้เกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย พระ
 คณาจารย์รู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ค้นพบด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งชาติุนั้น ครั้นตรัสรู้ด้วย
 ปัญญาอันยิ่งแล้ว ครั้นค้นพบด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงบอก แสดง ประกาศ เผย
 แพร่ ขยาย ทำให้ง่าย และได้ชี้แจงว่า ขราและมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย คูณภิกขุ
 ทั้งหลาย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย โดยคณาจารย์
 ทั้งหลายจะอุบัติขึ้น หรือมิอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นได้ตั้งอยู่แล้วเทียว ฯลฯ และได้ชี้แจง
 ว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ภิกขุทั้งหลาย ความจริงแท้ความ ไม่คลาดเคลื่อน
 ความไม่เป็นโดยประการอื่น คือความที่ธรรมเกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย สภาว
 ธรรมนั้น ดังกล่าวนี้อันใดนี้ เรากล่าวว่า ปฏิจจสมุปบาท ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริงไม่
 ใช่ว่า หรือ ?

ส. ถูกแล้ว

ป. ถ้าอย่างนั้นปฏิจจสมุปบาทก็มีอยู่จริงนะสิ

วณฺณัตถะของปฏิจจสมุปบาท คือ “ปัจจุยํ ปฏิจจสมุปฺพชฺชตีติ = ปฏิจจสมุปฺปาโท” ธรรมเหล่า
 ใดย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยปัจจัย ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่าปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ธรรมที่เป็นผล มีสังขาร
 เป็นต้น จนถึงขรามรณะ^{๔๐} หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ธรรม(ผล) ที่มีปัจจัยเฉพาะของตน (เหตุ) เกิดขึ้น
 ตามลำดับเกี่ยวเนื่องกันมา หาใช่การเกิดขึ้นพร้อมกันของธรรมกลุ่มนั้น ๆ ไม่

นิกายปุพฺพเสลียะ กับนิกายมหิสาสกะ มีความเห็นว่า การเกิดขึ้นของอวิชชา เป็นเหตุให้เกิด
 สังขาร การเกิดขึ้นของสังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ ...การเกิดขึ้นของภพเป็นเหตุให้เกิดชาติ นั้นเป็น
 ธรรมชาติที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีสภาพเป็นอตฺตาเหมือนกันกับที่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ รวมกันเป็นคนที่มิสภาพเป็นอตฺตาขึ้นมา และเข้าใจว่าอสังขตะธรรมเป็นอตฺตา จึงกล่าวว่า
 ปฏิจจสมุปบาทมีสภาพเดียวกับอสังขตะโดยอรรถาธิบาย ฉะนั้นนิกายทั้ง ๒ นี้จึงจัดเป็น สัสสตทิฏฐิ

^{๔๐} พระลัทธัมมโชติกะ, ปฏิจจสมุปบาททีปนี (กรุงเทพฯ : วัฒนกิจพานิชย์ ๒๕๑๓), หน้า ๑๒.

เรื่องที่ ๗ เรื่องอริยสัจ ๔

นิกาย : ปุพพเสถียร

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : อริยสัจ ๔ ได้แก่ทุกข์สัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ มรรคสัจ เป็น อสังขตะ
เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. ทุกขสัจเป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ถูกแล้ว

ส. ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส เป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ส. สมุทัยสัจเป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ส. ทุกขนิโรธ เป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ถูกแล้ว

ส. นิโรธสัจจะเป็นอสังขตะ, ทุกขนิโรธเป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ส. มรรคสัจเป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นอสังขตะ หรือ ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่(จึง)กล่าวข่ม ว่า นิคคหะ ท่านพึงรับรู้การกล่าวข่ม

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ทุกข์กาย ฯลฯ อุปายาส, ตัณหา ๓,
ทุกขนิโรธ, สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นอสังขตะ ด้วย

อนุโลมอาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ
(ในปัญหาหลัง) ว่า ทุกข์กาย ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นอสังขตะ

คำของท่านจึงผิด

ปฏิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ทุกข์กาย ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นอสังขตะ

ปฏิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ

ปฏิโลมาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า ทุกข์กาย ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นอสังขตะ

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจิงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจนิกะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่าอริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ หรือ ?

ส. ถูกแล้ว

ป. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ อย่างนี้ แท้ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ๔ อย่างเป็นไฉน คำว่านี้ทุกข์ นี่แท้ นี่ไม่ผิด นี่ไม่เป็นอย่างอื่น ฯลฯ คำนี้ ทุกขสมุทัย ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่แท้ นี่ไม่ผิด นี่เป็นอย่างอื่น, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ อย่างนี้แท้ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น”^{๔๒} ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง หรือ ?

ส. ถูกแล้ว

ป. ถ้าอย่างนั้นอริยสัจ ๔ ก็เป็นอสังขตะ นะสี

นิกายนี้มีทิวฏฐิเหมือนเรื่องที่ ๕ ข้างต้น ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๘ เรื่องอาภาสานุญายตนะเป็นอสังขตะ

นิกาย : อุตตราปถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : ภพไม่มีรูปเป็นอสังขตะ

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

^{๔๒} ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕๔๕/๒๕๓.

ส. อากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาทิ (จึง) กล่าวข่มว่ นิคคหะ ท่านจรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมรูปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมรูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทานเป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าข้าพเจ้ายังเห็นอากาสนัญญาตนะ เป็นอสังขตะ

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจนิกะ) ว่า

ป. ไม่พียงกล่าวว่ารูป ๔ เป็นอสังขตะ หรือ?

สก. ถูกแล้ว

ป. รูป ๔ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นสภาพที่ไม่หวั่นไหว มิใช่ หรือ?

สก. ถูกแล้ว

ป. ถ้ารูป ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นสภาพที่ไม่หวั่นไหว ด้วยเหตุ นั้นนะ ท่าน
จึงต้องกล่าวว่ารูป ๔ เป็น อสังขตะ

นิกายอุตตรปถะยืนยันว่าอสังขตะเป็นภพภูมิอันเป็นแดนเกิดของสัตว์เหมือนรูปโลก
คือการไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด

เรื่องที่ ๕ เรื่องนิโรธสมาบัติเป็นเป็นอสังขตะ

นิกาย : อุตตรปถะ และอังคะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตธรรม เพราะเห็นว่าถ้านิโรธสมาบัติไม่
เป็นสังขตะ นิโรธสมาบัติก็ต้องเป็นอสังขตะ
เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมายเป็นฐานะอันไม่เคลื่อน
เป็นอมตะ หรือ?

ป. ไม่พียงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่ (จึง) กล่าวข่ม ว่า นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ(ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ(ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้นเป็น
ที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

อนุโลมอาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่านิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ
(ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง

เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ
คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมรูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่
พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าข้าพเจ้าไม่ยังเห็นนิโรธสมาบัติ
เป็นอสังขตะ

ปฎิโลมาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่านิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ใน
ปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่
หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจนิกะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่า นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. นิโรธสมาบัติเป็นสังขตะหรือ?

ส. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ

ป. ถ้าอย่างนั้น นิโรธสมาบัติก็เป็นอสังขตะนะสิ

เรื่องที่ ๑๐ เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ

นิกาย : อุตตราปถกะและมหิสาสกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : อากาศไม่เป็นสังขตะ ฉะนั้นจึงต้องเป็นอสังขตะ
เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาทีจึงตั้งคำถามดังนี้

ส. อากาศเป็นอสังขตะ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. เป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่
เคลื่อน เป็นอมตะ หรือ?

ป. ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

สกวาทิ (จึง) กล่าวข่ม ว่า นิคฺคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมรูปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นอากาศเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น
เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าอากาศเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ใน
ปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่
หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมรูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็น
ที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าข้าพเจ้ายังเห็นอากาศเป็น
อสังขตะ

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าอากาศเป็นอสังขตะ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหา
หลัง) ว่าเป็นนิพพาน เป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย
เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจุบันกะ) ว่า

ป. ไม่ฟังกล่าวว่าอากาศ เป็นอสังขตะ หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. อากาศเป็นสังขตะ หรือ?

ส. ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ป. ถ้าอย่างนั้นอากาศก็เป็นอสังขตะนะสิ

ทั้ง ๒ เรื่อง คือเรื่องนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ กับอากาศเป็นอสังขตะ ล้วนเกิดจากการคาดคะเนของนิกายอุตรปถะ อันธกะ และมหิสาสกะ โดยอรรถว่าเป็นอัตตา

เรื่องที่ ๑๑ เรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศล

นิกาย : อันธกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : นิพพานธาตุมีสภาพเดียวกับกุศลธรรม

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. นิพพานธาตุเป็นกุศล หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. นิพพานธาตุเป็นธรรมที่มีอารมณ์ (เหมือนอโลกะ อโทสะ อโมหะ) ความนึก ความตั้งใจแห่งปรินิพพานนั้นมีอยู่ หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่ (จึง) กล่าวข่ม ว่า นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นนิพพานธาตุเป็นกุศล (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่า นิพพานธาตุเป็นธรรมที่มีอารมณ์ (เหมือนอโลกะ อโทสะ อโมหะ) ความนึก ความตั้งใจแห่งปรินิพพาน

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่านิพพานธาตุเป็นกุศล(ในปัญหาแรก) แต่ไม่ รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า นิพพานธาตุเป็นธรรมที่มีอารมณ์ (เหมือนอโลกะ อโทสะ อโมหะ) ความนึก ความตั้งใจแห่งปรินิพพาน

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่านิพพานธาตุเป็นธรรมที่มีอารมณ์ (เหมือนอโลกะ อโทสะ อโมหะ) ความนึก ความตั้งใจแห่งปรินิพพาน

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่านิพพานธาตุเป็นกุศล

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่านิพพานธาตุเป็นกุศล (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่า นิพพานธาตุเป็นธรรมที่มีอารมณ์ (เหมือนอโลกะ

อโหสะ อโหมหะ) ความนึก ความตั้งใจแห่งปรินิพพาน
คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจึงถามเชิงปฏิเสธ (ปึงจนี้กะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่านิพพานธาตุเป็นกุศล หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. นิพพานธาตุเป็นธรรมที่ไม่มีโทษ มิใช่ หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. หากว่านิพพานธาตุเป็นธรรมไม่มีโทษ ด้วยเหตุั้นท่านจึงต้องกล่าวว่านิพพานธาตุ
เป็นกุศล

นิกายอันธกะมีความเห็นว่า ผลจิตเป็นนิพพาน เพราะเมื่อมรรคจิตประหารกิเลสแล้วดับไป
เกิดผลจิต ผลจิตก็คือนิพพาน, นิกายนี้เป็นนิกายที่ไม่คิดลึกซึ้ง แท้จริงแล้วผลจิตเป็นสังขตะธรรม ส่วน
นิพพานเป็นอสังขตะธรรม ฉะนั้นมติของนิกายอันธกะจึงไม่ถูกต้อง

เรื่องที่ ๑๒ เรื่องสังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์

นิกาย : ปุพพเสลียะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : สังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์ เพราะถือพระสูตรผิด
เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. สังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. อมตะเป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์
ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ เป็นอารมณ์ของปราคาสะ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
เป็นอารมณ์ของสังกิเลส หรือ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่ (จึง) กล่าวข่มว่ นิคคหะ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นสังโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่าอมตะเป็นอารมณ์ของสังโยชน เป็น
อารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะเป็นอารมณ์ของโยคะ เป็น
อารมณ์ของนิวรณ เป็นอารมณ์ของปรามาสะ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
เป็นอารมณ์ของสังกิเลส

อนุโลมอาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าสังโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ
(ในปัญหาหลัง) ว่าอมตะเป็นอารมณ์ของสังโยชน เป็นอารมณ์ของ
คันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของ
นิวรณ เป็นอารมณ์ของปรามาสะ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์
ของสังกิเลส

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าอมตะเป็นอารมณ์ของสังโยชน เป็นอารมณ์ของ
คันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ
เป็นอารมณ์ของปรามาสะ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของ
สังกิเลส

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก)ว่าสังโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์

ปฎิโลมาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าสังโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ใน
ปัญหาหลัง) ว่าอมตะเป็นอารมณ์ของสังโยชน เป็นอารมณ์ของ คันถะ
เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ เป็น
อารมณ์ของปรามาสะ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของสังกิเลส

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจิงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจุบันีกะ) ว่า

ป. ไม่พึงกล่าวว่าสังโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์ หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ปุณฺณ...หมายรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพาน ครั้น
หมายรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมสำคัญนิพพาน ย่อมสำคัญในนิพพาน

ย่อมสำคัญ โดยความเป็นนิพพาน ย่อมสำคัญนิพพานว่าของเรา ย่อมชื่นชมนิพพาน ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริงมิใช่หรือ?

ส. ถูกแล้ว

ป. ถ้าอย่างนั้นสังโชน์ก็มีอมตะเป็นอารมณ์นะสิ

นิกายปุพพเสลียะ ตีความในพระสูตรที่ว่า “ปุถุชน...หมายรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพาน” จึงมีความเห็นว่า นิพพานก็ปรากฏกับปุถุชนได้ หากบุคคลนั้น ๆ กระทำจิตให้ว่าง, ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว พระสูตรนี้มุ่งทักขุธรรมนิพพาน ซึ่งเป็นนิพพานโดยอ้อมเท่านั้น

เรื่องที่ ๑๓ เรื่องพระอรหันต์ปรินิพพานขณะมีกุศลจิต

ทัศนะของนิกาย : อรรถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : เชื่อว่าพระอรหันต์เป็นผู้มีสติโพบูลย์ แม้แต่ปรินิพพานก็มีสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์จึงมีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

ส. พระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. พระอรหันต์สร้างสมอยู่ซึ่งบุญญาธิการ สร้างสมอยู่ซึ่งอเนนุชาภิสังขาร ทำอยู่ซึ่งกรรมที่เป็นไปเพื่อคติ เพื่อความเป็นใหญ่ เพื่อความเป็นอธิบดี เพื่อสมบัติใหญ่ เพื่อบริวารมาก เพื่องามในเทพ เพื่อความงามในมนุษย์ ปรินิพพาน หรือ?

ป. ไม่เพียงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที่ (จึง) กล่าวข่ม ว่า ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมรูปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นว่าพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน

(ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่าพระอรหันต์สร้างสมอยู่ซึ่งบุญญาธิการ

สร้างสมอยู่ซึ่งอเนนุชาภิสังขาร ทำอยู่ซึ่งกรรมที่เป็นไปเพื่อคติ เพื่อความ
เป็นใหญ่ เพื่อความเป็นอธิบดี เพื่อสมบัติใหญ่ เพื่อบริวารมาก เพื่องามใน
เทพ เพื่อความงามในมนุษย์ปรินิพพาน

อนุโลม आरोपना : นี่ท่านยังเห็นว่าพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน(ในปัญหาแรก) แต่
ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าพระอรหันต์ สร้างสม อยู่ซึ่งบุญญธการ
สร้างสมอยู่ซึ่งอเนนุชาภิสังขาร ทำอยู่ซึ่งกรรมที่เป็นไปเพื่อคติ เพื่อ
ความเป็นใหญ่ เพื่อความเป็นอธิบดี เพื่อสมบัติใหญ่ เพื่อบริวารมาก
เพื่องามในเทพ เพื่อความงามในมนุษย์ ปรินิพพาน

คำของท่านจึงผิด

ปฏิโลม รูปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าพระอรหันต์สร้างสมอยู่ซึ่งบุญญธการ สร้าง
สมอยู่ซึ่งอเนนุชาภิสังขาร ทำอยู่ซึ่งกรรมที่เป็นไปเพื่อคติ เพื่อความเป็น
ใหญ่ เพื่อความเป็นอธิบดี เพื่อสมบัติใหญ่ เพื่อบริวารมาก เพื่องามในเทพ
เพื่อความงามในมนุษย์ ปรินิพพาน

ปฏิโลม ปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าข้าพเจ้ายังเห็นพระอรหันต์มีจิต
เป็นกุศลปรินิพพาน

ปฏิโลม आरोपना : นี่ท่านยังเห็นว่า นี่ท่านยังเห็นว่าพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน
(ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าพระอรหันต์สร้างสม อยู่ซึ่ง
บุญญธการ สร้างสมอยู่ซึ่งอเนนุชาภิสังขาร ทำอยู่ซึ่งกรรมที่เป็นไปเพื่อ
คติ เพื่อความเป็นใหญ่ เพื่อความเป็นอธิบดี เพื่อสมบัติใหญ่ เพื่อบริวาร
มาก เพื่องามในเทพ เพื่อความงามในมนุษย์ ปรินิพพาน

คำของท่านจึงผิด

ปรวาทิจิงถามเชิงปฏิเสธ (ปัจจนิกะ) ว่า

- ป. ไม่พึงกล่าวว่าพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน หรือ?
- ส. ถูกแล้ว
- ป. พระอรหันต์มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะปรินิพพาน มิใช่ หรือ?
- ส. ถูกแล้ว

ป. ถ้าหากว่า พระอรหันต์มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ ปรีติพพาน ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงต้องกล่าวว่าพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรีติพพาน

พระอรหันต์ทั้งหลายไม่ปรีติพพานทางปัญจทวารมรณสันนวิถิ แต่ปรีติพพานมโนทวาร มรณสันนวิถิทางเดียว เรียกว่ากามชวณะมรณสันนวิถิ คือจิตเกิดขึ้นต่อจากชวณะที่เป็นมหากิริยา จึงไม่ใช่ กุศล (มหาวิบาก) ที่มีกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ แต่ประการใด

เรื่องที่ ๑๔ เรื่องการบรรลุธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ

ทัศนะของนิกาย : อุตตราปถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การตรัสรู้ธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภได้ เพราะเชื่อว่าถ้าสัตว์นั้น เป็นพระโสดาบันในอดีตภพ เมื่อปฏิสนธิในครรภปัจจุบันภพ จึงตรัสรู้ได้

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาทีจึงตั้งคำถามดังนี้

ส. การตรัสรู้มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

ส. การแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสอบถาม การสมาทานศีล ความสังวรระวังในอินทรีย์ทั้งหลาย ความประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียร เครื่องต้นอยู่ในปฐมยาม และปัจฉิมยามแห่งราตรี มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ หรือ?

ป. ไม่เพียงกล่าวอย่างนั้น

สกวาที (จึง) กล่าวข่มวาท่านจรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นการตรัสรู้ธรรมย่อมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสอบถาม การสมาทานศีล ความสังวรระวังในอินทรีย์ทั้งหลาย ความประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรเครื่องต้นอยู่ในปฐมยาม และปัจฉิมยามแห่งราตรี มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ

อนุโลมอาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าการตรัสรู้ธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสอบถาม การสมาทานศีล ความสังวรระวังในอินทรีย์ทั้งหลาย ความประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ในปฐมยาม และปัจฉิมยามแห่งราตรี มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสอบถาม การสมาทานศีล ความสังวรระวังในอินทรีย์ทั้งหลาย ความประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ในปฐมยามและปัจฉิมยามแห่งราตรี มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าการตรัสรู้ธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์

ปฎิโลมาโรปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าการตรัสรู้ธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสอบถาม การสมาทานศีล ความสังวรระวังในอินทรีย์ทั้งหลาย ความประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ในปฐมยาม และปัจฉิมยามแห่งราตรี มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์

คำของท่านจึงผิด

การตรัสรู้ธรรมย่อมอาศัยการเกิดขึ้นของสัมมาทิฐิ อันเกิดจากเสียงจากผู้อื่นและ โยนิโสมนสิการ เป็นต้น การอยู่ในครรภ์เหมือนการนอนหลับ ในขณะที่หลับนั้นภวังคจิตย่อมเกิดขึ้นเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่ใช่เวลาที่พึงกระทำกิจ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประมาท ไม่มีภาวนานุโยค เป็นผู้หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ การตรัสรู้จะมีได้ที่ไหน.

เรื่องที่ ๑๕ เรื่องการบรรลุลหิตผลมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์

ทศนะของนิกาย : อุตตราปถกะ

มีความเห็นในเรื่องนี้ว่า : การบรรลุลหิตผลมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ได้

เพื่อต้องการกล่าวแก้ความเห็นนั้น สกวาที่จึงตั้งคำถามดังนี้

๓. การบรรลอรหัตผลมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์ หรือ?

ป. ถูกแล้ว

๓. การบรรลอรหัตผลแก่บุคคลผู้หลับแล้ว (ผู้ฝัน) ผู้ประมาท ผู้หลงลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

สกวาทิ(จึง) กล่าวข่มว่ ท่านจงรับรู้การกล่าวข่ม ดังนี้

อนุโลมฐปนา : ถ้าหากท่านยังเห็นการบรรลอรหัตผลธรรมย่อมมีแก่สัตว์ผู้
อยู่ในครรรค์ (ในปัญหาแรก)

อนุโลมปาปนา : ท่านต้องรับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการบรรลอรหัตผลแก่บุคคลผู้หลับแล้ว
(ผู้ฝัน) ผู้ประมาท ผู้หลงลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์

อนุโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าการการบรรลอรหัตผลธรรมย่อมมีแก่สัตว์ผู้
อยู่ในครรรค์ (ในปัญหาแรก)แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการ
บรรลอรหัตผลแก่บุคคลผู้หลับแล้ว (ผู้ฝัน) ผู้ประมาท ผู้หลง
ลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์

คำของท่านจึงผิด

ปฎิโลมฐปนา : ถ้าไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการบรรลอรหัตผลแก่บุคคลผู้หลับแล้ว
(ผู้ฝัน) ผู้ประมาท ผู้หลงลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์

ปฎิโลมปาปนา : ท่านก็ต้องไม่กล่าวรับ (ในปัญหาแรก) ว่าการบรรลอรหัตผลมีแก่สัตว์
ผู้อยู่ในครรรค์

ปฎิโลม आरोปนา : นี่ท่านยังเห็นว่าการการบรรลอรหัตผลธรรมย่อมมีแก่สัตว์ผู้
อยู่ในครรรค์ (ในปัญหาแรก) แต่ไม่รับ (ในปัญหาหลัง) ว่าการบรรลอรหัตผล
แก่บุคคลผู้หลับแล้ว (ผู้ฝัน) ผู้ประมาท ผู้หลงลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ
มีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์

คำของท่านจึงผิด

การบรรลุธรรมย่อมไม่มีแก่บุคคล ๓ ประเภท คือ สัตว์ผู้อยู่ในภพ ๑ แก่ผู้หลับ ๑ แก่ผู้ฝัน ๑, ด้วยอำนาจของความเชื่อในลัทธิของนิกายอุตตรাপถะว่า แม้ความฝันยังพาไปสู่ความว่างได้ จึงกล่าวว่าการบรรลุอรหัตผลมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในภพ

สรุป : จากการที่ฝ่ายสกวาทียกมติเรื่องนิพพานของฝ่ายปรวาทิมาดัง แล้วซักถามตามแบบแผนการซักถาม (อนุโลมปัญจกะ, ปัจจนิกปัญจกะ) พบว่ามติเรื่องนิพพานของทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายสกวาทีกับฝ่ายปรวาทิ ยังไม่เป็นที่ยุติว่าฝ่ายไหนมีความเห็นถูก ฝ่ายไหนมีความเห็นผิด เพราะต่างฝ่ายต่างก็มีเหตุผลกล่าวอ้างสนับสนุนความเห็นของตน แต่ก็พอสรุปออกเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ ๓ ประเด็น ดังนี้

๑. อาการดับของสังขารธรรม (นิโรธ) เรื่องที่ ๑ ความดับ ๒ ประเภท เรื่องนี้ฝ่ายปรวาทิมุ่งเฉพาะอาการดับของสังขารเพียงประการเดียวเท่านั้น และสังขารที่ดับไปแล้วจะเกิดสืบต่ออีกหรือไม่นั้นไม่ใช่เรื่องที่จะต้องให้ความสนใจ มุ่งเฉพาะอาการที่ดับไปเท่านั้น ฉะนั้นนิโรธสังจะจึงมี ๒ ประเภท คือสังขารที่ดับพร้อมจิตก็เรียกว่า(สมุจเฉท)นิโรธ ๑ และสังขารที่ต้องใช้ปัญญา(เจริญมรรคจิต)จึงจะดับก็เรียกว่า(สมุจเฉท)นิโรธ ๑ และเมื่อสังขารดับไปแล้ว (ด้วยอาการทั้ง ๒) สังขารก็ย่อยยับไปสิ้น ฉะนั้นการที่สังขารย่อยยับไปสิ้นจึงเรียกว่านิโรธสังจะ(นิพพานธาตุ)

ฝ่ายสกวาทิปฏิเสธคำที่ว่าอาการดับของสังขารที่ดับพร้อมจิตเป็น(สมุจเฉท)นิโรธ ถือแต่การดับของสังขารที่ใช้ปัญญาที่เกิดพร้อมมรรคจิตเท่านั้นจึงเรียกว่า(สมุจเฉท)นิโรธ และนิโรธนั้นไม่ใช่นิโรธสังจะ นิโรธสังจะย่อมเกิดพร้อมผลจิตเท่านั้น, จึงสรุปได้ว่ามติของทั้ง ๒ ฝ่ายขัดแย้งกันตรงที่ปรวาทิถือการดับของสังขารเป็นนิโรธสังจะ ส่วนสกวาทิถือการดับของสังขารตรงผลจิต เป็นนิโรธสังจะ

เรื่องที่ ๒ เรื่องเห็นอานิสงสันนิพพาน ละสังโยชน์ได้ เรื่องนี้ฝ่ายปรวาทิมุ่งไปที่ความสุขอันเกิดจากการที่สังขารทุกซ์ดับลงตรงมรรคจิต ปรวาทิลงมติดตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นว่าเป็นสุข หมายรู้ว่าสุข มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นสุข น้อมใจไปเนื่องนิตย์ สม่่าเสมอ ไม่สับสน หยั่งปัญญาลงในนิพพานอยู่” ฉะนั้นการมุ่งความสุขของนิโรธสืบต่อกันนาน ๆ เป็นวิธีการละสังโยชน์ได้

ส่วนฝ่ายสกวาทิเห็นว่าการละสังโยชน์ได้นั้นจะต้องพิจารณาเห็นอนัตตธรรมของสังขาร (สูญญตธรรม) จึงละสังโยชน์ได้ หาใช่เพ่งความสุขในนิพพานแต่ประการใดไม่ เพราะถ้าหากเพ่งความสุขพร้อมกับเพ่งสูญญตธรรม จะเป็นการเพ่งด้วยจิต ๒ ดวง จึงเป็นไปไม่ได้

เรื่องที่ ๑๑ ปรวาทีมีความเห็นว่านิพพานธาตุเป็นกุศล(จิต) หมายถึงจิตก็คือนิพพาน นิพพานก็คือจิต, ฝ่ายสกวาทิเห็นว่า นิพพานธาตุเป็นสภาวะของผลจิต นิพพานธาตุไม่ใช่จิต จิตไม่ใช่निพพานธาตุ นิพพานธาตุเป็นเพียงสภาวะ(Condition)ที่เกิดพร้อมกับผลจิต เปรียบเสมือนบุรุษคนหนึ่งแบกสิ่งของที่หนัก (ขันธ ๕) มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ต่อมาบุรุษนั้นได้วางสิ่งของนั้นลง ความหนักนั้นก็มิปรากฏกับบุรุษ และบุรุษนั้นจะได้รับความรู้สึกที่เบาสบาย(Quality) อันเกิดจากความไม่หนักจากสิ่งของนั้น และความไม่หนักกับความเบาสบายที่บุรุษประจักษ์นั้นก็ไม่ใช่เป็นสิ่งเดียวกับบุรุษ บุรุษก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกับสิ่งนั้น, อีกประการหนึ่งถ้าหากปรวาทียืนยันว่านิพพานธาตุเป็นสิ่งเดียวกันกับจิต นิพพานธาตุก็ต้องคือนึกเรื่องราวต่าง ๆ ได้

เรื่องที่ ๑๒ เรื่องสังโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์ ฝ่ายปรวาทิเห็นว่าแม้ปุถุชนก็มีนิพพานเป็นอารมณ์ได้เมื่อทำจิตให้ว่าง เพราะความว่างก็คือนิพพาน นิพพานก็คือความว่าง, ส่วนฝ่ายสกวาทิเห็นว่าอริยบุคคลเท่านั้นที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ได้

เรื่องที่ ๑๓ นิกายอันธกะ นอกจากจะเชื่อว่าพระอรหันต์ยังสะสมบุญด้วยกุศลจิต (แท้จริงจิตพระอรหันต์เป็นกิริยาจิต ที่ไม่มีกิจในการสะสมบุญแล้ว) ยังเชื่ออีกว่าขณะปรินิพพาน พระอรหันต์ยังปรินิพพานด้วยกุศลจิต (ซึ่งเป็นจิตประเภทโลกียจิต) และจิตนั้นคือนิพพานธาตุ

เรื่องที่ ๑๔ นิกายอุตตรปถกะ เชื่อว่าการตรัสรู้ธรรมมิได้ในครรภ์และผู้ฝัน โดยอ้างถึงบุคคลผู้ละสังโยชนได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปราคาส (พระโสดาบันที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดระหว่างมนุษย์กับเทวดา ไม่เกิน ๗ ครั้ง เรียกตัดตักขัตตูปรมะ) เพราะท่านเหล่านั้นกระทำความรอกจิตให้เกิดได้ด้วยอริยมรรค และมีสุญญตธรรมเป็นอารมณ์ในขณะที่อยู่ในครรภ์หรือขณะฝัน

๑๕. นิกายอุตตรปถกะ เชื่อว่าการบรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมมิได้กับบุคคลผู้อยู่ในครรภ์ หรือหลับ หรือฝัน เพียงผู้นั้นมีความว่าง(สุญญตธรรม)เป็นอารมณ์ บุคคลนั้นย่อมได้ผลจิต

๒. ลักษณะของนิพพาน นิพพานมีลักษณะเป็น อสังขตะคือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่เป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยต่าง ๆ มีกรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นต้น ฉะนั้นทุกคนเข้าสู่กระแสนิพพานได้เมื่อเจริญมรรคภาวนาจนได้โสดาปัตติมรรคเป็นต้นไป นิพพานจึงมีอัตราว่าเที่ยง ๑ และประจักษ์แก่อริยบุคคลได้ จึงมีอัตราว่าปรากฏลักษณะ ๑

ปรวาทีมีความเห็นเกี่ยวกับลักษณะเที่ยงของนิพพานด้วยการนำความเที่ยงของนิพพานนั้นไป
เทียบเคียงกับสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ เที่ยง เมื่อสิ่งนั้น ๆ เที่ยง นิพพานจึงเที่ยงเหมือนสิ่งนั้น ๆ
มีประการต่าง ๆ ได้แก่

เรื่องที่ ๓ ปรวาทีเห็นว่านิพพานเที่ยงเหมือนผลจิตที่ตนเห็นว่าเที่ยง, เรื่องที่ ๕ ปรวาทีเห็นว่า
นิพพานเที่ยงเหมือนอริยมรรคที่ตนเห็นว่าเที่ยง, เรื่องที่ ๗ ปรวาทีเห็นว่านิพพานเที่ยงเหมือนอริยสัจ ๔
ที่ตนเห็นว่าเที่ยง, เรื่องที่ ๘ ปรวาทีเห็นว่านิพพานเที่ยงเหมือนนิโรธสมบัติที่ตนเห็นว่าเที่ยง, ทั้ง ๔
เรื่องนี้ปรวาทีถืออรรถที่ว่า อสังขตะคือธรรมชาติที่เที่ยง เป็นอัตตา, ความเห็นนั้นขัดแย้งกันกับสกวาทีที่
ว่า อสังขตะเป็นธรรมชาติเที่ยง เที่ยงเพราะไม่ใช่วิบากของกรรมอื่น และเป็นอนัตตาเพราะบังคับให้เกิด
ให้มี ให้เป็น ไม่ได้

๓. สภาวะของนิพพาน ปรวาทีมีความเห็นเกี่ยวกับความมีอยู่ของนิพพานในความเป็นสภาพที่
ปรากฏลักษณะ ไปเทียบเคียงกับสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ มีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะ
เมื่อสิ่งนั้น ๆ มีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะ นิพพานจึงมีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏ
ลักษณะเหมือนสิ่งนั้น ๆ มีประการต่าง ๆ ได้แก่

เรื่องที่ ๔ ปรวาทีเห็นนิพพานมีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะเหมือนขั้น ๕ ที่ตนเห็น
ว่ามีอยู่โดยปรากฏลักษณะ, เรื่องที่ ๖ ปรวาทีเห็นนิพพานมีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะ
เหมือนปฏิจจสมุปบาทที่ตนเห็นว่ามีอยู่โดยปรากฏลักษณะ, เรื่องที่ ๘ ปรวาทีเห็นนิพพานมีอยู่ในความ
เป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะเหมือนอากาสนัญจายตนะที่ตนเห็นว่ามีอยู่โดยปรากฏลักษณะ, เรื่องที่ ๑๐
ปรวาทีเห็นนิพพานมีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะเหมือนอากาศที่ตนเห็นว่ามีอยู่โดยปรากฏ
ลักษณะ

บทที่ ๓

วิเคราะห์มิติที่เห็นขัดแย้งเกี่ยวกับนิพพาน

ทัศนะเรื่องนิพพานที่ฝ่ายปรวาที (นิกายมหาสังฆิกะ) และฝ่ายสกวาที (นิกายเถรวาท) ที่ขัดแย้งกันรวม ๑๕ เรื่องนั้น เมื่อวิเคราะห์ถึงสาระธรรมหรือลักษณะร่วมแล้ว สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประเด็นได้แก่ อาการดับของสังขารธรรม (นิโรธ) ในมรรควิธี^๑ ลักษณะของนิพพาน ๑ และสถานะของนิพพาน ๑

๓.๑ ความขัดแย้งเกี่ยวกับอาการดับของสังขารธรรม

มติเรื่องนิโรธเป็นประเด็นเกี่ยวกับอาการดับของสังขารธรรม^๒, คำว่า “นิโรธ” ซึ่งแปลว่าดับในที่นี้หมายถึงสังขารธรรมดับ, หรือแปลว่าสลัด หมายถึงการสลัดสังขารธรรมทั้งปวง, เมื่อว่าโดยภาวะนิโรธหมายถึงสถานะที่ดับของสังขารธรรม สถานะดังกล่าวเป็นสถานะในมรรควิธี ฉะนั้นจึงนำมรรควิธีมาแสดงเป็นเบื้องต้น เพื่อนำไปสู่การศึกษาที่ชัดเจนและนำไปสู่คำตอบของปัญหาที่ต้องการทราบได้

มรรควิธีคือวิถีจิตของพระอริยบุคคลที่เจริญวิปัสสนาปัญญาจนเข้าสู่มรรควิธีหรือโลกุตตรญาณ ฉะนั้นจึงต้องนำวิถีจิตที่เป็นไปตามปกติและมรรควิธีมาแสดง จากนั้นก็นำผลการวินิจฉัยจากเหตุผลของฝ่ายปรวาทีกับสกวาทีมาแสดงให้เห็นในมรรควิธีนั้น ก็จะได้คำตอบชัดเจน

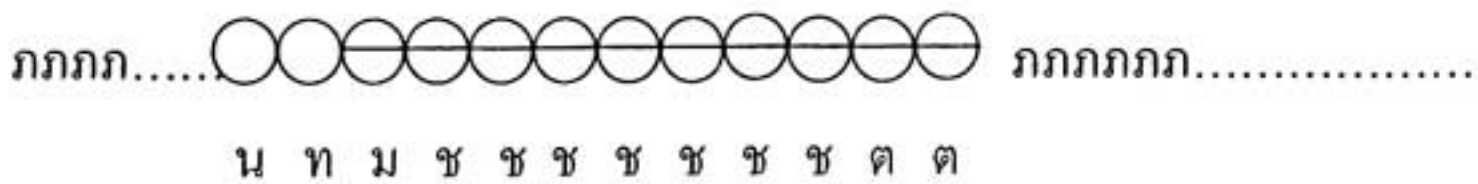
วิถีจิตหมายถึงจิตที่เกิดดับติดต่อกัน เพื่อรู้อารมณ์ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การ

^๑ วิถีจิตของผู้เจริญวิปัสสนา ที่ผ่านโคตรภูญาณ (ก้าวล่วงญาณปุถุชน) เข้าสู่มรรคญาณ (สู่ญาณแห่งอริยบุคคล)

^๒ สังขารธรรมหมายถึงเครื่องปรุงแต่งจิตให้เป็นไปตามลักษณะของตน ได้แก่ปุณณาสังขาร ปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศล บุญความดี, อปุณณาสังขาร ปรุงแต่งจิตให้เป็นอกุศล บาป ความไม่ดี, อนณฺฐาสังขาร ปรุงแต่งจิตให้เป็นเอก เป็นหนึ่ง เป็นต้น.

รับรส และการรู้สัมผัสทางกาย และคตินึก เมื่อเกิดขึ้นทางปัญจทวาร เรียกว่าปัญจทวารวิถิ มี ๑๗ ดวง (อดีตภวังค์ ๑ ภวังคจลนะ ๑ ภวังคุปัจเฉทะ ๑ วิถิจิตตั้งแต่ปัญจทวาราวชชนะถึงตทาลัมพะ ๒ รวมเป็น ๑๔) เมื่อเกิดขึ้นทางใจคือมีการคตินึก เรียกว่ามโนทวารวิถิ มี ๑๒ ดวง (ภวังคจลนะ ๑ ภวังคุปัจเฉทะ ๑ วิถิจิตตั้งแต่มโนทวาราวชชนะถึงตทาลัมพะ ๒ รวมเป็น ๑๐) โดยวิถิจิตทั้ง ๒ ไม่มีภวังคจิต^{*}มาคั่นระหว่าง ฉะนั้นจึงนำผังมโนทวารมาแสดงไว้ดังนี้

มโนทวารวิถิ

ภ = ภวังคจิต

น = ภวังคจลนะ เป็นภวังคจิตที่ไหว

ท = ภวังคุปัจเฉทะ เป็นภวังคจิตที่ขาดจากอารมณ์เก่า เพื่อขึ้นสู่วิถิ

ม = มโนทวาราวชชนะ เป็นจิตตัดสินอารมณ์ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล

ช = ชวนะจิต เป็นจิตที่เสพอารมณ์ที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่มโนทวาราวชชนะ ตัดสินมาแล้ว

ต = ตทาลัมพะ เป็นวิปากจิตที่เก็บอารมณ์ที่เหลือจากชวนะจิต

มรรควิถิ หมายถึงการที่พระอริยบุคคลเจริญวิปัสสนาญาณตามลำดับ โดยมีอนุปัสสนาได้แก่ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา อย่างใดอย่างหนึ่ง จนทำให้มโนทวารวิถิเกิดกลายเป็นมรรควิถิ ดังนี้

^{*} ภวังคจิต เป็นจิตที่เรียกว่า วิถิมุติ หมายถึงจิตที่ไม่ได้ทำหน้าที่รับอารมณ์ด้วยการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และคิดเรื่องราวต่าง ๆ เป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่ภวังค์ที่ก่อกำเนิดหรือสลับกับวิถิจิตเท่านั้น, คำว่า ภวังค์ เมื่อแยกศัพท์ออกเป็น ๒ ก็คือ ภว+อญฺ ค ภว แปลว่า ภพ หรือชาติ อญฺค แปลว่า ส่วนประกอบ จึงแปลโดยใจความว่า องค์แห่งภพ, ภวังคจิต จึงหมายถึงจิตที่รักษาภพ หรือรักษาสติมนุษยจนสิ้นอายุขัย.

ภวังคจลนะ มโนทวาราวชชนะ ชวนะดวงที่ ๑ (ปริกรรม) ชวนะดวงที่ ๒ (อุปจาร)
 ชวนะดวงที่ ๓ (อนุโลม) ชวนะดวงที่ ๔ (โคตรภู) ชวนะดวงที่ ๕ (มรรค) ชวนะดวงที่ ๖ (ผล) ชวนะ
 ดวงที่ ๗ (ผล) ภวังค์

จะเห็นได้ว่า มรรควิธีกัมมโนทวารวิธิต่างกันตรงที่มรรควิธีไม่มีตทาลัมพะนะ เพราะ
 มรรคจิตเป็นจิตที่ตัดวิบากนั่นเอง

มรรควิธี

(ช ช ช ช ช ช ช)

ภ	น	ท	ม	บริ	อุป	อนุ	โค	มัค	ผ	ผ	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ
---	---	---	---	-----	-----	-----	----	-----	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

ภ = ภวังค์ น = ภวังคจลนะ ท = ภวังคุปปีงเฉทะ
 ม = มโนทวาราวชชนะ บริ = ปริกรรม อุป = อุปจาระ
 อนุ = อนุโลม โค = โคตรภู มัค = มรรคจิต ผ = ผลจิต

สภาวะ ดับหรือนิโรธ เป็นประเด็นหรือสาระธรรมที่ครอบคลุมและสัมพันธ์กับสาระของเรื่อง
 ที่เป็นปัญหา ๗ เรื่องได้แก่

๑. อาการดับของสังขารหรือเครื่องปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศลและอกุศล (เรื่องที่ ๑)
 ๒. ผู้เห็นอานิสงส์ (ความสุข) ในนิพพาน(นิโรธ) ละสังโยชน์ได้หรือการกำหนดจดจ่อใน
 ความดับของสังขารที่เกิดในขณะสมุจเฉทนิโรธ ย่อมเป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ (เรื่องที่ ๒)
 ๓. นิโรธสังจะ(สภาวะที่ดับสนิทของสังขาร)เป็นกุศล คือเป็นสิ่งที่เดียวกับผลจิต(เรื่องที่ ๑๑)
 ๔. สังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์หรือปุณชนกั้ยังรู้นิพพานธาตุ (นิโรธสังจะ)ได้(เรื่องที่๑๒)
 ๕. พระอรหันต์ปรินิพพานขณะมีกุศลจิต (เรื่องที่ ๑๓)
 ๖. การบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรรค์และผู้ฝัน (เรื่องที่ ๑๔)
 ๗. การบรรลุอรหันตผลมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์ (เรื่องที่ ๑๕)
- ฉะนั้นประเด็นนี้มีสาระที่ต้องศึกษา คือนิโรธ หรือการดับของสังขาร

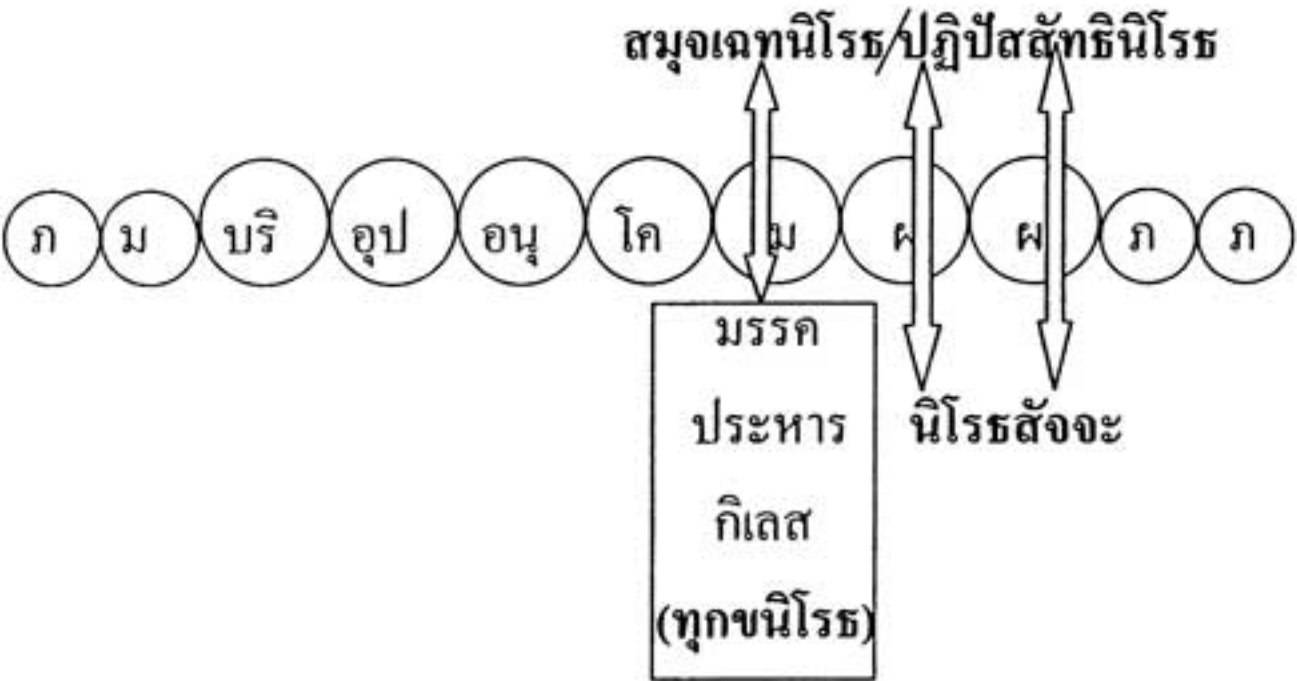
๑) ฝ่ายปรวาทิ : เรื่องที่ ๑ อาการดับ ๒ อย่าง นิกายันธกะ กับ นิกายมหิสาสกะ มีมติว่า การดับโดยไม่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เป็นการดับไปตามปกติของสังขารทั้งหลายตามสามัญลักษณะ คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เพราะการดับไปนั้น สังขารทั้งปวงก็ดับไปสิ้นพร้อมกับจิตที่ภังคขณะ(ขณะดับ) กับภาวะดับแห่งสังขารทั้งหลาย อันเกิดจากมรรคจิต ความดับทั้ง ๒ เรียกเป็นอย่างเดียวกันว่า “นิโรธสังขะ” (นิพพานธาตุ) คือความดับไปอย่างสิ้นเชิงของทุกข์ เพราะการดับทั้ง ๒ เป็นสภาพที่สังขารย่อยยับไปสิ้น ธรรมดาแล้วทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใดทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขารทั้งหลายดับไปโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด, เปรียบเสมือนหลอดไฟ หลอดไฟนั้นดับลงโดยไม่มี ความพยายามของบุคคลกระทำให้ดับก็มี เกิดจากความพยายามของบุคคลก็มี การดับของแสงทั้ง ๒ ก็ปรากฏความดับของหลอดไฟให้เห็น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่านิโรธสังขะมี ๒

ฝ่ายสกวาทิ : ความเห็นของสกวาทิที่เห็นต่างออกไปว่า การดับที่ไม่ต้องใช้ปัญญา เป็นเครื่องพิจารณานั้น เป็นการดับแบบคือมุงภังคขณะของจิต ซึ่งเป็นไปตามปกติของสังขารธรรม (จิตและเจตสิก) เท่านั้น เรียกว่าขณะนิโรธ ไม่พึงเรียกว่านิโรธสังขะ เพราะธรรมดาจิตย่อมดับ และสภาพดับของจิตดวงก่อนนั่นเอง เป็นเหตุให้จิตดวงหลังเกิด (สมนันตรปัจจัย) ติดต่อกันเป็นทิวแถว (อนันตรปัจจัย) สังขารธรรมต่าง ๆ จึงสืบต่อจากจิตดวงก่อนมาสู่จิตดวงหลัง เปรียบเสมือนการสืบพันธุ์ของข้าวที่ถ่ายทอดสายพันธุ์สู่เมล็ดข้าว เมื่อดันข้าวนั้นตายลง เมล็ดข้าวก็ทำหน้าที่สืบทอดพันธุ์ต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

สังขารธรรมก็เปรียบเสมือนระบบพันธุกรรมของข้าวนั้น แม้จิตดับไปก็ตาม ด้วยอำนาจปัจจัยการของสังขาร จึงเป็นเหตุให้มีจิตดวงหลังเกิดขึ้นพร้อมสังขารนั้น และการสืบต่อเช่นนี้จะไม่มีสิ้นสุด จนกว่าจะถึงสภาพนิพพาน ฉะนั้นจึงไม่พึงเรียกขณะนิโรธว่าเป็นนิโรธสังขะ เพราะการสืบต่อของสังขารธรรมยังมีอยู่

^๖ อรรถกถาสัจจยมก ปรมัตถทีปนี (ไทย) เล่ม ๘๒ หน้า ๑๐๕๕. อธิบายว่า อวเสโส นิโรธติ ตทงควิกขมฺภณ สมฺมุจฺเจท ปฏิปสฺสทณฺนิโรโธ เจว ขณฺณกฺกนิโรโธ จ ฯ แปลความว่า นิโรธที่นอกจากนิโรธสังขะนั้นได้แก่ ตทงกนิโรธ คือความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ได้ถูกประหารด้วยกามกุศล, วิกขัมภกนิโรธคือความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ถูกประหารด้วยมหัคคตกุศล, สมฺมุจฺเจทนิโรธคือความไม่

ส่วนการดับที่ต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณานั้นเรียกว่าสมุจเฉทนิโรธ เพราะการดับนั้นได้ผ่านการปฏิบัติการดังนี้ เมื่อโยคาวจรหยังลงสู่นิพพาน (ด้วยการผ่านวิปัสสนาญาณมาตามลำดับ) พึงเจริญนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา หรืออนัตตานุปัสสนา (อย่างใดอย่างหนึ่ง) ความเป็นไปของวิถิจิตจึงเป็นดังนี้...ข่อมลงสู่ภวังค์ มโนทวาราวชชนะ ปฐมชวณะ(ปริกรรม) ทุตติชวณะ(อุปจาร) ตตติชวณะ (อนุโลม) โคตรภู มรรค(ประหารกิเลส) ผล ผล หากไม่เจริญนิจจานุปัสสนาเป็นต้น ความเกิดแห่งมรรคจิตจึงเป็นไปไม่ได้ และการเกิดขึ้นของมรรคจิตหรือโลกุตตรมรรคนี้เอง เป็นการเกิดขึ้นของสภาพนิโรธ (สมุจเฉทนิโรธ) คือความว่างจากกิเลสมีรากะ เป็นต้น เรียกอีกอย่างว่า สุธมฺมุตตรธรรม, เปรียบเสมือนการใช้มีดที่ตัดเชือก ในขณะที่มีดตัดเชือก สภาพะที่เกิดพร้อมมรรคจิตเป็น(สมุจเฉท)นิโรธ ขณะเดียวกัน เชือกที่ถูกมีดตัด เรียกว่าทุกขนิโรธ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า นิโรธทั้ง ๒ คือขณะนิโรธ และสมุทเฉทนิโรธ เป็นเพียงนิโรธ ไม่พึงเรียกว่านิโรธสัจจะ เพราะนิโรธสัจจะเป็นสภาพของจิตที่สังขารสงบระงับแล้ว ดังผังที่นำมาแสดงนี้

สรุป: จากมติทั้งนิกายฝ่ายปรวาที และนิกายฝ่ายสกวาที จึงเห็นขัดแย้งกันตรงที่นิกายปร

มีภาวะแห่งกิเลสที่ถูกประหารด้วยมรรค, ปฏิบัติสัทธนิโรธ คือความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ได้ถูกประหารด้วยผล, และขณะนิโรธ คือภังค
ขณะของจิต เจตสิก จึงเรียกนิโรธเหล่านี้ว่านิโรธสามัญ, ส่วนภาวะของจิตที่กิเลสสงบระงับ เรียกนิโรธสัจจะ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่ง
สภาวะของตน จึงเรียกอีกอย่างว่านิพพานธาตุ มักใช้เรียกแทนนิโรธสัจจะเมื่อปรากฏกับพระชินาสพ.

วามุ่งสภาวะที่การดับของสังขาร คือตริโกไปตามอาการ(ดับ)ที่ปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะสังขารทั้งหลายดับไปโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด, เพราะสังขารเป็นปัจจัย ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งมวล สัญญาทั้งหลายจึงดับ ความสิ้นทุกข์ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้”^๗

ฉะนั้นการดับของสังขารที่ภังคขณะของจิต (ขณะนิโรธ) กับสมุจเฉตนิโรธขณะเกิดมรรคจิต จึงเรียกได้ว่าเป็นนิโรธสัจจะ, ส่วนสกวาที่ยืนยันนิโรธสัจจะ หมายถึง ภาวะของจิตที่ไม่มีกิเลสที่เกิดจากปฏิบัติสัทธินิโรธเท่านั้น

๒) ฝ่ายปรวาทิ : เรื่องที่ ๒ ผู้เห็นอานิสงส์ในนิพพาน(นิโรธ) ละสังโยชนได้ นิกายอันธกะยืนยันการดับไปของสังขารที่มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาด้วยว่า “โยคาวจร (ภิกษุ) หากพิจารณาเห็นว่าสุข หมายรู้ว่าสุข มีความรู้สึกว่าสุข น้อมใจไปเนื่องนิคค์สมาสมา ไม่สับสน หยั่งปัญญาลงในพระนิพพานอยู่ ย่อมละสังโยชนได้” โดยให้เหตุผลว่า พระโยคาวจร เมื่อเห็นความยึดมั่นในสังขารนิมิต โดยความน่ากลัวถูกต้องแล้ว ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในสุญญตนิพพาน (ความว่างจากสังขารธรรมทั้งปวง) คือเห็นว่าที่ละสังโยชนได้ ก็เพราะจิตน้อมไปในสุญญตนิพพานที่เกิดขึ้นพร้อมมรรคจิต

ฝ่ายสกวาทิ : ความเห็นของฝ่ายสกวาทิเห็นต่างออกไปว่าที่สังขารดับไปได้ ก็เพราะพระโยคาวจรเจริญวิปัสสนา เห็นไตรลักษณ์ของรูปนามโดยอนัตตานุปัสสนาเป็นประธาน จนบรรลุมรรคจิต มีสุญญตนิพพานเป็นอารมณ์ จึงจะเป็นเหตุให้สังขารดับลงได้ ไม่ใช่กำหนดที่สภาพดับ (นิโรธ) ฉะนั้นจึงไม่ควรคาดคะเนตามพระพุทธพจน์นั้น

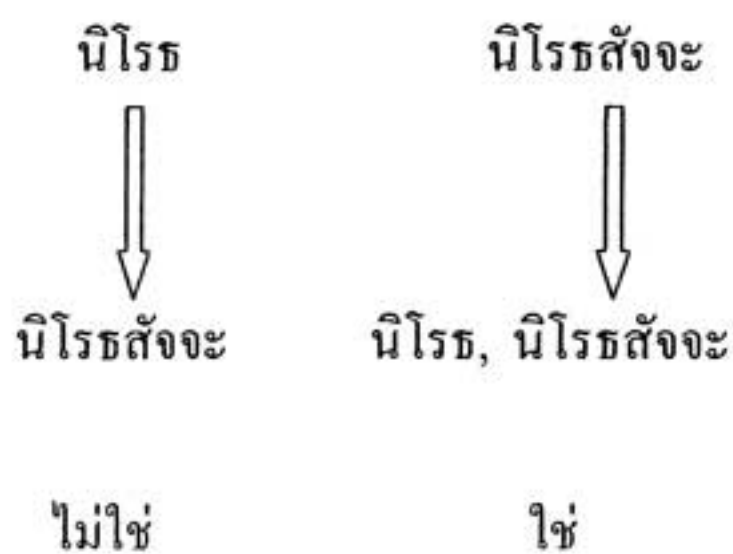
มติของทั้ง ๒ ฝ่ายจึงต่างกันตรงปรวาทิมุ่งสภาวะดับของสังขาร เป็นเหตุให้สังโยชนอื่น ๆ ดับ, ส่วนฝ่ายสกวาทิเห็นว่าการละสังโยชนได้นั้นต้องผ่านการเจริญอนัตตานุปัสสนาจนเกิดมรรคจิตเท่านั้น

^๗ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๙๔/๓๕๓.

๓) ฝ่ายปรวาท : นิกายปุพพเสลียะลงมติสนับสนุนนิกายอันธกะตามมติที่ ๒ (ด้วยเรื่องที่ ๑๒) ว่าอมตะนิพพานเป็นอารมณ์ของสังโยชน์ (อกุศล) ได้ ทั้งยกพระพุทธพจน์ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ปุณฺณ...หมายรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพาน ครั้นหมายรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมสำคัญนิพพาน ย่อมสำคัญในนิพพาน ย่อมสำคัญโดยความเป็นนิพพาน ย่อมสำคัญนิพพานว่าของเรา ย่อมชื่นชมนิพพาน ดังนี้” จึงกล่าวได้ว่าปุณฺณมีอมตะนิพพานเป็นอารมณ์ได้ด้วยการหมายรู้ในความว่างของจิต (ทำให้จิตว่าง) หรือในขณะที่สังขารดับที่มรรคจิต

มติดังกล่าวเป็นการยืนยันว่านิกายปุพพเสลียะก็มีความเห็นว่านิโรธหรืออาการดับของสังขารที่เกิดพร้อมมรรคจิตก็เป็นสิ่งเดียวกับนิโรธสังขะ จึงกล่าวว่า ปุณฺณ...หมายรู้นิพพาน ฯลฯ

ฝ่ายสกวาทก็ยืนยันมติของตนอย่างเดิมว่า โยคาวจรหยังลงสู่ (สุญญตะ) นิพพานด้วยการผ่านวิปัสสนาญาณมาตามลำดับ พึงเจริญนัตตานุปัสสนา ความเป็นไปของวิถิจิตจึงเป็นดังนี้...ย่อมลงสู่ภวังค์ มโนทวาราวชชนะ ปฐมชวณะ(ปริกรรม) ทุติชวณะ(อุปจาร) ตติชวณะ(อนุโลม) โคตรภู มรรค (ประหารกิเลส) ผล ผล หากไม่เจริญนัตตานุปัสสนา ความเกิดแห่งมรรคจิตจึงเป็นไปไม่ได้ และการเกิดขึ้นของมรรคจิตย่อมมีนิโรธ (สุญญตนิพพาน)เป็นอารมณ์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น และนิโรธนั้นเรียกว่านิโรธ ไม่เรียกว่านิโรธสังขะ แต่นิโรธสังขะนั้นจะเรียกนิโรธก็ได้ เรียกนิโรธสังขะก็ได้ นั่นคือ อังจันตะนิโรธ หรือนิโรธล่วงส่วน

จากมติที่แตกต่างกัน จะเห็นได้ว่านิกายฝ่ายปรวาทที่ส่วนมากจะเห็นว่านิโรธที่เกิดตรงมรรคจิตเป็นสิ่งเดียวกับนิโรธสังขะ

ปรวาทินิกายก็ยอมรับมติของสกวาที่ว่านิโรธสังจะหรือนิพพานธาตุนั้นเกิดพร้อมกับ ผลจิต แต่ก็มีความเห็นต่างไปว่า เมื่อผลจิตเป็นวิปากมรรคจิต ฉะนั้นนิโรธกับนิโรธสังจะก็เป็นสิ่งเดียวกัน และนิโรธทั้งสองก็เป็นกุศล ดังนี้

เรื่องนิพพานธาตุหรือนิโรธสังจะเป็นกุศล นิกายฝ่ายปรวาทิ คือนิกายอันธกะ จึงกล่าว (ในเรื่องที่ ๑๑) ว่า นิพพานธาตุ (นิโรธสังจะ) คือสภาพที่สิ้นอาสวะเป็นเพียงชื่อของกุศลจิต (โลกุตตรวิปากจิตหรือผลจิต) เพราะจิตนั้นเป็นผลของโลกุตตรมรรคจิต กล่าวคือ เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นพร้อมกับการประหารกิเลสไปแล้ว ผลจิต ก็คือนิโรธสังจะ จะเกิดต่อทันที เรียกว่า “อกาลิโก” ฉะนั้นนิพพานธาตุ (นิโรธสังจะ) มีสถานะเป็นกุศล เพราะเกิดจากมรรคจิตที่เป็นโลกุตตรกุศล

ฝ่ายสกวาที่แย้งว่าหากนิโรธสังจะเป็นกุศล นิโรธสังจะนั้นจะละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้เป็นต้น, แท้จริงอรรถของกุศล คือ ธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สถานะซึ่งมีลักษณะไม่มีโทษ ให้ผลเป็นความสุข องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘, ส่วนนิพพานเป็นอัปปยาคะธรรม หมายถึงเป็นธรรมที่พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงแสดงโดยความเป็นกุศล อกุศล มีการแสดงโดยความเป็นอย่างอื่น เช่น เป็นอสังขตธรรม เป็นธรรมชาติที่พ้นจากการเกิดดับ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่จิต ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็นปรมัตถ์ กล่าวโดยสรุปผลจิตเป็นจิต ส่วนนิพพานธาตุเป็นภาวะของจิต (ในขณะที่นิกายฝ่ายปรวาทิเห็นว่าผลจิตนั่นเองเป็นนิโรธสังจะหรือนิพพานธาตุ)

ปรวาทิ (นิกายอันธกะ) อ้างเหตุผลยืนยันทัศนะตามลัทธิตนเรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศลว่า พระอรหันต์ยังสะสมบุญ ทั้งเห็นพระอรหันต์ให้จิ๋วแก่ภิกษุอื่น ให้ของเล็กน้อยของฉันท ให้เสนาสนะ ให้ยารักษาโรค มีการสักการะเจดีย์ด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ มีดอกไม้ ของหอม เป็นต้น พระอรหันต์ยังมีการสะสมบุญอยู่ การสะสมนั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อกติ เพื่อกพ เพื่อกความเป็นใหญ่ เพื่อกความเป็นอธิบดี เพื่อกสมบัติใหญ่ เพื่อบริวารมาก เพื่อกความงามในเทพ เพื่อกความงามในมนุษย์ แต่เป็นไปเพื่อกความเป็นปกติดำรงอยู่ เปรียบเหมือนบุคคลผู้บริโภคข้าวปลาอาหารเพื่อให้อรรถภาพเป็นไปได้นั้น ไม่ใช่เพื่อบำรุงเพื่อผลิตเพลิน เพื่อเล่น การสะสมบุญของพระอรหันต์ก็เช่นเดียวกัน ท่านสะสมเพื่อกความคงสภาวะอรหันต์ดำรงอยู่ ท่านไม่ได้สะสมให้เป็นส่วนเกิน

ฝ่ายสกวาที่ไม่ยอมรับมตินี้ เพราะพระอรหันต์เป็นผู้ละอวิชชาได้สิ้นแล้ว อวิชชาคืออะไร? อวิชชาคือความมืดมิดที่ปกปิดสภาพไม่เที่ยงของรูปนาม, เมื่อความไม่เที่ยงของรูปและนามไม่ปรากฏ ตัณหาบ่มเกิด เมื่อตัณหาเกิด อุปาทานบ่มเกิด เมื่ออุปาทานเกิด ภพ (ความปรุงแต่งจิตด้วยกุศลหรือ

อกุศล) ย่อมเกิด เมื่อมีภพก็ต้องมีชาติ (ความปรารถนาที่จะดำรงชีพอยู่) เมื่อพระอรหันต์ทำให้วิชชาสิ้น กระบวนการดังกล่าวก็สิ้นด้วย เปรียบเสมือนพืชผักที่ตัดราก แล้วทิ้งไว้กลางแดด ย่อมตายไปฉับใด เมื่ออวิชชาไม่มี บุญ (บุญญาภิสังขาร) ก็ไม่มี บาปก็ไม่มีฉนั้นนั้น จึงไม่พึงกล่าวว่าพระอรหันต์สะสมบุญ

ทั้งฝ่ายปรวาทิและสกวาทิต่างก็มีเหตุผลต่างกัน ความเห็นจึงขัดแย้งกัน ฝ่ายปรวาทิมุ่งพฤติกรรมหรือตรึกไปตามอาการที่ปรากฏภายนอก ฝ่ายสกวาทิมุ่งไปที่จิต และตัดสินพฤติกรรมของปรวาทิด้วยประเภทของจิต จึงปฏิเสธปรวาทิด้วยเหตุผลนั้น

การกระทำกิจต่าง ๆ ย่อมเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน พระอรหันต์มีกิริยาจิตเป็นสมุฏฐานของการคิด การพูด การทำ กิริยาจิตไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต ไม่ใช่วิบากจิต ฉะนั้นการกระทำใด ๆ ด้วยกิริยาจิตเป็นสมุฏฐาน จึงไม่มีผลบุญผลบาปในอนาคต การคิด การทำ การพูด เป็นเพียงสักแต่ว่าเท่านั้น, อย่างไรก็ตามกิริยาจิตก็มีความต่างกันในด้านปัญญา กล่าวคือ ในขณะที่พระอรหันต์ด้วยความเป็นไปของสังขาร เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน อุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น ในขณะที่นั้น ๆ เป็นการจัดแจงของจิตที่ไม่ต้องใช้ปัญญาใด ๆ เลย, ในขณะที่ต่างกัน หากพระอรหันต์ประกอบกิจกรรมที่เป็นกุศล มีการให้ทาน ให้จิวรแก่ภิกษุอื่น ให้ของเคี้ยวของฉัน ให้เสนาสนะ ให้ยารักษาโรค มีการสักการะเจดีย์ด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ มีดอกไม้ ของหอม เป็นต้น ในขณะที่นั้นพระอรหันต์ต้องใช้ปัญญา (กิริยาสัมปชัญญะ) ประกอบด้วย แต่ว่าการกระทำกุศลนั้น ๆ ไม่มีผลบุญผลบาปในอนาคต.

นิกายอันธกะยังยืนยันมติของตนว่าจิตพระอรหันต์เป็นกุศลแท้จริง เพราะพระอรหันต์เมื่อจะปรินิพพานย่อมเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ไม่หลงในการปรินิพพาน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระอรหันต์มีกุศลจิตปรินิพพาน (เรื่องที่ ๑๓)

ฝ่ายสกวาทิแย้งว่า พระอรหันต์เป็นกิริยาสัมปชัญญะปรินิพพาน นิพพานเป็นอารมณ์ หาใช่กุศลสัมปชัญญะไม่ หากว่าเป็นกุศลสัมปชัญญะย่อมจะต้องมีกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ แต่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์ จึงกล่าวไม่ได้ว่าพระอรหันต์ปรินิพพานด้วยกุศลจิต

เรื่องการบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน (เรื่องที่ ๑๔) นิกายอุตตรปถกะ เชื่อว่าบุคคลย่อมตรัสรู้ในขณะที่อยู่ในครรภ์ได้ ดังเช่นพระโสคาบันประเภทสัตตักขัตตอุปมะ หรือบุคคลผู้ละตัณหาได้ ๓ (เครื่องร้อยรัดให้สัตว์ติดอยู่ในวัฏฏสงสาร ได้แก่ สักกายะทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพต

ปรามาส) ที่ยังต้องเที่ยวอยู่ระหว่างมนุษย์กับเทวดาภายใน ๗ ปี ปรีนิพพาน ย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ในขณะที่อยู่ในครรภ์หรือฝันได้ หากบุคคลนั้นกำหนดความว่างเป็นอารมณ์

ฝ่ายสกวาทิแย้งว่า เหตุแห่งการตรัสรู้ธรรมคือสัมมาทิฐิ (ความเห็นถูก) ปรโตโมสะ (กัลยาณมิตร) และโยนิโสมนสิการ (ความคิดอย่างถูกวิธี) เป็นต้น จะต้องมีที่นั่นด้วย อีกประการหนึ่งการหลับ จิตเป็นภวังค์ส่วนมาก และการฝันนั้น จิตก็ขาดวิริยะ ฉะนั้นความเป็นใหญ่ของจิต (อินทรีย์) การภาวนา และการกำหนดกรรมฐาน ย่อมไม่มี เมื่อไม่มีเหตุแห่งการตรัสรู้ การตรัสรู้จะมีได้ที่ไหน

เรื่องการบรรลุหัตตผลของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน (เรื่องที่ ๑๕) นิคายอุตตรปถะบางพวก เชื่อว่าการบรรลุหัตตผลนั้น เป็นอกาลิโก ไม่ขึ้นอยู่กับกาล แม้ขณะหลับและฝันไปก็ตามหากบุคคลนั้นมีความว่างเป็นอารมณ์ ย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคลได้

ฝ่ายสกวาทิแย้งว่า การบรรลุธรรมย่อมไม่มีแก่บุคคล ๓ ประเภท คือ สัตว์อยู่ในครรภ์ ๑ แก่ผู้หลับ ๑ แก่ผู้ฝัน ๑

วิถีจิตของผู้บรรลุนิพพาน

การปรีนิพพานของพระอรหันต์ การตรัสรู้ของบุคคลที่อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน หรือการบรรลุพระอรหันต์เกิดขึ้นในครรภ์และผู้ฝันได้หรือไม่ เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันระหว่างปรวาทิกับสกวาทินำมานาวิเคราะห์ เพราะต่างฝ่ายต่างก็มีเหตุผลที่เป็นไปได้ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

วิถีจิตของผู้บรรลุนิพพานมีมติที่นำมาศึกษา ๓ เรื่อง ได้แก่

๓.๓.๑ เรื่องพระอรหันต์ปรีนิพพานขณะมีกุศลจิต (มติที่ ๑๓)

๓.๓.๒ เรื่องการบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน (มติที่ ๑๔)

๓.๓.๓ เรื่องการบรรลุหัตตผลของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์ (มติที่ ๑๕)

ในเรื่องดังกล่าว มีประเด็นสำคัญที่นำมาวิเคราะห์คือวิถีจิตของผู้บรรลุธรรมว่าเป็นวิถีจิตประเภทไหน หากนำมาศึกษาอย่างละเอียดแล้ว จะสามารถนำไปสู่คำตอบได้

วิธิจิต คือกลุ่มของจิต ๑๗ ดวง ที่เกิดขึ้นเพื่อทำกิจใดกิจหนึ่ง มีการเห็น การได้ยิน ฯลฯ ถึง วิธิจิตก่อนตาย ที่เกิดดับติดต่อกันเป็นแถวโดยไม่มีภวังค์จิตขึ้นคั่นระหว่างวิธินั้น

วิธิจิตเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง ได้แก่ทางปัญจทวาร เรียกปัญจทวารวิธิต และทางมโนทวาร เรียกว่า มโนทวารวิธิต

เมื่อว่าโดยกาลของวิธิจิต ย่อมเกิดขึ้นได้ ๓ กาล ได้แก่ ปฏิสนธิกาล กาลที่เกิดขึ้นในภพใหม่, ปวัตติกาล กาลปัจจุบัน, และมรณาสันนกาล กาลใกล้ตาย

วิธิจิต หรือความเป็นไปของจิตและเจตสิกในปฏิสนธิกาล เรียกว่า “วิธิมุตตจิต” เป็นจิตที่พ้น วิธิต เป็นจิตที่ไม่อยู่ในวิธิต เป็นจิตที่ไม่ใช่วิธิต จึงไม่นำมาแสดงในที่นี้

ในที่นี้จะแสดงเฉพาะวิธิจิตของพระอรหันต์ใกล้ตาย และวิธิจิตที่เกี่ยวกับการบรรลुरुธรรมเท่านั้น

มรณาสันนวิธิตของพระอรหันต์

วิธิจิตของพระอรหันต์ก่อนตาย ซึ่งเรียกว่าปรินิพพานนั้น เป็นวิธิจิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารเท่านั้น ต่างกับปุถุชน ปุถุชนเมื่อใกล้ตาย วิธิจิตเกิดได้ ๒ ทาง คือทางปัญจทวาร หรือทางมโนทวาร ทั้งอารมณ์ก่อนตายของพระอรหันต์ก็ไม่มี ส่วนของปุถุชนย่อมมีอารมณ์ ๓ ได้แก่ กรรมอารมณ์ กรรม นิमितอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์

มรณาสันนวิธิตของพระอรหันต์แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

๑. กามชวณะมรณาสันนวิธิต คือจิตที่เกิดขึ้นต่อจากชวณะที่เป็นมหากิริยา เรียกว่าปรินิพพาน สามัญ และในที่นี้จะแสดงเฉพาะเรื่องนี้เท่านั้น

๒. ฌานสมนันตรวิธิต คือจิตที่เกิดขึ้นต่อจากฌานสมาบัติวิธิต

๓. ปังจเวสกขณสมนันตรวิธิต คือจิตที่เกิดขึ้นต่อจากวิธิตที่พิจารณาองค์ฌาน

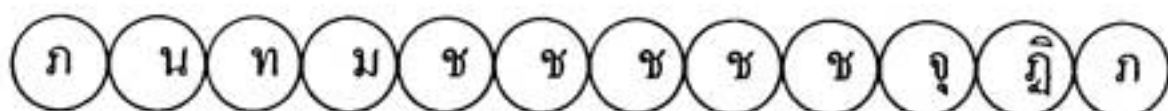
๔. อภิญญาสมนันตรวิธิต คือจิตที่เกิดขึ้นต่อจากอภิญญวิธิตที่แสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ

๕. ชีวิตสมสึตติ คือจิตที่เกิดขึ้นต่อจากการพิจารณา มรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่ ประหารแล้ว

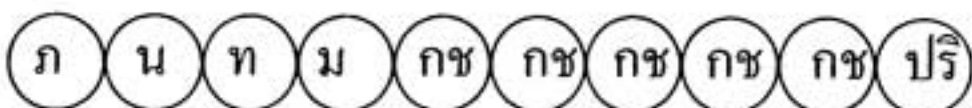
ปรินิพพาน หรือชาวโลกเรียกว่า การตาย นั้น พระอรหันต์ย่อมต่างจากปุถุชน กล่าวคือ ปุถุชนย่อมมีอารมณ์ ๓ ได้แก่ กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ อันเกิดจากกุศล หรือ อกุศลที่เคยทำมา มาปรากฏก่อนตาย ส่วนพระอรหันต์ไม่มี เหตุที่พระอรหันต์ไม่มีอารมณ์ ๓ นั้น เพราะ ชวณะจิตของพระอรหันต์เป็นมหากิริยาจิต ไม่ใช่กุศลชวณะหรืออกุศลชวณะเหมือนปุถุชน เป็นจิตที่เกิด

ขึ้นทำกิจโดยสักแต่ว่า เป็นจิตที่ไม่มีวิบาก ฉะนั้นปฏิสนธิกิจหรือการเกิดในภพใหม่จึงไม่มี ดังแบบจำลองวิถีจิตนี้

ปุณฺณ

พระอรหันต์

ภ = ภวังคจิต, น = ภวังคจลนะ, ท = ภวังคุปัจเฉทะ

ม = มโนทวาราวชชนะ, กช = มหาภิรยาชชนะ(พระอรหันต์)

ช = ชชนะ(ปุณฺณ), ปริ = ปรินิพพาน, จ = จุตติ, ฎ = ปฏิสนธิ

๑) นิกายอรรถกะเห็นว่าพระอรหันต์ปรินิพพานด้วยกุศลจิต (เรื่องที่ ๑๓) หรือมีสติสัมปชัญญะ เพราะโดยปกติแล้วพระอรหันต์เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอันไพบูรณ์แล้วทุกขณะจิต ฉะนั้นก่อนที่พระอรหันต์จะปรินิพพาน ย่อมเป็นผู้ไม่หลงปรินิพพาน ซึ่งต่างกับปุณฺณที่สังสมกรรมเป็นอาจิณ การสังสมกรรมนั้น ย่อมเป็นกรรมนิมิต เช่น เห็นภาพตนในขณะที่ให้ทาน หรือเห็นภาพตนกำลังฆ่าสัตว์, บางคนก็นึกถึงกรรมที่ตนทำมาทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศล เรียกว่ากรรมอารมณ์, ในที่สุดไม่ว่าจะเป็นกรรมนิมิตหรือกรรมอารมณ์ก็ตาม ก็จะเกิดคตินิมิต คือภพที่บุคคลนั้นจะต้องไปปฏิสนธิแน่นอน ส่วนพระอรหันต์ถึงมีทั้งกรรมนิมิต กรรมอารมณ์ คตินิมิต ก็ตาม แต่ท่านมีสติสัมปชัญญะ มีความรู้ทั่วพร้อม ไม่หวั่นไหวแล้ว ฉะนั้นจึงไม่ต้องเกิดในภพใหม่

นิกายฝ่ายสกวาทิไม่เห็นด้วยกับมตินี้ และแย้งว่า ถ้าหากจิตพระอรหันต์ พระอรหันต์ก็ต้องเป็นผู้สร้างสมอยู่ซึ่งบุญญาธิการ สร้างสมอยู่ซึ่งอเนกชาภิสังขาร ทำอยู่ซึ่งกรรมที่เป็นไปเพื่อคติ เพื่อความเป็นใหญ่ เพื่อความเป็นอธิบดี เพื่อสมบัติใหญ่ เพื่อบริวารมาก เพื่องามในเทพ เพื่อความงามในมนุษย์ ฉะนั้นเมื่อท่านจะปรินิพพาน ท่านจะต้องมีกุศลกรรมนิมิต หรือนึกถึงกุศลกรรมอารมณ์ และเกิดคตินิมิต คือภพใหม่ การเกิดใหม่จึงต้องมีแน่นอน, แท้จริงแล้วปรินิพพานของพระอรหันต์ ท่านปรินิพพานทางมโนทวารมรณาสันนวิธิต่างเดียว เรียกว่ากามชชนะมรณาสันนวิธิตี คือจตุตถจิตที่เกิดขึ้นต่อจากชชนะที่เป็นมหาภิรยา จึงไม่ใช่ (มหาวิบาก) ที่มีกรรมนิมิต กรรมอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ แต่ประการใด

ความต่างในมติของฝ่ายปรวาทีกับฝ่ายสกวาทินี้ มีประเด็นที่ควรศึกษาคือ มรณาสันนวิถีกุศล
ชวณะ และมหาภิรียาชวณะ

มรณาสันนวิถิ เป็นวิถิจิตสุดท้ายก่อนจุติ (ตาย) ในมรณาสันนวิถินี้มีชวณะจิตเพียง ๕ ดวง
ซึ่งต่างกับวิถิจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ทางทวารต่าง ๆ ที่มีชวณะจิต ๗ ดวง เมื่อสุดวิถิของมรณาสันนวิถิ จุติ
จิตก็เกิดขึ้นแน่นอน ๑ ขณะ สัตว์นั้นจะต้องถึงแก่ความตาย

ในปฺลูชน เมื่อจุติเกิดและดับลง ปฏิสนธิก็เกิดขึ้นทันที ไม่มีจิตอื่นมาคั่นเลย เมื่อกล่าวโดย
ชาวโลกแล้ว ตายแล้วต้องเกิดทันที (ยกเว้นพระอรหันต์ ท่านไม่มีปฏิสนธิ)

สัตว์ที่ใกล้ตาย ก่อนที่จุติจิตจะเกิด ถ้ามีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นอารมณ์ มรณาสันน
วิถินั้นเรียกว่า มรณาสันนวิถิทางปัญจทวาร, ถ้าหากมีความนึกคิด เรียกมรณาสันนวิถินั้นว่า มรณา
สันนวิถิทางมโนทวาร

ในมรณาสันนวิถิมี กรรมอารมณ์ กรรมนิमित คตินิมิต เป็นอารมณ์แน่นอน การเกิดขึ้นของ
กรรมอารมณ์ กรรมนิमित คตินิมิต ที่เกิดขึ้นเป็นเครื่องบ่งบอกภพชาติที่สัตว์นั้นจะไปปฏิสนธิหลังจากจุติ
จิตดับ

ในพระอรหันต์ เมื่อจุติจิตดับ ปฏิสนธิจิตไม่มี คือจุติจิตดับนั้นคือสภาพนิพพาน ไม่มีการ
เกิดขึ้นในที่ใด ๆ เลย

ในมรณาสันนวิถิของพระอรหันต์ไม่มี กรรมอารมณ์ กรรมนิमित คตินิมิต เหมือนปฺลูชน
เพราะชวณะจิตของท่านที่เสวยอารมณ์ เป็นมหาภิรียาชวณะจิต คือจิตที่เกิดขึ้นทำกิจสักแต่ว่าทำ ไม่มี
วิบากต่อไปเหมือนกุศลชวณะจิต เมื่อไม่มีวิบากท่านจึงไม่มีการเกิดในภพใด ๆ เลย

เหตุที่กุศลชวณะต้องมีวิบากต่อไปก็เพราะกุศลยังเป็นสังขารที่เกิดจากอวิชชาชื่อ ปุญญาภิ
สังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดวิปากวิญญาณ ส่วนภิรียาชวณะเป็นจิตที่ปราศจากอวิชชา จิตนั้นจึงไม่ใช่กุศล
ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่วิบาก ทั้งไม่ใช่ปัจจัยแห่งกุศล และอกุศลในอนาคต

สรุปว่า ฝ่ายปรวาทิเห็นว่ามรณาสันนวิถิของพระอรหันต์มีกรรมอารมณ์ กรรมนิमित คติ
นิमित แต่กรรมนั้น คตินั้น ไม่มีผล เป็นเพียงภิรียา คือสักแต่ว่าเท่านั้น เพราะการปรินิพพานของพระ

อรหันต์นั้นประกอบด้วยสติสัมปชัญญะบริบูรณ์, ส่วนฝ่ายสกวาที่เห็นว่ามรณกาลสั้นวิถีของพระอรหันต์ไม่มีกรรมอาภรณ์ กรรมนิมิต คตินิมิต เพราะชวนจิตของพระอรหันต์เป็นกิริยาชวนะ คือสักแต่ว่าเท่านั้น

การบรรลุลุทธิธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์และผู้ฝืนหรือไม่ ?

ในเรื่องนี้มี ๒ มติ ได้แก่

๑. การบรรลุลุทธิธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรรค์และผู้ฝืน หรือผู้อยู่ในครรรค์กับผู้ฝืนก็บรรลุลุทธิธรรมได้ (เรื่องที่ ๑๔)

๒. การบรรลุลุทธิธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรรค์และผู้ฝืน หรือผู้อยู่ในครรรค์กับผู้ฝืนก็บรรลุลุทธิธรรมได้ (เรื่องที่ ๑๕)

ก่อนการลงมติว่าการบรรลุลุทธิธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์หรือไม่ นั้น จะต้องศึกษาถึงเรื่องภวังคจิตให้ชัดเจนตามลำดับดังนี้

คำว่า ภวังค์ เมื่อแยกศัพท์ออกเป็น ๒ ก็คือ ภว+องฺค ภว แปลว่า ภพ หรือชาติ องฺค แปลว่า ส่วนประกอบ จึงแปลโดยใจความว่า องค์แห่งภพ, ภวังคจิต จึงหมายถึงจิตที่รักษาภพ หรือรักษาชาติ มนุษย์จนถึงสิ้นอายุขัย

ภวังคจิต เป็นจิตที่เรียกว่า วิถิมุตฺติ หมายถึงจิตที่ไม่ได้ทำหน้าที่รับอารมณ์ด้วยการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และคิดเรื่องราวต่าง ๆ เป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่ภวังค์เท่านั้น ฉะนั้น ภวังคจิตนี้จึงต่างกับจิตในขณะตื่น จิตในขณะตื่นเป็นจิตขึ้นสู่วิถี ซึ่งเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง กิริยาบ้าง, จิตในขณะตื่นนั้นเป็นมหากุศล (ยกเว้นจิตพระอรหันต์) ที่มีกำลังมาก มีวิริยะมาก เจตสิกที่เกิดร่วมก็มีกำลังมากตามด้วย มหากุศลจิตนี้จึงมีอำนาจในการดับอกุศลหรือประหาณกิเลสได้เด็ดขาดเป็นสมุทเฉทประหาณ เรียกมหากุศลจิตนั้นว่ามรรคจิต (เพราะในขณะนั้นมีนิพพานหรือนิโรธสามัญ เป็นอารมณ์)

ภวังคจิต ก็คือมหาวิปากจิตเป็นผลของมหากุศลจิตจากภพก่อน ที่ทำหน้าที่จุติ มีอารมณ์จากอารมณ์ก่อนตาย สภาพจิตโดยทั่วไปของภวังคจิตนี้ ปราภุชัคในขณะหลับสนิท เป็นจิตที่สงบ มีกำลังอ่อน ไม่มีวิริยะอุตสาหะ เจตสิกที่เกิดร่วมมีกำลังอ่อน

ทารกในครรภ์กับผู้หลับ ล้วนมีจิตที่ทำหน้าที่อย่างเดียวกัน คือการรักษาภวังค์ (ภพ) ของมหาวิปากจิตเป็นส่วนมาก

๒) นิขาอุตตรปลดกะเห็นว่าการบรรลุธรรมมิได้ในทารกที่อยู่ใครรภ์และผู้ฝัน (เรื่องที่ ๑๔) หากทารกนั้นและผู้ฝนนั้นมีความว่าง (สุญญตธรรม) เป็นอารมณ์ เพราะทารกมีโสททวารวิถี ชิวหาทวารวิถี กายทวารวิถี มโนทวารวิถี เหมือนบุคคลที่พ้นแล้วจากครรภ์ ฉะนั้น

๓) พระโศคาบันที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาที่เที่ยงต่อการตรัสรู้ในชาติปัจจุบัน และความยาวนานของเวลาที่อยู่ในครรภ์ก็เกื้อกูลการบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ (เรื่องที่ ๑๕) เพราะการบรรลุพระอรหันต์ของโยคาวจร ใช้เวลาเพียงสั้น ๆ ที่อาสนะเดียวนั้นก็มี อีกประการหนึ่งการฝนนั้น ถ้าผู้ฝัน ฝันไปสู่ความว่าง (สุญญตธรรม) ได้ ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้เช่นกัน เพราะวิถีจิตในขณะที่ฝนน้อมมีกำลังมากจนถึงตทาลัมพนวาระ(วิถีจิตที่แรงที่สุด) ก็มี

นิกาฝ่ายสกวาทิเห็นแย้งว่า การบรรลุธรรมย่อมอาศัยการเกิดขึ้นของสัมมาทิฏฐิ อันเกิดจากปรโตโมสะหรือเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นจากผู้อื่น การรับฟังคำแนะนำจากกัลยาณมิตร เป็นต้น และโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาธรรมอย่างถูกต้อง เช่น กำหนดหมายถึงสภาพรูปนามและลักษณะความไม่เที่ยงของรูปนามที่เป็นปัจจุบันอารมณ์เท่านั้นจึงจะบรรลุหรือตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ได้

เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฏฐิคือมีความเห็นอย่างถูกต้องแล้ว เช่นเห็นสภาวะธรรม ได้แก่ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ เป็นต้น ล้วนเป็นรูปเป็นนามที่มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา, เมื่อบุคคลมนสิการไตรลักษณ์ของธรรมทั้งหลายอยู่นั้น จิตย่อมแล่นเข้าสู่มรรควิถี เกิดมรรคจิตขึ้นประหารกิเลสเป็นพระอรียบุคคล ฉะนั้นผู้ตื่นอยู่เท่านั้นที่ตรัสรู้ได้ ผู้อยู่ในครรภ์ไม่สามารถตรัสรู้ได้, ผู้อยู่ในครรภ์จัดเป็นผู้ประมาท ไม่มีภาวนานุโยค เป็นผู้หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ การตรัสรู้จะมีได้แก่ไหน.

ในขณะที่ฝนนก็เช่นเดียวกัน ความฝนนั้นจะเกิดขึ้นในขณะที่หลับไม่สนิท วิถีจิตที่เกิดขึ้นเป็นกามชวณะมโนทวารวิถี เป็นวิถีที่เกิดขึ้นทางมโนทวารเพียงทางเดียวเท่านั้น

นิมิตหรือภาพที่ปรากฏในขณะที่ฝนนั้น ย่อมมีความชัดเจนบ้าง น้อยบ้าง หรือบางครั้งก็น้อยสุดจนไม่รู้เรื่องราว และเรื่องที่ฝนนก็เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง แต่เป็นกุศลและอกุศลที่มีกำลังน้อย ไม่แรงกล้าเหมือนกุศลและอกุศลที่เกิดขึ้นทางปัญจทวารโดยตรง

ความฝืนยอมเกิดจากเหตุ ๔ ประการนี้ คือ

๑. บุพพนิमित หมายถึงกุศลหรืออกุศลที่เคยทำไว้ในอดีตชาติ หรืออดีตปัจจุบันชาติมา กระทบใจให้ฝืน
๒. จิตอ้าวรณ คืออารมณ์ที่จิตหน่วงเอาไว้อย่างมั่นคง จนเกิดเป็นนิमित
๓. เทพสังหรณ์ คือการคลบั่นคาลของเทวดา
๔. ธาตุกำเริบ เช่นท้องไส้ไม่ดี เป็นต้น

จิตที่ฝืนเป็นจิตที่มีเจตนาอ่อน ไม่มีสัมปชัญญะ และเป็นผู้ประมาท จิตไม่ถึงฌานที่ทำให้เกิดกำลังในการประหารกิเลสได้ จึงกล่าวได้ว่า ทารกผู้อยู่ในครรภ์และผู้ฝืนไม่สามารถบรรลุธรรมได้ และไม่สามารถตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ได้

จากการอ้างเหตุผลของทั้ง ๒ ฝ่าย จึงสรุปได้ว่า นิกายฝ่ายปรวาที่เห็นว่าพระโศคาบันสามารถตรัสรู้ได้ในครรภ์ เพราะท่านเที่ยงต่อการตรัสรู้แล้ว หากมีปัจจัยเกื้อกูลในการตรัสรู้ เช่นระยะเวลาที่ยาวนานในขณะที่อยู่ในครรภ์ เช่นครรภ์ของนางสุปปวาสา มารดาพระสิวลี ตั้งครรภ์นาน ๗ ปี เป็นต้น

ฝ่ายสกวาที่เป็นว่าการตรัสรู้จะมีได้ในขณะตื่น พระอริยบุคคลจะตรัสรู้ธรรมได้จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติไม่ผิด มีขั้นตอนที่สำคัญ ได้แก่

๑. อินทริยสังวร คือการสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำจิตใจเมื่อรับรู้อารมณ์
๒. โภชเน มัตตัญญูตา คือรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่บริโภคอาหารด้วยความมัวเมา เพื่อตกแต่ง เป็นต้น
๓. ชาคริยานุโยค คือการหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน

นอกจากนี้ บุคคลจะต้องมีกัลยาณมิตร มีโยนิโสมนสิการในไตรลักษณ์ของรูปนาม อันเป็นอารมณ์ของมรรคจิตที่ประหารกิเลสได้ จึงปฏิเสธมติฝ่ายสกวาที่.

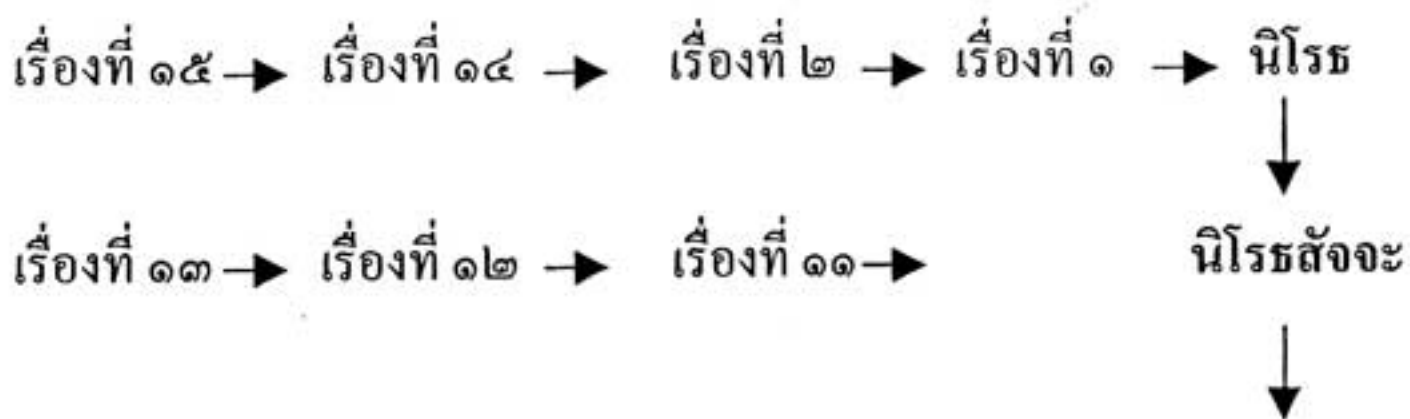
สรุป : เรื่องที่ ๑ มีมติว่า นิโรธ เป็นสิ่งเดียวกับ นิโรธสังจะ
 เรื่องที่ ๒ มีมติว่า การเห็นนิโรธ เป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้
 เรื่องที่ ๑๑ มีมติว่า นิโรธสังจะเป็นสิ่งเดียวกับผลจิต(ปฏิปัสสทธินิโรธ)
 เรื่องที่ ๑๒ มีมติว่า นิพพานธาตุเป็นอารมณ์ของอกุศล(สังโยชน์)ได้

เรื่องที่ ๑๓ มีมติว่า พระอรหันต์ปรินิพพานขณะมีกุศลจิต

เรื่องที่ ๑๔ มีมติว่า การบรรลุธรรมของสัตว์มีได้กับผู้หลับและผู้ฝัน

เรื่องที่ ๑๕ มีมติว่า การบรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมมีได้ในขณะหลับและใน
ขณะฝัน

แผนภูมิอธิบายความสัมพันธ์ของปัญหา

ปัญหาที่ต้องการทราบคือนิโรธ และนิโรธสังจะ

อธิบายได้ดังนี้ :

เรื่องที่ ๑๕ สนับสนุน	เรื่องที่ ๑๔	}	นิโรธ
เรื่องที่ ๑๔ สนับสนุน	เรื่องที่ ๒		
เรื่องที่ ๒ สนับสนุน	เรื่องที่ ๑		
เรื่องที่ ๑๓ สนับสนุน	เรื่องที่ ๑๒		
เรื่องที่ ๑๒ สนับสนุน	เรื่องที่ ๑๑	⇒	นิโรธสังจะ

จากการถกเถียงกันระหว่างปรวาทีกับสกวาทิในเรื่องอาการดับของสังขาร ทำให้ทราบว่า “นิโรธสังจะ” ในความหมายของฝ่ายปรวาทิ หมายถึงการดับของสังขารที่ดับพร้อมจิต กับการดับของสังขารที่มรรคจิต หรือกล่าวได้ว่าสภาวะนี้ปรากฏได้ที่ภังคขณะของจิต ๑ และปรากฏในขณะที่มรรคจิต ประหาร ๑ ความหมายสูงสุดของมคติกคือการดับไปของสังขารเท่านั้น ไม่ได้มุ่งที่สภาวะของจิต

ความหมายของ “นิโรธสังจะ” ของฝ่ายสกวาทิ หมายถึงสภาวะของจิตที่ปราศจากกิเลส (ไม่ใช่ตัวจิต) เกิดขึ้นพร้อมผลจิต (ปฏิปัสสัทธินิโรธ) ส่วนการดับของสังขารที่เกิดพร้อมมรรคจิตเรียกว่า ทุกขนิโรธบ้าง สมุจเจตนิโรธบ้าง จัดเป็นนิโรธที่ไม่ใช่ นิโรธสังจะ

กล่าวโดยสรุปก็คือนิกายฝ่ายปรวาที่พยายามจะบอกว่านิโรธสังจะหรือนิพพานธาตุนั้น คือ การดับของสังขารหรือความว่างของสังขาร (สูญญตธรรม) หรือมุ่งการดับทุกข์ ตรงมรรคจิต เป็นการ มุ่งถึงอธิบายลักษณะของนิพพาน (Quality) ที่คนให้ความหมายว่าดับ (เช่น ไฟดับ ก็เรียกว่าไฟนิพพาน)

ฝ่ายสกวาที่มุ่งอธิบายว่านิโรธสังจะ หรือนิพพานธาตุคือสภาวะที่เกิดขึ้นพร้อมผลจิตในขณะ ที่ (ผล) จิตปราศจากกิเลส เป็นการมุ่งอธิบายนิพพานเชิงสภาวะ (Condition) ความเห็นทั้งสองฝ่ายจึงขัดแย้ง กัน

๓.๒ ความเห็นขัดแย้งเกี่ยวกับลักษณะของนิพพาน

เป็นประเด็นเกี่ยวกับความเป็นอสังขตะของนิพพานธาตุ ประเด็นนี้มีสาระที่ต้องศึกษาว่า อสังขตะมีลักษณะอย่างไร? ควรมีการศึกษามุ่งหาคำตอบให้ชัดเจนของสภาพ อสังขตธรรม เมื่อได้คำตอบ ชัดเจนและนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินปัญหาที่ขัดแย้ง จะช่วยวินิจฉัยเรื่องที่เป็นปัญหาได้

อสังขตะ หมายถึงลักษณะของนิพพานธาตุ เป็นลักษณะที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่มีการ ประชุมกันเพื่อปรุงแต่ง ซึ่งตรงข้ามกับสังขตะคือมีการประชุมกันปรุงแต่ง มีนามรูปแต่ง หรือกรรม จิต อกุศล และอาหาร เป็นต้น จึงอธิบายดังนี้

นิพพานเป็นอสังขตะธาตุ เพราะไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ กรรม จิต อกุศล อาหาร ดังนี้

กรรม (เจตนา) :

๑. ตกแต่งรูป, รูปต่าง ๆ ข้อมถูกปรุงแต่งด้วยกรรม เช่น จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป จตุ โวการภูมิ ซึ่งกุศลเจตนา ๘๕ ในจิต ๘๕ เป็นปัจจัยปรุงแต่งรูปนั้น ๆ

๒. ตกแต่งจิต, โดยปกติแล้ว กุศลเจตนา ๘๕ ในจิต ๘๕ ตกแต่งจิต ๘๕ เจตสิก ๕๑ (เว้น เจตนา) นั่นเอง

นิพพานไม่ใช่รูป ไม่ใช่จิต จึงไม่มีการปรุงแต่งด้วยกรรม (เจตนา)

จิต :

๑. โคยปกติ รูปย่อมถูกปรุงแต่งด้วยจิต เช่น กุศลจิต ๒๑ และเจตสิก ๓๘ ย่อมปรุงแต่งกุศลจิตตชรูป

๒. โคยปกติ จิตย่อมถูกปรุงแต่งด้วยโลภะ อโลภะ โทสะ อโทสะ โมหะ อโมหะ จิตจึงเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง

นิพพานไม่ใช่รูป ไม่ใช่จิต จึงไม่มีการปรุงแต่งด้วยจิต

อตุ (เตโชธาตุ)

เตโชธาตุ คือความเย็น ความร้อน ที่อุปถัมภ์รูปต่าง ๆ ทั้งหลายทั้งภายใน เช่นความอบอุ่นของร่างกาย หรือรูปภายนอก เช่นอากาศ พื้นดิน ต้นไม้

นิพพานไม่ใช่รูป ไม่ใช่จิต จึงไม่มีการปรุงแต่งด้วยอตุ

อาหาร

โคยปกติแล้ว รูปและนามย่อมถูกปรุงแต่งด้วยอาหาร ๓ ได้แก่ ผัสสาหาร เจตนาหาร วิญญานาหาร ได้แก่

๑. ผัสสะ เจตนา และวิญญาน ในกุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ เป็นอาหารปัจจัยอุดหนุนให้นามที่เป็นกุศลได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ในปัจจุบัน

๒. ผัสสะ เจตนา และวิญญาน ในกุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ เป็นอาหารปัจจัยอุดหนุนให้รูปที่เป็นกุศลได้แก่ กุศลจิตตชรูป ในปัจจุบัน, ส่วนกวมพิงการาหารทำให้กัมมชรูปที่เป็นอพยากฤตเกิด ด้วยอำนาจชนกสัตติ หรือการเกิดขึ้นของอาหารรูป

นิพพานไม่ใช่รูป ไม่ใช่จิต จึงไม่มีการปรุงแต่งด้วยอาหาร

ลักษณะของอสังขตธรรม คือ

ความไม่เกิด ๑ : ความไม่เกิดขึ้นอีกของสังขารต่าง ๆ

ความไม่เสื่อมปรากฏ(เที่ยง) ๑ : ความไม่ปรากฏความแก่และความแตกดับ

เมื่อตั้งอยู่ความแปรเป็นอย่างอื่นไม่ปรากฏ ๑ : ตั้งอยู่เพราะมีสภาพเที่ยง, ไม่ได้ตั้งอยู่เพราะ

ความถึงฐานะคือความเป็นวิบากของธรรมอื่น

จากสภาพเป็นนามธรรมซึ่งมีลักษณะ ๓ ประการ ดังกล่าว จึงมีนิกายต่าง ๆ ในสมัยพระเจ้าอโศก (พ.ศ. ๒๗๑-๓๑๒) มีความเห็นต่างกันไป แต่ละนิกายพยายามอธิบายด้วยการยกเอาสิ่งที่เข้าใจว่ามีสภาพเป็นอสังขตะ มีความเที่ยงเป็นต้น พร้อมทั้งยืนยันความเห็นของตนด้วยพุทธพจน์ที่สอดคล้องกับความเชื่อของตนมาแสดง จึงทำให้ความหมายของอสังขตธรรมต่างกัน

สภาพเที่ยงของอสังขตะของฝ่ายปรวาที่มีสาระที่มีความสัมพันธ์กันทั้งหมด ๔ เรื่อง ได้แก่

๑. ผลแห่งความเป็นสมณะ (สามัญญผลหรือผลจิต) เป็นอสังขตะ (เรื่องที่ ๓) การละกิเลสด้วย การเกิดขึ้นแห่งผลจิตด้วย เพราะเหตุนั้นผลจิตจึงเป็นอสังขตะ

๒. นิยาม(อริยมรรค)เป็นอสังขตะ (เรื่องที่ ๕) อริยมรรคเกิดขึ้นแล้วในบุคคลใดก็ดี บุคคลนั้นย่อมเที่ยง เพราะเหตุนั้นอริยมรรคจึงเป็นอสังขตะ โดยอรรถว่าเป็นของเที่ยง

๓. อริยสัจ ๔ เป็น อสังขตะ (เรื่องที่ ๗) ได้แก่ทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ มรรคสัจ เป็นอสังขตะ

๔. นิโรธสมาบัติเป็น อสังขตะ (เรื่องที่ ๘) เห็นว่า ถ้านิโรธสมาบัติไม่เป็นสังขตะ นิโรธสมาบัติก็ต้องเป็นอสังขตะ

อสังขตะโดยอรรถว่าเที่ยง

๑) เรื่องนิกายปุปฺพเสลียะเห็นผลจิตเป็นอสังขตะ(เรื่องที่ ๓) โดยให้เหตุผลว่าผลจิตมีนิพพาน(ปฏิปัสสัทธินิโรธ)เป็นอารมณ์ ผลจิตจึงเป็นสิ่งเดียวกับนิพพาน(ธาตุ) คือมีสภาพเป็นอสังขตะ(อรรถว่าเที่ยง)เพราะในขณะนั้น ๆ มีนิพพาน(ปฏิปัสสัทธินิโรธ)เป็นอารมณ์ เป็นขณะที่ว่างจากอิตถา ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าสามัญญผลหรือผลจิตก็เป็นอสังขตธรรมเช่นเดียวกับนิพพานธาตุนั้น คือมีความเที่ยงปรากฏ (ผลจิตจึงเที่ยง)

ฝ่ายสกวาทิแย้งดังนี้ เพราะในมรรควิธีของพระอริยบุคคลทั้ง ๔ มีพระโสดาปัตติมรรค พระสกทาคามีมรรค พระอนาคามีมรรค และพระอรหันตมรรค ย่อมมีผลจิตเกิดต่อจากมรรคนั้น ตามลำดับดังนี้ คือ ภวังค์ มโนทวาราวชชนะ ปฐมชวณะ(ปริกรรม) ทุติยชวณะ(อุปจาร) ตติยชวณะ(อนุโลม) โคตรภู มรรค(ประหารกิเลส) ผล ผล (เฉพาะมรรควิธีเบื้องต้น ๓ คือสกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหันตมรรค ตรงโคตรภูเรียกชื่อใหม่ว่าไวทาน) ผลจิตที่เกิดจากมรรค เป็นผลของวิบาก ผลจิตนี้ก็ยังเป็นจิตอยู่นั่นเอง มีสภาพไม่เที่ยง สภาพที่ทนอยู่ไม่ได้ สภาพที่ไม่ใช่ตัวตน, ส่วน

นิพพานธาตุเป็นสภาวะของจิต นิพพานเป็นอสังขตะคือ ไม่มีลักษณะแห่งการเกิดขึ้น ความแก่ ความแตกดับ, อสังขตธรรมไม่ใช่รูป ไม่ใช่ลักษณะ ไม่มีการประชุมปรุงแต่ง และไม่ใช่วิบากของจิตด้วย

๒) นิกายอันธกะและอุตตราปถกะ เห็นว่าพระอนาคามีกับพระชีนาสพ เข้านิโรธสมาบัติ^๔ เพื่อความสุขในทิฏฐธรรมนั้น เป็นอสังขตะ (เรื่องที่ ๕) เหตุที่นิกายทั้ง ๒ มีความเห็นเช่นนี้ก็เพราะ เมื่อพระอนาคามีและพระชีนาสพได้ถึงที่สุดแห่งผลวิบากจิต แล้วยังลงสู่ภวังค์ จากนั้นมโนทวาราวัชชนะก็ตัดภวังค์ และเกิดขึ้นเพื่อพิจารณามรรค ข้อมพิจารณาผล ข้อมพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ข้อมพิจารณากิเลสที่เหลือ (เฉพาะพระอนาคามี) ข้อมพิจารณานิพพานที่เกิดขณะได้ผลวิบากจิต จึงหวังนิพพานที่ผลจิตนั่นเองเป็นอารมณ์แล้วเข้านิโรธสมาบัติ (สภาพดับของจิต-เจตสิก หรือนามขันธ์ ๕)

เพราะฉะนั้นเมื่อนิโรธสมาบัติที่มีนิพพานธาตุเป็นอารมณ์ นิโรธสมาบัติจึงดับและเป็นอสังขตะเหมือนนิพพานธาตุนั้น (นิกายนี้เข้าใจว่าในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติ โดยนิพพานธาตุเป็นอารมณ์ ฉะนั้นนิโรธสมาบัติจึงเที่ยงเหมือนอสังขตะ)

✕ นิกายสกวาทิเห็นแย้งว่า ถ้านิโรธสมาบัติมีสภาพเที่ยงคือเมื่อตั้งอยู่ ความแปรเป็นอย่างอื่นไม่ปรากฏ อสังขตะนิโรธสมาบัตินั้นก็เป็นนิพพาน เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น ... เป็นอมตะ, แท้จริงแล้วนิโรธสมาบัติเป็นสภาพที่กัมมชรูปเป็นไป แต่นามขันธ์ ๕ ดับไป ฉะนั้นความจำได้หมายรู้ ความผ่องแผ้วไม่ปรากฏ ไกร ๆ ไม่ควรกล่าวว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ เป็นโลกียะหรือโลกุตตระ, นิโรธสมาบัติเป็นสภาพเดียวกับผลจิตแต่ไม่ใช่จิต.

ปรวาทีกถาลาเสริมมติของสกวาทิว่า ...ปฐมมรรคจิตทำหน้าที่ประหารกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพียงขณะเดียวแล้วดับลง ชวนจิตที่เหลือ ๒ ดวงเป็นผลจิต, สำเร็จเป็นโสดาบันบุคคล, จากนั้นท่านใช้ปัญญาพิจารณากิเลสที่เหลืออีก ๓ ส่วน เมื่อประชุมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ พิจารณาสังขาร

^๔ การเข้าสมาบัติของพระโสดาบันบุคคลกับพระสกิทาคามีบุคคล เรียก ผลสมาบัติ

ธรรมด้วยอนุปัสสนา จึงเกิดมรรคจิตที่ ๒ ทำหน้าที่ประหารกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพียงขณะเดียวแล้วดับลง ชวนจิตที่เหลือ ๒ ดวงเป็นผลจิตสำเร็จเป็นสกทาคามีบุคคล จากนั้นท่านใช้ปัญญาพิจารณากิเลสที่เหลืออีก ๒ ส่วน เมื่อประชุมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ พิจารณาสังขารธรรมด้วยอนุปัสสนา จึงเกิดมรรคจิตที่ ๓ ทำหน้าที่ประหารกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพียงขณะเดียวแล้วดับลง ชวนจิตที่เหลือ ๒ ดวงเป็นผลจิตสำเร็จเป็นอนาคามีบุคคล, จากนั้นท่านใช้ปัญญาพิจารณากิเลสที่เหลืออีก ๑ ส่วน เมื่อประชุมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ พิจารณาสังขารธรรมด้วยอนุปัสสนา จึงเกิดมรรคจิตที่ ๔ ทำหน้าที่ประหารกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพียงขณะเดียวแล้วดับลง ชวนจิตที่เหลือ ๒ ดวงเป็นผลจิตสำเร็จเป็นอรหัตบุคคล ณ อาสนะเดียวนั้น เมื่อมรรคจิตมีการเกิดดับและอริยบุคคลทั้ง ๔ ก็เป็นผู้เที่ยงด้วย จึงสรุป (ในข้อต่อ ๆ ไป) ว่า

๓) ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ามรรคจิตนั้นเป็นวิบากของอริยมรรค(เรื่องที่ ๕ นิยาม=ทางอันแน่นอน) อริยมรรคจึงเป็นสัมมัตตนิยามเพราะเป็นเหตุให้เกิดมรรคจิต อริยมรรคจึงมีสภาพเที่ยงเหมือนอสังขตะด้วย (โดยสรุปกล่าวคืออนิกายอันธกะเห็นว่านิพพานธาตุเกิดพร้อมมรรคจิต และมรรคจิตก็เป็นอสังขตะ ฉะนั้นอริยมรรคเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคจิต อริยมรรคก็ต้องเป็นอสังขตะด้วย)

ฝ่ายสกวาที่ไม่เห็นด้วยกับมตินี้ จึงกล่าวแย้งว่า ถ้าหากเห็นว่า สัมมัตตนิยามเป็นทางอันแน่นอน เป็นอสังขตะแล้ว มิจฉัตตนิยามซึ่งมีสภาพตรงกันข้ามกับสัมมัตตนิยาม เป็นธรรมที่กระทำให้ผู้เห็นผิดเป็นคั่น ลงสู่อบายแน่นอน ก็ต้องเป็นอสังขตะด้วย

สรุปว่าปรวาทีกับสกวาที่เห็นสอดคล้องกัน คือเห็นสอดคล้องกันว่ามรรคจิตมีสภาพเกิด ดับ ๑ เห็นว่าพระอริยบุคคลเป็นผู้เที่ยง มรรคจิตมีนิโรธเป็นอารมณ์, ส่วนความเห็นที่ขัดแย้งกัน คือปรวาทิเห็นว่าอริยมรรคเป็นอสังขตะ ส่วนสกวาที่ไม่รับในมตินี้

จากการศึกษามาตามลำดับ นับตั้งแต่มรรคตั้งนับเนื่องในมรรคจิต ขึ้นประหารทุกข์สังด้วยการละสมุทัยสัง (ราคะหรือตัณหา) จนถึงสภาพนิโรธสังจะ ล้วนเป็นกระบวนการการบรรลุมรรคที่แน่นอน เรียกรวมว่า อริยสัง ๔ คือความจริงอันประเสริฐ, พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ อย่างนี้ แท้ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ๔ อย่างเป็นไฉน คำว่านี้ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้แท้ ไม่ผิด นี้ไม่เป็นอย่างอื่น” ฯลฯ

๔) นิกายปูพเสลียะตีความตามพยัญชนะนั้น จึงลงมติว่า การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิงของพระอริยบุคคลนั้น- อริยสัจ ๔ คือธรรมที่เที่ยงต่อการทำให้ถึงที่หมาย(เหมือนอริยมรรค) อริยสัจ ๔ จึงเป็นอสังขตธรรม (เรื่องที่ ๗) คือเห็นว่าเที่ยงเหมือนอริยมรรคที่กล่าวมาแล้ว (ในข้อ ๓)

นิกายฝ่ายสกวาทิเห็นแย้งว่า ทุกขสังขามีเบญจขันธ์เป็นแดนเกิด สมุทัยสังขามีตัณหาเป็นเหตุ มรรคสังขามีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ สังขะทั้ง ๓ ล้วนปรากฏลักษณะ จึงมีสภาพเป็นสังขตะ ส่วนนิโรธสังขะเป็นสภาวะ เพราะไม่ปรากฏลักษณะเป็นสังขตะ

๓.๓. ความเห็นขัดแย้งเกี่ยวกับสภาวะของอสังขตะ (นิพพานธาตุ) หรือสภาพที่ปรากฏลักษณะ

สภาพที่ปรากฏลักษณะของอสังขตะของฝ่ายปรวาทิมีสาระที่มีความสัมพันธ์กันทั้งหมด ๔ เรื่อง ได้แก่

๑. ความเป็นจริง (มีอยู่จริง) แห่งสภาวะธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ (เรื่องที่ ๔)
๒. ปฏิกิจสมุปบาทเป็นอสังขตะ (เรื่องที่ ๖)
๓. อากาสนัญญาขตนะเป็นอสังขตะ (เรื่องที่ ๘)
๔. อากาสเปืออสังขตะ (เรื่องที่ ๑๐)

๑) นิกายปูพพเสลียะและมหิสาสกะ(มติที่ ๖) เห็นว่า “พระตถาคตเจ้า อุบัติก็ดี ไม่อุบัติก็ดี ความตั้งอยู่แห่งธรรม (ธัมมัญญูตตา) คือ ปฏิกิจสมุปบาท มีอยู่แล้วในโลก เหมือนพระผู้สร้าง หรือมูลการณแห่งวิวัฒนาการของโลก, เมื่อสัตว์ที่มีวิชา ตัณหา อุปาทาน มาจากภพก่อน ๆ ปฏิสนธิขึ้นในโลก ก็จะต้องถูกกระแสน้ำหรือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกฎปฏิกิจสมุปบาท หรือเข้าไปอยู่ในวงจรของปฏิกิจสมุปบาท, ทั้งยกพระสูตรว่า

“...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นโดยประการอื่น คือ ความที่ธรรมเกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย มีวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นต้น สภาวะธรรมนั้น เรียกว่า ปฏิกิจสมุปบาท และปฏิกิจสมุปบาทนี้คือความตั้งอยู่แห่งธรรม”

ฉะนั้นปฏิจสงฺกมฺปาทจึงเป็นอสังขตะ”^๙ (เรื่องที่ ๖) กล่าวโดยสรุป นิกายทั้ง ๒ ให้ความหมาย “อสังขตธรรม” ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่เหมือนมหาภูตที่เกิดพร้อมกับโลก

ฝ่ายสกวาทิไม่เห็นด้วยกับมติดังกล่าว ด้วยเห็นว่า ฐัมมัญฺจิตตา คือความตั้งอยู่แห่งธรรม นั้น คือ อวิชา ไม่ใช่สภาพความมีอยู่โดยความเป็นปฏิจสงฺกมฺปาท (เหมือนมหาภูต) ในความเป็นองค์รวม แท้จริงคำนี้ (ฐัมมัญฺจิตตา) มีความหมายว่า “เมื่อตถาคตทรงอุบัติแล้วก็ดี ยังมีได้ทรงอุบัติก็ดี สังขารทั้งหลายก็ย่อมเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย เมื่อมีสังขาร วิญญฺาณจึงมี” เป็นต้น เพราะฉะนั้นความตั้งอยู่ สังขารธรรมทั้งหลาย ในบทนี้ว่า อวิชา เป็นปัจจัย สังขาร จึงมี เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า ฐัมมญฺิตติ หนึ่งความที่ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละเป็นเหตุ ฉะนั้นธรรมนั้นจึงชื่อว่า ฐัมมนิยาม เพราะ ฉะนั้น ฐัมมญฺิตติ ก็ดี ฐัมมนิยาม ก็ดี ท่านจึงเรียกว่าอวิชา หาใช่หมายถึงความตั้งอยู่แห่งธรรมคือ (องค์รวม)ปฏิจสงฺกมฺปาทไม่

๒) เช่นเดียวกับนิกายอุตตรปถะที่เห็น (เรื่องที่ ๔)ว่า รูปมีความเป็นรูป เวทนามีความเป็นเวทนา สัญญามีความเป็นสัญญา สังขารมีความเป็นสังขาร วิญญฺาณมีความเป็นวิญญฺาณ นิพพานมีความเป็นนิพพาน คือชั้น ๕ ก็มีอตฺตา นิพพานก็มีอตฺตา ฉะนั้นชั้นทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็น อสังขตะและนิพพานก็เป็นอสังขตะ อสังขตะจึงมี ๒

ฝ่ายสกวาทิจึงถามว่า ชั้น ๕ ก็คือนิพพาน นิพพานก็คือชั้น ๕ อย่างนั้นหรือ ? ประวาที่จึงปฏิเสธ

จากมติฝ่ายประวาที่และฝ่ายสกวาทิ เมื่อนำมาพิจารณาจะเห็นว่านิกายฝ่ายประวาที่มีความเห็นว่าปฏิจสงฺกมฺปาทมีอยู่ในความเป็นปฏิจสงฺกมฺปาท ชั้น ๕ ก็มิได้อยู่ในความเป็นชั้น ๕ มีอยู่แล้วในโลก ทั้งเห็นความมีอยู่ของนิพพานในความเป็นนิพพานในโลกด้วย ซึ่งต่างกับฝ่ายสกวาทิที่เห็นความตั้งอยู่แห่งธรรม ว่าหากยังมีอวิชา สังขารจึงมี เมื่อไม่มีอวิชา สังขารก็ไม่มีด้วย ฉะนั้นความตั้งอยู่แห่งธรรม

^๙ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๐๘๔/๔๓๔.

ก็คือวิชานั้นเอง และที่สำคัญอย่างยิ่งนิพพานเป็นขั้นวิมุตติ จึงต่างกันโดยสภาพ การที่จะให้เหมือนกันจึงเป็นไปได้

เป็นที่น่าสังเกตประเด็นในความมีความเป็นนี้ว่า นอกจากนิกายฝ่ายปรวาทที่จะมีความเห็นว่าปฏิจจสมุปบาท และขั้น ๕ เป็นอสังขตธรรมแล้ว ยังยืนยันในความมีความเป็น(อตฺตา)ของนิพพานโดยปริยายด้วย และนิกายอุตตรปถะกับนิกายมหิสาสกะ ยังเห็น(ในข้อต่อไปอีก)ว่า

๓) อากาสมีสภาพเป็นอสังขตะ(เรื่องที่ ๑๐) เหมือนนิพพาน เหมือนปฏิจจสมุปบาทและขั้น ๕ ที่มีอยู่ในโลก ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, ฝ่ายสกวาทไม่เห็นด้วยโดยมีเหตุผลว่า อากาสมิ ๓ อย่าง ได้แก่ ปริงเลทากาส คือช่องว่างอันเป็นที่กำหนด ๑ กสิณุกฆาฏิกากาส คือช่องว่างที่เพิกขึ้นของกสิณ ๑ อชฎากาส คือช่องว่างของท้องฟ้าอันว่างเปล่า ๑ ในที่นี้ปริงเลทากาสเป็นสังขตะ ส่วนอากาสนอกนั้นเป็นเพียงบัญญัติ และนิพพานเป็นปรมาตฺถ มีสภาพเป็นอสังขตะ

๔) อีกมติหนึ่งของนิกายอุตตรปถะ เห็นว่าอากาสนัญญาตนะหรือรูปภพกับนิพพานเป็นสถานะเดียวกัน(เรื่องที่ ๘) คือเป็นอสังขตธรรม, รูปภพ เป็นภพที่เกิดอาศัยของนามขั้น ๔ มีเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อันเป็นผลจากอากาสนัญญาตนะวิปากจิต เป็นภพที่ไม่มีรูปเกิด อากาสนัญญาตนะเป็นภพ เป็นคติ เป็นสัตตาวาส เป็นสงสาร เป็นกำเนิด เป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ “รูปเป็นภพที่ไม่หวั่นไหว” ฉะนั้นนิกายอุตตรปถะ จึงมีมติว่าอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะเหมือนนิพพานคือความเป็นภพที่ไม่หวั่นไหว

สกวาทจึงแย้งว่า ถ้าหากอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ อสังขตะก็ต้องเป็นภพ เป็นคติ เป็นสัตตาวาส เป็นสงสาร เป็นกำเนิด เป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ ในอสังขตะก็ต้องมีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วย, ปรวาทปฏิเสธ แต่ยืนยันมติของตนด้วยพุทธพจน์ว่า เป็นภพไม่หวั่นไหว

จากการถกเถียงกันของปรวาทกับสกวาท พอเป็นที่น่าสังเกตว่า ปรวาทที่เข้าใจว่านิพพานเป็นภพภูมิ เป็นธาตุที่เกิดก่อนแล้ว มีอยู่แล้ว จึงนำรูปภพเปรียบเทียบกับนิพพาน, ซึ่งในความจริงแท้แล้ว อากาสนัญญาตนะเป็นอเนกชาภิสังขารธรรม เป็นผลของอวิชา จึงไม่พียงนำมาเปรียบกับสภาพนิพพาน

สกวาทิจึงสรุปสภาวะของนิพพานดังนี้ว่า “ความเกิดขึ้นแห่งนิพพานไคย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งนิพพานนั้นมิได้มีย่อมปรากฏโดยแท้ นิพพานเป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มิได้มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงเชื่อว่าอันอะไร ๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ นิพพานเป็นธรรมที่ไม่แปรผัน ทั้งไม่ใช่กุศลหรืออกุศล เป็นเพียงอัพยาภุต แต่หาอุปมามีได้

จากการศึกษามติของนิกายฝ่ายปรวาทิและสกวาทิในสภาพอสังขตะ เมื่อนำมาวิเคราะห์ถึงลักษณะร่วมของอสังขตะ ฝ่ายปรวาทิเห็นว่าอสังขตะเป็นอัตตลักษณะที่มีลักษณะเที่ยง และเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะซึ่งจัดเป็นอัตตานุทิฎฐิ ส่วนฝ่ายสกวาทิว่าอสังขตะเป็นอนัตตลักษณะที่มีลักษณะเที่ยง เที่ยงเพราะไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

บทที่ ๔

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อทัศนะเกี่ยวกับนิพพานของปรวาที

ความขัดแย้งเรื่องนิพพานระหว่างปรวาทีกับสกวาทีที่ศึกษามา พบประเด็นที่ขัดแย้งกัน ๒ มิติ ได้แก่ อาการดับของสังขารธรรมในมรรควิธี ๑ สภาพอสังขตะของนิพพาน ๑ เมื่อแบ่งเป็นประเด็นเพื่อการศึกษา จะได้ ๓ ประเด็น ได้แก่ประเด็นเกี่ยวกับอาการดับ ๑ สภาพอสังขตะของนิพพานในนัยอรรถว่าเที่ยง ๑ สภาพอสังขตะในนัยความปรากฏลักษณะ ๑

๔.๑ อาการดับ หรือนิโรธ นิกายทั้ง ๒ เห็นต่างกันคือ นิกายปรวาทีมุ่งถึงอาการดับพร้อมกันของสังขารธรรมกับการดับของจิต เจตสิก และการดับของสังขารธรรมในมรรคจิต ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ทุกขอย่างหนึ่งอย่างใดทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขารนั้นดับไปไม่เหลือ ทุกขจึงไม่เกิด”^๑ “บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นชอบ รู้ถึงเวทคือมรรคญาณ รู้โดยชอบแล้ว กรอบงำกิเลสเป็นเครื่องประกอบของมารได้แล้วย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่”^๒ ฉะนั้นการดับไปของทุกขธรรมทั้งหลายจึงเรียกว่า นิโรธสัจจะ เพราะเมื่อบุคคลเจริญมรรคภาวนาจนถึงมรรคจิต (สังขารธรรมดับ) ย่อมเป็นผู้เที่ยงต่อนิพพาน ส่วนสกวาทีมุ่งถึงสภาวะของผลจิตในขณะที่สังขารดับสนิท จึงเรียกว่านิโรธสัจจะคือสภาวะของจิตที่สังขารธรรมสงบระงับแล้ว ฉะนั้นจึงสรุปถึงสาเหตุที่ทำให้ความเห็นต่างกันได้ดังนี้

๔.๑.๑ ความเป็นอยู่ (Being) : ปรวาทีถือว่าเป็นอารมณ์ของมรรคจิต ดังมีพระพุทธพจน์ว่า..รู้ถึงเวทคือมรรคญาณ รู้โดยชอบแล้ว กรอบงำกิเลสเป็นเครื่องประกอบของมารได้แล้วย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่, ส่วนสกวาทีเห็นว่าเมื่อมรรคญาณประหารกิเลสแล้ว ย่อมเกิดวิปากจิตคือผลญาณทันที เป็นอกาลิโก

^๑ พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๙๔/๓๕๓.

^๒ พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๒๗๕/๒๓๗.

เป็นอนันตรปัจจัย หากเปรียบเทียบการดับไฟ ไฟย่อมดับตรงมรรคจิต ส่วนความร้อนของไฟย่อมดับตรงผลจิต ฉะนั้นอารมณ์ (Emotion) ของผลจิตจึงควรเรียกว่า “นิโรธสังขะ”

๔.๑.๒ ปราภฏกาล (Actual) : ปราภฏที่ถือเอาอาการดับของสังขาร (Attribute) ที่มีมรรคจิตเป็น “นิโรธสังขะ” เพราะการดับไปของสังขารนั้น ๆ (ที่ประหารโดยมรรคจิต) ย่อมไม่เกิดอีก จึงเรียกสังขะนั้นว่า “นิโรธสังขะ” สกวาที่ให้ความหมายต่างออกไปว่า “นิโรธสังขะ” นั้นหมายถึงสภาวะของผลจิตที่ไม่มีกิเลส (สังขารถูกประหารเด็ดขาดโดยผลจิตแล้ว) เป็นสภาวะ(Condition) ที่สงบระงับ หากจะเปรียบกับคนแบกของที่หนัก คนกำลังแบกของเป็นอาการ(symtomatic) คนแบกของเป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่ง (ความเป็นอยู่หรือ being) คนแบกของกำลังเหนื่อย (เหนื่อยคือสภาวะของความเป็นอยู่หรือ condition) สกวาที่มุ่งสภาวะนี้

จึงสรุปสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกันในเรื่องอาการดับของสังขาร ก็เนื่องมาจากการตรึกตามอาการดับในคนละมุมมอง ปราภฏที่มุ่งอาการดับของสังขารที่ปรากฏตามธรรมชาติและที่ดับที่มีมรรคจิต (นิโรธ) ส่วนฝ่ายสกวาที่มุ่งถึงสภาพจิตที่สังขารสงบระงับในผลจิต (นิโรธสังขะ)

ความเห็นของทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อนำมาเทียบเคียงกับกัมภีร์ยมกะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงไว้ ได้ดังนี้

สัน. ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่เป็นนิโรธมีอยู่

สัง. ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดชื่อนิโรธสังขะใช่ไหม?

วิสัยชนา ไม่ใช่ (ยกเว้นนิโรธสังขะเสียแล้ว นิโรธที่เหลือนอกนั้นไม่ชื่อนิโรธสังขะ)

สัน. ก็หรือว่าธรรมเหล่าใดชื่อนิโรธสังขะมีอยู่

สัง. ธรรมเหล่านั้นเป็นนิโรธใช่ไหม?

วิสัยชนา ใช่ (นิโรธสังขะชื่อนิโรธก็ใช่ เรียกวนิโรธสังขะก็ใช่)

ใน อนุ. ปุ. นิโรธ หมายถึงตทกนิโรธ, วิกขัมภกนิโรธ, สมุจเฉทนิโรธ, ปฏิปัสสัทธนิโรธ, และขณะนิโรธ

ฉะนั้นประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ก่อนที่จะให้ความเห็นเกี่ยวกับนิโรธ แต่ละฝ่ายจะต้องบอกก่อนว่าจะพูดความหมายของนิโรธด้วยคำนิยามว่าอะไร ว่าโดยคุณสมบัติ (Attribute) หรือว่าโดยสภาวะ (Condition) เป็นต้น เมื่อปฏิบัติดังนี้ คาดว่าจะลดการขัดแย้งลงได้มาก

๔.๒ สภาพอสังขตะของนิพพาน นิกายฝ่ายปรวาที่มุ่งถึงอสังขตธรรมในนัยอรรถว่าเที่ยง คือความมีอยู่ในความเป็นตัวของตัวเอง เหมือนกับรูปมีความเป็นรูป เวทนามีความเป็นเวทนา ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นต้น ต่างกับสภาวะที่ที่ว่านิพพานมีอยู่ในความเป็นอสังขตะ คือเป็นสภาวะที่ไม่มีปัจจัยอะไรปรุงแต่ง ไม่เป็นวิบากของสิ่งใด ๆ เมื่อจิตไม่มีกิเลส จิตนั้นก็มีสภาวะเป็น อสังขตะ สภาวะนั้นไม่ใช่เป็นวิบากของความไม่มีกิเลส แต่ประจักษ์ได้เมื่อกิเลสไม่มี เปรียบเหมือนแก้วน้ำที่ว่าง ความว่างของแก้ว กิเลสไม่ได้ทำให้ว่าง แต่ว่างเพราะกิเลสไม่มีจึงว่าง

เมื่อว่าโดยความมีอยู่ในความเป็นอรรถที่ปรากฏลักษณะ ปรวาที่ส่วนมากมีมติว่า อสังขตะมีสภาพเหมือนภพภูมิที่มีอยู่ ๓๑ ภูมิ คือเป็นสถานที่ที่บุคคลปรินิพพานไปเกิดอาศัย และความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะนั้น แม้ปุถุชนก็ประจักษ์ได้ ส่วนสภาวะที่เห็นว่าจะประจักษ์ได้ (Condition) ก็ต่อเมื่อได้ผลจิตเท่านั้น

๔.๓ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็นของฝ่ายปรวาที่

จากวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาถึงความเห็นเรื่องนิพพานของฝ่ายปรวาที่ที่ขัดแย้งกับนิกายเถรวาท ซึ่งหมายถึงการนำความเห็นของฝ่ายสภาวะที่เป็นตัวตั้ง และนำความเห็นของฝ่ายปรวาที่มาแสดงให้เห็นความขัดแย้ง กระบวนการกล่าวแก้ความขัดแย้งมาตามลำดับ และมาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความขัดแย้ง (วัตถุประสงค์ข้อ ๒) ดังนี้

จากการที่ปรวาทกับฝ่ายสภาวะที่ถกเถียงกัน ทั้งแสดงเหตุผล มีการอ้างพระพุทฺธพจน์ เป็นต้น มาสนับสนุนทัศนะของตนอย่างหลากหลาย เป็นเหตุให้เกิดความพินเพื่อน ไม่มีข้อยุติ เพราะนิกายฝ่ายปรวาที่ (เป็นเดียรฉัตรส่วนมาก) เป็นนิกายที่มีได้ถือพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยตรง เป็นนิกายที่ถือคำสอนของอาจารย์ฝ่ายตนอ้างอิงขึ้นหรือแต่งขึ้นมาเองแล้วกล่าวสืบ ๆ กันมาตามคตินิยม^๓

^๓ แสง จันทรงาม. ศาสนศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพ ฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓) น. ๑๔๔.

คำเหล่านั้นเป็นธรรมที่ไม่ได้ประจักษ์แก่ตน ที่ตนไม่รู้เฉพาะเอง โดยบอกตามที่ได้ยินกันมา บอกตามลำดับที่สืบ ๆ กันมา โดยอ้างตำรา โดยเหตุที่นึกเดาเอาเอง โดยเหตุที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตรึกตามอาการ ด้วยความชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้นคำทั้งหมดจึงได้ชื่อว่าเป็นคำที่กล่าวสืบ ๆ กันมา เป็น อาจารย์วาท ซึ่งอรรถของคำนั้น ๆ ขัดแย้งกับพระธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว^๔ (พึงทราบว่าเป็นมติฝ่ายเถรวาท=สกวาทิ)

ส่วนฝ่ายสกวาทิหาได้กล่าวขัดแย้งไม่ คำต่าง ๆ เป็นคำสอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประจักษ์แก่ตนเอง อันพระองค์ทรงทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อผู้อื่นว่าธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่ฟังต่อ ๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอาเอง มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบว่าควรแก่ทฤษฎีของตน^๕ ฉะนั้นจึงควรที่จะศึกษาถึงเรื่องต่าง ๆ ทั้งปัจจัยที่มีอิทธิพลที่ทำให้ฝ่ายปรวาทิเห็นผิดและกล่าวคำขัดแย้ง

จากการศึกษาถึงเหตุผลของฝ่ายปรวาทิที่นำมาอ้างหรือยืนยันความเห็นของตนว่าถูกต้องนั้น พบว่าเป็นการเดาเอาเอง ๑ คาดคะเน ๑ โดยความตรึกตามอาการ ๑ โดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตน ๑ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเชื่อที่ผิดจากฝ่ายเถรวาท

เมื่อนำความเห็นต่าง ๆ มาเทียบเคียงกับเหตุความเชื่อ จึงได้ความอย่างนี้ว่า

เรื่องที่ ๑ เรื่องความดับ ๒ ประเภท : เรื่องนี้ลงได้กับความเชื่อจากการ ตรึกตามอาการของธรรม ดังคำกล่าวดังนี้ “สังขารทั้งที่ยังไม่ดับด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ทั้งที่ดับแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ต่างก็ย่อยยับไปสิ้นแล้ว”^๖ เมื่อสังขารทั้ง ๒ ต่างก็ดับไปอย่างนี้แล้ว ทุกข์ก็ย่อมดับได้ด้วยอาการทั้ง ๒ จึงกล่าวได้ว่าความดับ (นิโรธ) มี ๒

^๔ พ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒๘/๑๒๖.

^๕ พ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๒๘/๓๔๑.

^๖ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๙๑/๕๗๐-๕๓๕.

เรื่องที่ ๒ เรื่องเห็นอานิสงสนิพพาน ละสังโยชนได้ เรื่องนี้ลงได้กับความเชื่อจากการ คาคะเน โดยอ้างคำราอย่างไม่รอบคอบ ดังกล่าวดังนี้ “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้พิจารณาเห็นว่าเป็นสุข หมายรู้ว่าเป็นสุข มีความรู้สึกว่าเป็นสุข น้อมใจไปเนื่องนิคฺคฺสมมาเสมอ ไม่สับสน หยั่งปัญญาลงในพระนิพพานอยู่ ดังนี้”^๑

เรื่องที่ ๓ เรื่องผลแห่งสมณะ(สามัญญผล)เป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการ เดาเอาเอง ว่า มรรคจิตเป็น อสังขตะ เพราะเห็นว่า การละกิเลสด้วยการเกิดขึ้นแห่งผลจิต เพราะฉะนั้นสามัญญผล (ผลจิต) จึงเป็น อสังขตะ

เรื่องที่ ๔ เรื่องความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมเป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับ ทิฏฐิของตน เพราะมีความเห็นผิดว่า รูปมีอยู่ในความเป็นรูป เวทนามีอยู่ในความเป็นเวทนา สัญญามีอยู่ในความเป็นสัญญา สังขารมีอยู่ในความเป็นสังขาร วิญญาณมีอยู่ในความเป็นวิญญาณ ฉะนั้นจึงเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๕ เรื่องนิยาม (อริยมรรค) เป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการ เดาเอาเอง ด้วยมีความเห็นว่านิยามมีความเป็นนิยาม ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และเที่ยง เพราะฉะนั้นนิยามจึงเป็นอสังขตะ เหมือนนิพพาน

เรื่องที่ ๖ เรื่องปฏิจสงมุปบาทเป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการ คาคะเน ด้วยการตีความ พระสูตรคลาดเคลื่อนจากพระสูตรที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชรา มรณะ มีเพราะชาติ เป็นปัจจัย โดยพระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือมิอุบัติขึ้นก็ตาม ชาตินั้นได้ตั้งอยู่แล้วเที่ยง เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม คือความที่ธรรมนี้เกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย พระตถาคตตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ค้นพบด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งชาติ นั้น ครั้นตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ครั้นค้นพบด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงบอกแสดง ประกาศ เผยแพร่ ขยาย ทำให้ง่าย และได้ชี้แจงว่า ชราและมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย โดยตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้น หรือมิอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติ นั้นได้ตั้งอยู่แล้วเที่ยง ฯลฯ และได้ชี้แจงว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นโดยประการอื่น คือ

^๑ อภิ.ภ.(ไทย) ๓๗/๑๓๐๖-๑๓๐๗/๕๗๐-๕๓๕.

ความที่ธรรมเกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย สภาวธรรมนั้น ดังกล่าวนี้อันใดนี้ เรากล่าวว่า ปฏิจ
สมุปบาท ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง ฉะนั้นปฏิจสมุปบาทจึงเป็นอสังขตะ”^๔

เรื่องที่ ๗ เรื่องอริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการเดาเอาเอง ด้วยการตีความจากพระ
สูตรว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ อย่างนี้ แท้ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ๔ อย่างเป็นไฉน คำว่านี้ทุกข์ นี่แท้
นี้ไม่ผิด นี่ไม่เป็นอย่างอื่น ฯลฯ คำว่านี้ทุกข์สมุทัย ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินี
ปฏิปทา นี่แท้ นี่ไม่ผิด นี่เป็นอย่างอื่น, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ อย่างนี้แท้ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น”^๕
เพราะฉะนั้นอริยสัจ ๔ จึงเที่ยง ไม่แปรผัน เป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๘ เรื่องอากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการเดาเอาเอง ด้วยการตีความ
ผิดจากพระพุทธพจน์ที่ว่า “อรูป ๔ เป็นสภาพที่ไม่หวั่นไหว ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าอรูปเป็น
อสังขตะ”

เรื่องที่ ๙ เรื่องนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการคาดคะเนเอาเอง เพราะเมื่อ
นามขันธ์ ๕ ดับ วจีสังขารดับ กายสังขารดับ และจิตสังขารดับ ไม่มีการปรุงแต่งด้วยปัจจัยใด ๆ
นิโรธควรเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๑๐ เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ เรื่องนี้ลงได้กับการเดาเอาเอง เพราะถ้าอากาศไม่ใช่
สังขตะ (คือเป็นเพียงบัญญัติ) ถ้าอย่างนั้นก็ต้องเป็นอสังขตะ

เรื่องที่ ๑๑ เรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศล เรื่องนี้ลงได้กับการเดาเอาเอง เพราะพระผู้มีพระภาค
ตรัสว่านิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีโทษ ฉะนั้นนิพพานจึงมีสภาพเดียวกับกุศลจิต

เรื่องที่ ๑๒ เรื่องสังโยชน์มีนิพพานเป็นอารมณ์ เรื่องนี้ลงได้กับการเดาเอาเอง เพราะไม่เข้า
ใจในอรรถของพระสูตรอย่างถ่องแท้

^๔พระสังฆมณฑล. ปฏิจสมุปบาททีปนี (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิชย์, ๒๕๑๓), น.๑๒.

^๕ช.ป.(ไทย) ๓๑/๕๔๕/๒๓๕.

เรื่องที่ ๑๓ เรื่องพระอรหันต์ปรินิพพานด้วยกุศลจิต เรื่องนี้ลงได้กับการตรีกตามอาการ ด้วยเหตุที่พระอรหันต์มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ตลอดกาล นิกลายนี้จึงเข้าใจว่าเป็นพระอรหันต์ปรินิพพานด้วยกุศลจิต, แท้จริงแล้วจิตพระอรหันต์เป็นกิริยาจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ปรินิพพาน

เรื่องที่ ๑๔ เรื่องการบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน เรื่องนี้ลงได้กับตรงกับ ทิฏฐิของตน เพราะเห็นว่าทารกก็มีโสทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี กายทวารวิถี มโนทวารวิถี เหมือนบุคคลผู้อยู่ภายนอกครรภ์ ถ้าทารกมีความว่าง (สุญญตธรรม) เป็นอารมณ์ ก็ย่อมบรรลุธรรมได้

เรื่องที่ ๑๕ เรื่องการบรรลุอรหัตผลของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน เรื่องนี้ลงได้กับตรงกับ ทิฏฐิของตน เพราะเห็นว่าพระโศคาบันที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาที่เที่ยงต่อการตรัสรู้ในชาติปัจจุบัน และความยาวนานของเวลาที่อยู่ในครรภ์ก็เกื้อกูลการบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ อีกประการหนึ่งในการฝันนั้น ถ้าหากผู้ฝันฝันไปสู่ความว่าง (สุญญตธรรม) ได้ ก็สามารถบรรลุได้เช่นกัน เพราะวิถีจิตในขณะฝันย่อมมีกำลังมากจนถึงตทาลัมพนวาระ(วิถีที่แรงที่สุด) ก็มี

ตารางแสดงเรื่องที่ขัดแย้ง / นิกาย / ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็น

นำเรื่องที่ขัดแย้งมาเรียงใหม่ เพื่อสะดวกต่อการศึกษา	นิกาย				ปัจจัยที่มีอิทธิพล			
	มหายาน	วัชรยาน	ทิเบต	เถรวาท	เถรวาท	เถรวาท	เถรวาท	เถรวาท
(๑) ความดับ ๒ ประเภท	*	*					*	
(๖) ปฏิจสงฆูปบาทเป็นอสังขตะ	*		*			*		
(๑๐) อากาศเป็นอสังขตะ	*			*	*			
(๒) ผู้เห็นอานิสงสนิพพาน		*				*		
(๕) นิยามเป็นอสังขตะ		*			*			
(๕) นิโรธสมบัติเป็นอสังขตะ		*				*		
(๑๑) นิพพานธาตุเป็นกุศล		*			*			
(๑๓) พระอรหันต์ปรินิพพานด้วยกุศลจิต		*					*	
(๓) สามัญญผลเป็นอสังขตะ			*		*			
(๗) อริยสัจเป็นอสังขตะ			*		*			
(๑๒) สังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์			*		*			
(๔) ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม				*				*
(๘) อากาสนัญญาตนะเป็นอสังขตะ				*	*			
(๑๔) การบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ใน ภพและผู้นั้น				*				*
(๑๕) การบรรลุมรรคผลของสัตว์ที่ อยู่ในภพและผู้นั้น				*				*

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ตามที่ได้ศึกษาวิจัยความขัดแย้งเรื่องนิพพานในคัมภีร์กถาวัตถุ ได้ทราบความหมายของนิพพานครอบคลุมทุกประเด็น ตามความเห็นของนิกายต่าง ๆ ที่แตกต่างกันและได้ทราบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็นนั้น ๆ พร้อมทั้งวิธีการกล่าวแก้ที่เป็นแม่แบบของการซักถามเพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจที่ถูกต้องตามวิธีการของฝ่ายเถรวาท (สกวาทิ) อันเป็นหลักหรือมาติกาแห่งการซักถาม

เมื่อกล่าวโดยสรุปนิพพานก็คือสถานะที่พ้นจากทุกข์หรือธรรมอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์, นิพพานเป็นธัมมายคณะของมรรคจิต ๔ และผลจิต ๔

มรรค ๔ ได้แก่โสดาปัตติมรรคจิต สกทาคามิมรรคจิต อนาคามิมรรคจิต อรหัตตมรรคจิต มรรคจิตทั้ง ๔ มีนิพพานเป็นธัมมายคณะ กล่าวคืออายตนะนั้น ดิน น้ำ ลม ไฟ ไม่หยั่งลงได้, ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้, นามรูปดับสนิทไม่มีเศษเหลือในที่นั้นด้วยการดับสนิทของวิญญูณ, หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งนิพพานเป็นธัมมายคณะคือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, กิเลสคือธรรมชาติที่ทำให้จิตความเศร้าหมองมีทิฏฐิ วิจิกิจจาเป็นต้น ข่มดับไปในอายตนะนั้น กล่าวโดยสรุปนิพพานที่เป็นอารมณ์ของมรรคจิตเป็นนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับประสาททั้ง ๕ และขันธ ๕ อยู่

ผล ๔ ได้แก่โสดาปัตติผลจิต สกทาคามิผลจิต อนาคามิผลจิต อรหัตตผลจิต ผลจิตทั้ง ๔ มีนิพพานเป็นธัมมายคณะ กล่าวคืออายตนะนั้นเป็นสถานะที่พ้นจากขันธ ๕ เรียกอีกว่า ขันธวินิมุต คือพ้นจากขันธ นิพพานนี้เป็นนิพพานที่เป็นอสังขตะธาตุที่ทรงภาวะของตนไว้ (อมตะ) เป็นนิพพานที่ผู้ประสบและประจักษ์รู้และเข้าใจได้เฉพาะตนคือเป็นสันติทิวฐิเก จัดเป็นนิพพานธาตุคือธรรมอันเป็นที่สิ้นอาสวะ (นิพพานที่มรรคจิตเรียกนิพพาน นิพพานที่ผลจิตเรียกนิพพานธาตุ)

นิพพานเป็นธรรมที่เห็นได้ ผู้ที่ศึกษาถูกต้อง ปฏิบัติถูกต้อง ได้แก่ทฤษฎีที่ตั้งไว้ชอบ และมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ จึงเห็นได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากศึกษาผิดและปฏิบัติผิดทาง ทฤษฎีย่อมผิดไปด้วย เพราะเหตุที่ตั้งทฤษฎีไว้ผิดนั้น จึงเป็นเหตุให้มีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่องนิพพานต่างกันไป ดังที่ปรากฏในสมัยหลังพุทธกาลช่วง ๒๐๐-๓๐๐ ปี เป็นต้น

นิกายต่าง ๆ ที่มีความเห็นขัดแย้งเรื่องนิพพานในกถาวัตถุปกรณ์ ตรงกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พ.ศ. ๒๗๑-๓๑๒ พบว่ามี นิกายใหญ่ ๑ นิกาย ได้แก่ นิกายมหายานะ ซึ่งเป็นนิกายที่แยกมาจากเถรวาทเป็นครั้งแรก และนิกายเล็ก ๆ อีก ๓ นิกาย ได้แก่ นิกายอันธกะ นิกายปุพพเสลียะและนิกายอุตตราปถะ ซึ่งแยกจากนิกายใหญ่ต่อ ๆ กันมา ทั้งหมดมีความเห็นเกี่ยวกับนิพพานดังนี้

นิกายมหายานะ มีความเห็นว่า

๑. ความดับของสังขาร (นิโรธ) มีเพียงสังขะเดียวคือนิโรธสังขะ ไม่ว่าการดับนั้นจะดับพร้อมจิต หรือดับด้วยมรรคญาณก็ตาม
๒. ความเป็นอสังขะของปฏิจสมุปบาทคือการมีอยู่เหมือนพระเจ้าผู้สร้าง โดยคาดคะเนจากคำจากพระสูตรที่ว่า พระตถาคตจะอุบัติขึ้นหรือมิอุบัติก็ตาม ชาติุนั้นย่อมตั้งอยู่แล้วเทียว
๓. ความเป็นอสังขะของอากาศคือการตั้งอยู่เหมือนปฏิจสมุปบาท หรือเหมือนความเป็นตัวตนของขันธ ๕ (สัkkายาทิฏฐิ)

นิกายอันธกะ มีความเห็นว่า

๑. ความดับของสังขาร (นิโรธ) มีเพียงสังขะเดียวคือนิโรธสังขะ ไม่ว่าการดับนั้นจะดับพร้อมจิต หรือดับด้วยมรรคญาณก็ตาม
๒. เห็นอานิสกัสนิพพาน ละสังโยชนได้ คือมุ่งแสวงโสมนัสเวทนาหรือความสุขทางใจในติดต่อกันนาน ๆ เป็นเหตุให้ละสังโยชนได้
๓. เห็นว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสภาพเที่ยงด้วยอัตตาเหมือนนิพพาน (ด้วยเข้าใจว่านิพพานเที่ยงในอรรถว่าเป็นอัตตา)
๔. เห็นว่านิโรธสมาบัติ มีสภาพเที่ยงด้วยอัตตาเหมือนนิพพาน (ด้วยเข้าใจว่านิพพานเที่ยงในอรรถว่าเป็นอัตตา)
๕. เห็นว่านิพพานธาตุเป็นสิ่งเดียวกับผลจิต
๖. เห็นว่าพระอรหันต์มีจิตเป็นมหากุศล และปรินิพพานด้วยมหากุศลจิตเหมือนเสกขะบุคคลทั่วไป

นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นว่า

๑. มรรคจิต-ผลจิต มีสภาพเที่ยงด้วยอตตะตาทิเหมือนนิพพาน (ด้วยเข้าใจว่านิพพานเที่ยงในอรรถว่าเป็นอตตะตาทิ)
๒. อริยสัจ ๔ มีสภาพเที่ยงด้วยอตตะตาทิเหมือนนิพพาน (ด้วยเข้าใจว่านิพพานเที่ยงในอรรถว่าเป็นอตตะตาทิ)
๓. นิพพานเป็นอารมณ์ของปฐุชน

นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า

๑. ความเป็นอสังขตะของอากาศคือการตั้งอยู่เหมือนปฐุจสมุปบาท หรือเหมือนความเป็นตัวตนของขันธ ๕ (สัkkายาทิฏฐิ)
๒. นิพพานมีอยู่ในความเป็นสภาพที่ปรากฏลักษณะ
๓. อรูปฌานมีสภาพเดียวกับนิพพาน มีสภาพเที่ยงด้วยอตตะตาทิเหมือนนิพพาน (ด้วยเข้าใจว่านิพพานเที่ยงในอรรถว่าเป็นอตตะตาทิ)
๔. การบรรลุนิพพานของทวารกที่อยู่ในครรรค์และผู้ฝืนทำจิตให้ว่าง (สุญญตธรรม) ได้
๕. การบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ของทวารกที่อยู่ในครรรค์หรือผู้ฝืนยอมเป็นไปได้ หากผู้นั้นนำจิตไปสู่ความว่าง

หลังพุทธกาลประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ ปี มีนิกายที่แตกออกจากนิกายเถรวาท มีทั้งพระที่บวชถูกต้องตามพระธรรมวินัย และไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ทั้งนักบวชนอกพระศาสนา ที่ปลอมบวช นักบวชเหล่านั้นล้วนกล่าวคำสอนของอาจารย์สืบ ๆ กันมา ซึ่งอาจารย์เหล่านั้นไม่ได้ประจักษ์แก่ตน ไม่ได้รู้เฉพาะเอง เป็นคำที่ได้ยินตาม ๆ กันมาบ้าง โดยอ้างคำราบ้าง โดยการนึกเอาเองบ้าง โดยการคาดคะเนเอาเองบ้าง โดยการตรึกตามอาการบ้าง โดยความชอบใจว่าต้องกับทศนะของตนบ้าง

เรื่องนิพพานที่ปรวาทิกกล่าวขัดแย้งกับนิกายเถรวาทก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งในหลาย ๆ เรื่องที่ ๔ นิกายถือตามคตินิยมด้วยการเอาบ้าง คาดคะเนบ้าง ตรึกตามอาการบ้าง ตรงกับทศนะของตนบ้าง โดยสรุปได้ดังนี้

๑. กลุ่มเอาเอง มี ๔ นิกาย คือ

๑.๑ นิกายมหายานะ ว่าด้วยเรื่อง อากาศเป็นสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

๑.๒ นิกายอนันตกะ ว่าด้วยเรื่อง นิยามเป็นสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และ

นิพพานเป็นกุศล

๑.๓ นิกายปุพพเสลียะ ว่าด้วยเรื่อง สามัญญผลและอริยสัจ ๔ เป็นสิ่งที่ไม่มี
ปัจจัยปรุงแต่ง และสังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์
(นิพพาน)

๑.๔ นิกาย อุตตรปถกะ ว่าด้วยเรื่อง อากาศและอากาศานัญญาขตนะเป็นสิ่งที่
ที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

๒. กลุ่มคาคคะเน^{*} มี ๓ นิกาย คือ

๒.๑ นิกายมหิสาสกะ ว่าด้วยเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทเป็นสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุง
แต่ง

๒.๒ นิกาย อันธกะ ว่าด้วยเรื่อง ผู้เห็นอนิสงสันนิพพานละสังโยชน์ได้
และนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ

๒.๓ นิกาย ปุพพเสลียะ ว่าด้วยเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทเป็นอสังขตะ

๓. กลุ่มตริกตามอาการ มี ๒ นิกาย คือ

๓.๑ นิกายมหิสาสกะ ว่าด้วยเรื่อง ความดับของสังขารพร้อมจิต เจตสิก และ
สังขารที่ดับด้วยปัญญา

๓.๒ นิกาย อันธกะ ว่าด้วยเรื่อง ความดับของสังขารพร้อมจิต เจตสิก และ
สังขารที่ดับด้วยปัญญา
ว่าด้วยเรื่องพระอรหันต์ปรินิพพานด้วยกุศลจิต

๔. กลุ่มตรงกับทฎฐิของตน มี ๑ นิกาย ๓ เรื่อง คือ

๔.๑ นิกายอุตตราปถกะ ว่าด้วยเรื่องความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม
ว่าด้วยเรื่องการบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรรค์
และผู้ฝืน

^{*} คาคคะเนหรือการนึกไว้ หมายถึง เนื่องมาจากการตีความพระธรรมผิด

ว่าด้วยเรื่องการบรรลุหัตถ์ของสัตว์ที่อยู่ใน
กรรมและผู้ฝัน

จากผลสรุปการวิจัยพบว่า ความเห็นที่ขัดแย้งเรื่องนิพพานมีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเห็น
ของนิคายต่าง ๆ ในยุคนั้น ๆ รวม ๔ ปัจจัย ใน ๔ ปัจจัยพบว่า การเคาเอาเองมีอิทธิพลมากที่สุด รองลง
มาได้แก่การคาดคะเน ตรึกตามอาการ ตรงกับทฤษฎีของตน ตามลำดับ

การเคาเอาหมายถึงการนึกเอาเองด้วยความไม่รู้ในเรื่องนั้น ๆ อย่างถ่องแท้ การเคาเรื่องนิพพานก็
เช่นเดียวกัน การเคานั้นทำให้ความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงอันเกิดจากการตีความพระสูตร
ผิดบ้าง ไม่เข้าใจอรรถบ้าง ซึ่งล้วนเป็นสาเหตุให้มีความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากพระไตรปิฎกทั้งสิ้น

การคาดคะเนหมายถึงการนึกลำดับข้อมูลให้เป็นเรื่องราวอย่างมีเหตุผล เช่น ครั้งที่พระ
อานนท์คาดคะเนว่าอนาถบิณฑิกกถุหบดีจักต้องเป็นเทวบุตรเพราะมีความเลื่อมใสในพระสารีบุตร แล้ว
นำเรื่องที่ท่านคาดคะเนนั้นไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “ดูกรอานนท์
ถูกแล้ว ๆ เท่าที่คาดคะเนนั้นแล เธอลำดับเรื่องถูกแล้ว เทวบุตรนั้นคืออนาถบิณฑิกเทวบุตร”^๓ หรือการ
สันนิษฐานว่านิโรธสมบัติเป็นอสังขตะ ด้วยมติว่านิโรธคือการดับของนามขันธ์ ๕ ฉะนั้นจึงเหมือนอ
สังขตะ (เพราะเข้าใจว่านิโรธเป็นนิโรธสังขะ) เป็นต้น

ตรึกตามอาการ หมายถึงการคิดถึงเหตุ เหตุนี้ย่อมปรากฏอย่างนี้ เช่นนิคายมหิสาสะกะกับ
นิคายอันธกะ มีมติว่า การดับของสังขารธรรมในขณะที่จิต เจตสิกดับ เมื่อจิต เจตสิกดับ (เหตุ) สังขารก็
ย่อมดับ (ผลปรากฏ) ด้วย ฉะนั้นจิต เจตสิกดับ เรียกว่านิโรธสังขะก็ได้ เป็นการดับแบบไม่ต้องใช้ปัญญา
และที่มรรคจิต-สังขารธรรมดับ จึงเรียกขณะนั้นว่านิโรธสังขะ เพราะสังขารธรรมดับด้วยปัญญา เป็นต้น

ตรงกับทฤษฎีของตน หมายถึงการคิดถึงทัศนะของตน และถือเอาทัศนะนั้นว่า สิ่งนี้ก็คือสิ่ง
นั้น^๔ เช่น ขันธ์ ๕ มีอยู่ในความเป็นขันธ์ ๕

^๓ ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๗๔๐/๓๕๕.

^๔ ส.ส.อ. (ไทย) ๒๘/๒๘๘-๒๘๙.

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยนี้พบว่าความเห็นผิดในธรรมส่วนมากเกิดจากการเดาคือนึกไปเองด้วยการไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ อย่างถ่องแท้ ฉะนั้นสำนักงานพระพุทธศาสนาฯ ควรจะดำเนินนโยบายและวางแผนในการส่งเสริมและปลูกฝังในเรื่องการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เพื่อให้พระภิกษุสามเณร และพุทธศาสนิกชนทั่วไป รู้ลึกซึ่งถึงหลักธรรมอย่างถ่องแท้ ด้วยการปฏิบัติดังนี้

๑. เพื่อขจัดความเข้าใจผิดในพระพุทธธรรม มีนิพพาน เป็นต้น ควรจัดการการศึกษาหลักสูตรนักธรรมของพระภิกษุให้ทันสมัย ตลอดทั้งหลักสูตรธรรมศึกษาสำหรับพุทธศาสนิกชน วิชาพระพุทธศาสนาโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เช่น การบรรจุวิชาโครงการ ซึ่งเป็นรายวิชาในกลุ่มวิชาบังคับเลือก (ง 321, ง 322) ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ เพราะวิชานี้เป็นวิชาที่มุ่งให้ผู้ศึกษามีความรู้ในวิธีการสืบค้นเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการรู้อย่างเป็นระบบ มีการกำหนดปัญหา ตั้งสมมุติฐาน รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปอภิปรายผล เป็นต้น

๒. ควรมีการนำมาติดากถาววัตถุที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ไปเผยแพร่ในหมู่พระภิกษุ เพื่อจะได้มีแนวการซักถามปัญหากับผู้เข้าใจพระธรรมผิด เมื่อผู้เข้าใจผิดในพระธรรมถูกถามด้วยวิธีการดังกล่าว จะช่วยเปลี่ยนจากความเห็นผิดมาเป็นผู้เห็นถูกต้องตามแนวพุทธเถรวาทได้

๓. ควรมีการวิจัยเปรียบเทียบรูปแบบวิธีการปลุกจิต-วิสัยชนาที่ปรากฏในคัมภีร์กถาวัตถุกับคัมภีร์ยมก ว่ามีลักษณะเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร หรือศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเกี่ยวกับนิพพานในคัมภีร์กถาวัตถุกับทัศนะของฝ่ายมหายาน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องนิพพานมากขึ้น

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
กรมศาสนา, ๒๕๒๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

หนังสือ

พร รัตนสุวรรณ. ความว่าง. กรุงเทพฯ : วิญญาน, ๒๕๓๒.

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ. นิพพานเป็นอิตตาหรืออนัตตา. กรุงเทพฯ : ประติพัทธ์, ๒๕๔๒.

แสง จันทรงาม. ศาสนศาสตร์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

พระธรรมมหาวิราญวัตร. มลทินปัญหา. กรุงเทพฯ : สำนักงานลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๑.

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล. ทางมรรคผลนิพพาน. กรุงเทพฯ : เอช ที พี เพรส จำกัด, ๒๕๔๐.

พระราชวิสุทธิโสภณ. นิพพานคือนิพพาน. อุดรธานี : ไอโอเนิกเพรส, ๒๕๔๒.

พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัศน์. พระนิพพานจากกัมภีร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

พระสัทธัมมโชติกะ. ปฏิจогสมุปบาทที่ปนี. กรุงเทพฯ : วัฒนกิจพาณิชย์, ๒๕๑๓.

พุทธทาสภิกขุ. ความว่าง. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๓๙.

-----, นิพพาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

-----, นิพพานสำหรับทุกคน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

สมพร ศรีวรชาติย์. อภิธัมมัตถสังคหะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิอภิธรรม วัดพระเชตุพน ฯ, ๒๕๔๐.

บทความ

พระปลัดสมพงษ์ อภิปุญโญ. “เห็นปฏิจогสมุปบาท”, พุทธศาสนา, ปีที่ ๖๕ เล่มที่ ๔.

(พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๔๕ - มกราคม ๒๕๔๖)

บทความ (ต่อ)

พระมหาสมจินต์ สมุมาปัญญา. “นิพพาน อัตตาหรือนัตตา?” บทความในการเสวนาวิชาการ.

(๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖) : หน้า ๑.

ประวัติผู้ทำวิจัย

ชื่อพระนิสิตผู้ศึกษา

พระนพน สงฆโสภโณ (ชุนหะหิรัณย์)

ชาติภูมิ

เกิดวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๗

บ้านไร่คอน ตำบลไร่ส้ม อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี

อุปสมบท

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ ณ พัทธสีมาวัดต้นสน

ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

การศึกษาทางธรรม

นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๓๓ สำนักเรียนวัดพระมหาธาตุ

จังหวัดเพชรบุรี

อภิธรรมมหาบัณฑิต (จริยะเอก) พ.ศ. ๒๕๓๘ สำนักวัดระฆัง

จังหวัดกรุงเทพฯ

พุทธศาสตรบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง

กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

หน้าที่การงานปัจจุบัน

อาจารย์พิเศษวิชาพระอภิธรรมปิฎก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา